

**ФОРМУВАННЯ
ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ
ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО
БАТЬКІВСТВА:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Монографія

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО
ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Монографія

Кропивницький

2022

УДК 373.5.015.31 : 173.5-055.52

Ф- 79

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту проблем виховання
НАПН України (протокол № 8 від 23 червня 2022 р.)*

Рецензенти:

Матвієнко Олена Валеріївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і методики початкового навчання Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Потапчук Тетяна Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Федорченко Тетяна Євгенівна, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України.

Ф- 79

Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: теорія і практика: монографія / Шахрай В.М. (ред.), Гончар Л.В., Канішевська Л.В., Малиношевський Р.В. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. – 169 с.

ISBN 978-966-189-644-3

У монографії порушено проблему формування готовності старшокласників до відповідального батьківства в закладах загальної середньої освіти, закладах освіти інтернатного типу та у взаємодії школи і сім'ї. Обґрунтовано актуальність формування готовності старшокласників до майбутнього батьківства в сучасній соціокультурній ситуації, визначено сутність понять «відповідальне батьківство», «готовність старшокласників до відповідального батьківства», схарактеризовано стан сформованості готовності до відповідального батьківства сучасних старшокласників. З'ясовано педагогічні умови формування готовності старшокласників до відповідального батьківства, зокрема у закладах інтернатного типу, запропоновано змістовий та методичний інструментарій їх реалізації у виховній та просвітницькій роботі зі старшокласниками та їхніми батьками. Акцентовано увагу на доцільності впровадження в освітній процес факультативного курсу, спрямованого на формування готовності старшокласників до відповідального батьківства.

Для науковців, викладачів, студентів, педагогів закладів загальної середньої освіти, працівників соціально-виховної сфери.

УДК 373.5.015.31 : 173.5-055.52

ISBN 978-966-189-644-3

© Інститут проблем виховання, 2022

© Авторський колектив, 2022

Зміст

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ВІДПОВІДАЛЬНЕ БАТЬКІВСТВО ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН	10
1.1. Соціокультурна зумовленість формування готовності до відповідального батьківства	10
1.2. Проблема відповідального батьківства в українській педагогічній думці	14
1.3. Відповідальне батьківство: основні поняття	24
1.4. Дослідження стану сформованості готовності старшокласників до відповідального батьківства	30
1.5. Формування готовності до відповідального батьківства: принципи, зміст, методи	47
Список використаних джерел.....	54
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА	59
2.1. Специфіка формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів	59
2.2. Стан готовності до відповідального батьківства старшокласників інтернатних закладів	67
2.3. Педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів.....	83
Список використаних джерел	101
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ГОТОВНОСТІ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА У ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ І СІМ'Ї	107
3.1. Оптимізація взаємодії школи і сім'ї з формування відповідального батьківства у старшокласників на засадах партнерства	107
3.2. Підготовка педагогів закладу загальної середньої освіти до формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства	118
3.3. Методика формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників	128
Список використаних джерел	145
РОЗДІЛ 4. ВИХОВНА РОЛЬ БАТЬКА І ВАЖЛИВІСТЬ ПІДГОТОВКИ ДО НЕЇ ЮНАКІВ-СТАРШОКЛАСНИКІВ	148
4.1. Батьківство (<i>анг.</i> fatherhood, fathering) як наукова та соціальна проблема	148
4.2. Напрями підготовки юнаків-старшокласників до відповідального батьківства	155
Список використаних джерел	163
ПІСЛЯМОВА	165

Важливим завданням сім'ї і школи є формування у вихованців моральної готовності до батьківства і материнства. Без цієї готовності неможливо уявити всебічний розвиток людини
(В. О. Сухомлинський. Вибрані твори. Т. 1. С. 86-87)

ПЕРЕДМОВА

Відповідальне батьківство є одним із основних чинників належної соціалізації молодого покоління, засвоєння культурних норм, ефективного розвитку, самореалізації. Без батьківської відповідальності не сформується гуманні дитячо-батьківські стосунки, що будуються на повазі, розумінні, підтримці один одного. Можемо стверджувати, що відповідальне батьківство є важливою соціальною проблемою, яка повинна бути в полі уваги суспільства, освітніх закладів, сім'ї. Слід зазначити, що сучасний стан батьківства в Україні є, значною мірою, незадовільним. Це підтверджується фактами насильства в сім'ї, яке чиниться насамперед щодо дітей, високим рівнем розлучуваності, що негативно впливає на різні сторони дитячого життя, невмінням і небажанням батьків здійснювати повноцінне сімейне виховання, випадками доволі ранньої народжуваності, що характеризується неготовністю батьків дитини (здебільшого однією матір'ю) до належного її розвитку. Наведені фати підводять до думки, що «філософія відповідального батьківства має стати основою як соціальних практик, так і сучасної сімейної політики, забезпечити її орієнтацію на задоволення інтересів батьків і дітей, на розвиток людського та соціального капіталу» (Думанська, 2015, с. 77).

Питання відповідального батьківства, формування його у різних груп молоді (старшокласники, студенти, молоді сім'ї) піднімається в ряді досліджень (Евдокимова, 2015; Королев, 2010; Повалій, 2015; Яценко, 2013 та ін.). Важливими є праці, в яких розкриваються теоретичні аспекти батьківства (Думанська, 2015; Овчарова, 2005; Слюсар, 2016 та ін.). Дослідження (Белинская, 2017; Шапошникова, 2010) висвітлюють відповідальне батьківство як педагогічний феномен. Доволі цінними для здійснення дослідження формування готовності старшокласників до відповідального батьківства є погляди В. Сухомлинського (1976а, 1976b), в яких розкрито як розуміння сутності батьківства, так і шляхи виховання готовності до нього в підлітковому та юнацькому віці. Підготовка студентської молоді, здобувачів професійно-технічної освіти до усвідомленого батьківства досліджується С. Красіним, К.

Федюшкіною (Красін, 2020; Федюшкіна, 2020). Характеристику певних аспектів інституту батьківства в історії української етнопедагогіки здійснила О. Ярошинська (Ярошинська, 2005). Різноманітні аспекти підготовки учнівської молоді до подружнього життя і батьківства розкриває в своїх дослідженнях В. Кравець (Кравець, 2018).

Належну увагу питанням ролі батьківства, підготовки до нього, зв'язку належного батьківства і успішності дитини приділяють іноземні дослідники (Buchholz & Addington, 1979; Pierron, Fond-Harman, Lauren & Alla, 2018; Spiteri, Borg Xuereb, Carrick-Sen, Kaner & R. Martin, 2014; Uchytlova & Viktorova, 2019 та інші).

У сучасних суспільних умовах актуальною постає проблема відповідального батьківства та підготовки до нього молоді, зокрема старшокласників. Це зумовлено змінами у функціонуванні інституту сім'ї (зниження рівня шлюбності та народжуваності, поява альтернативних шлюбних відносин, спрямованість деякої частини молодих людей на бездітність, вияви насильства в сім'ї) і в сфері батьківсько-дитячих взаємин (прояви батьківської некомпетентності, безвідповідальності у вихованні дітей, байдужості до їхнього всебічного розвитку тощо).

Доцільність формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства зумовлено соціально-психологічним розвитком школярів цього віку. У юності, зокрема в ранній (старший шкільний вік), відбувається становлення індивіда як особистості, адже в цей час молода людина розвиває в собі соціально значимі якості, моральне ставлення до людей, до самої себе, природи, здатність до співпереживання, до засвоєння конвенціональних ролей, норм, правил поведінки в суспільстві (Мухіна, 2006, с. 587). Великою цінністю в житті старшокласника є спілкування, зокрема з представниками протилежної статі, що у найвищому вияві свого потенціалу постає школою «соціальних взаємин і сходження особистості до вершин власного «Я», до вершин самоактуалізації» (Мухіна, 2006, с. 539). У багатьох молодих людей зароджуються любов, мрії про майбутню сім'ю і дітей.

Водночас рівень готовності до відповідального батьківства у старшокласників доволі низький (Шахрай, 2020а). Тому вони потребують належної допомоги у набутті знань та розвитку вмінь щодо налагодження гармонійного сімейного життя та здійснення належного виховання власних дітей

Водночас результати аналізу практики виховної роботи у закладах освіти (загальної середньої, позашкільної, інтернатного типу) підтверджують, що проблемі формування готовності старшокласників до відповідального батьківства не надається належна увага, оскільки немає належного усвідомлення педагогами важливості проблеми, відсутня системність у роботі, зокрема шляхом залучення до неї та координації дій різних соціально-виховних інституцій, сім'ї, загальноосвітньої школи, інших закладів освіти, переважають форми й методи виховання, що мало враховують внутрішній світ сучасного старшокласника, його інтереси та потреби тощо.

Отже, виникають *суперечності* між:

- об'єктивною потребою сучасного суспільства у формуванні готовності старшокласників до відповідального батьківства та недостатньою розробленістю теоретичних основ формування та розвитку цього особистісного інтегративного утворення;

- суспільною значущістю проблеми формування готовності старшокласників до відповідального батьківства в різних соціально-виховних інституціях та неефективною практичною організацією цього процесу;

- необхідністю належної підготовки педагогів закладів освіти до здійснення формування готовності старшокласників до відповідального батьківства та недостатньою розробленістю змісту, форм і методів такої діяльності.

Концепція дослідження включає три взаємопов'язані компоненти, які сприяють реалізації провідної ідеї.

Методологічний концепт відбиває взаємозв'язок та взаємодію різних підходів до вивчення проблеми формування готовності до відповідального батьківства старшокласників:

1) *аксіологічний підхід*, що відображує необхідність формування світогляду молодого покоління на ґрунті цінностей світової і національної культури, ціннісного ставлення молодих людей до майбутніх власних дітей, усвідомлення ними важливості здійснення виховного впливу в майбутніх сім'ях на ціннісних засадах;

2) *особистісно-орієнтований підхід*, що передбачає таку організацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії (вчитель-учні-батьки), за якої вихованець усвідомлює себе особистістю, виявляє і розкриває свої можливості, творчі здібності, виступає активним учасником різних видів діяльності, є суб'єктом вибору свого майбутнього подружнього життя;

3) *компетентнісний підхід*, який передбачає спрямованість виховного процесу на оволодіння життєвими компетенціями, потрібними для успішного самостійного вирішення життєвих завдань, зокрема пов'язаних з різностороннім функціонуванням власної майбутньої сім'ї, що передбачає необхідний рівень репродуктивної, психолого-педагогічної, економічно-побутової, організаційної культури молодих людей;

4) *соціально-середовищний підхід*, що зумовлює необхідність врахування у процесі формування особистості особливостей сім'ї в сучасному соціумі, тенденцій розвитку сім'ї, використання виховного потенціалу різних соціально-виховних інституцій (школа, сім'я, заклад інтернатного типу тощо);

5) *гендерний*, що передбачає педагогічну доцільність спрямованості молодих людей на створення і функціонування сім'ї егалітарного типу, врахування особливостей підготовки до сімейного життя юнаків і дівчат.

Теоретичний концепт визначає систему ідей, вихідних категорій, без яких неможливе розуміння сутності і структури поняття «відповідальне батьківство», з'ясування особливостей формування готовності старшокласників до відповідального батьківства в різних соціально-виховних інституціях.

Технологічний концепт дослідження передбачає обґрунтування та експериментальну перевірку педагогічних умов формування готовності

старшокласників до відповідального батьківства в різних соціально-виховних інституціях.

Над монографією працювали:

Шахрай Валентина Михайлівна, доктор педагогічних наук, доцент, завідувачка лабораторії інституційного виховання Інституту проблем виховання НАПН України – керівник авторського колективу (передмова, розд. 1; розд. 4 (у співавторстві з Р.В. Малиношевським);

Гончар Людмила Вікторівна, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник лабораторії інституційного виховання Інституту проблем виховання НАПН України (розд. 3).

Канішевська Любов Вікторівна, доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України, головний науковий співробітник лабораторії інституційного виховання Інституту проблем виховання НАПН України (розд. 2).

Малиношевський Руслан Васильович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України, старший науковий співробітник лабораторії інституційного виховання Інституту проблем виховання НАПН України (розд. 4 (у співавторстві з В.М. Шахрай).

РОЗДІЛ 1.

ВІДПОВІДАЛЬНЕ БАТЬКІВСТВО ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

1.1. Соціокультурна зумовленість формування готовності до відповідального батьківства

Становище дітей в будь-якому суспільстві є показником міри його зрілості та здатності до розвитку. Якщо діти огорнуті увагою і піклуванням, то вони, зазвичай, виростають людьми моральними та готовими до співпраці з навколишнім соціумом, здатними на підтримку інших та власну самореалізацію. Місію введення дітей у світ соціальних відносин мають виконувати насамперед батьки, природні вихователі своїх дітей, здійснюючи належне сімейне виховання. Водночас певна частина батьків в сучасному українському суспільстві не спроможна налагоджувати повноцінні батьківсько-дитячі взаємини. Про це свідчить, зокрема, такий факт, що із 104 469 дітей, які станом на 1 січня 2018 року перебували в закладах інституційного догляду, лише 8 765 дітей (8,4%) мали статус сироти чи позбавленої батьківського піклування, решта 95704 дитини (91,6%), маючи батьків, виховувалися в інституціях (Про внесення змін..., 2020). Батьки часто не мають відповідних знань і вмінь, щоб гармонійно взаємодіяти з власними дітьми. Тому постає проблема підготовки молоді, зокрема старшокласників, до майбутнього батьківства.

Відповідальне батьківство є важливою проблемою сучасного суспільного та індивідуального життя. У суспільному вимірі відповідальне батьківство виступає показником дієвості соціальних норм, чинником належного входження молодого покоління у доросле життя, попередження соціального сирітства, сімейного насильства, що не сприяють соціальній гармонії і порядку. В індивідуальному плані відповідальне батьківство – це комплекс різноманітних почуттів та дій, що роблять життя людини (батька) духовно та морально насиченим і яскравим.

Відповідальне батьківство характеризують як платформу, «на основі якої формуються виважена потреба в дітях, необхідні знання для виховання та розвитку дітей, партнерські стосунки між батьками й дітьми протягом життя» (Думанська, 2015, с. 85).

Потреба у відповідальному батьківстві в нинішніх соціально-культурних та економічних реаліях зростає, адже забезпечення належних умов для розвитку і виховання дітей є справою, насамперед, батьків. Це підвищує вимоги до батьківської здатності здійснювати сімейне виховання, володіти його методами та засобами, навичками толерантної взаємодії з власними дітьми, дбати про їх здоров'я та відповідний (фізичний, духовний, соціальний) розвиток тощо. Сучасне відповідальне батьківство потребує ґрунтовної підготовки, яку необхідно розпочинати ще з учнями, зокрема старшого шкільного віку, адже саме школа може забезпечити системність, ґрунтовність в оволодінні знаннями і навичками, що необхідні майбутнім батькам.

Дослідники визначають проблемні ситуації у царині становлення «відповідального батьківства» у нашій країні. Першою з них є та, що певний дефіцит усвідомленого бажання й відповідального ставлення до батьківства виникає за умов наявності в індивіда/сім'ї необхідних ресурсів і можливостей для народження й повноцінного виховання та розвитку дітей. Друга проблемна ситуація – найбільш болюча й тяжка за своїми соціально-демографічними наслідками – це та, за якої брак усвідомленого бажання й відповідального ставлення до народження й виховання дітей поєднується з дефіцитом ресурсів/можливостей для належної реалізації батьківських функцій. Результатами такої ситуації часто бувають або добровільна відмова від вже народженої дитини, або неблагополучне (асоціальне) батьківство, що призводить до соціального сирітства (Рождаемость и родительство..., 2018, с. 20-22). Можемо стверджувати, що у вирішенні першої проблемної ситуації велика роль належить освітнім закладам, які повинні здійснювати належну виховну роботу з учнями, спрямовувати їх на позитивне ставлення до

батьківства та усвідомлення необхідності підготовки до нього задовго до шлюбу.

Необхідність підготовки молоді до відповідального виконання батьківських функцій викликана ще й тим, що в сфері сімейних взаємин в Україні відбуваються процеси, які негативно впливають на становлення повноцінного батьківства і виховання дітей. Це, зокрема, сімейне насильство. Як зазначає Г. Герасименко, незважаючи на високу замовчуваність домашнього насильства, масштаби проблеми залишаються в Україні досить значними. Про це свідчать такі дані: протягом 2016 року до органів Національної поліції України надійшло 127,5 тис. заяв та повідомлень щодо вчинених правопорушень та інших подій, пов'язаних із насильством у сім'ї (або 2,5 % від загальної кількості зареєстрованих заяв і повідомлень), з них 982 були подані особисто дітьми. Варто вказати на значні нематеріальні збитки (поряд з матеріальними), що пов'язані з психологічними наслідками пережитого насильства для дітей, які стали його свідками, та їх можливого впливу на формування моделей майбутньої поведінки у власних родин (Герасименко, 2018, с. 45).

Важливість формування готовності старшокласників до відповідального батьківства важлива і з точки зору демографічних процесів в Україні (Думанська, 2015; Слюсар, 2014). У дослідженнях зазначається, що Україна поступово наближується до нової моделі вікової народжуваності, якою вона є в багатьох розвинутих країн Європи (пізня народжуваність, її відкладання до часу набуття економічної незалежності сім'ї (жінки). У нашій країні прояв такої моделі більш чітко виражений у великих містах. За сумарним коефіцієнтом народжуваності Україна з 2000 р. мала найвище досягнення у 2012 р. – 1,531 дітей на одну жінку репродуктивного віку, а у 2017 р. – 1,374 та займає останні місця в Європі. Лідерами за сумарним коефіцієнтом народжуваності 1,7–2,0 є Франція, Швеція, Велика Британія, Ірландія, Бельгія, Норвегія та ін.

Негативно впливає на стан батьківства і розлучуваність. Як зазначає Л. Слюсар, нестійкість шлюбу є одним із викликів сучасного світу, оскільки

приводить до зміни умов догляду і виховання дітей у сім'ї. Природним, найбільш сприятливим середовищем соціалізації і виховання дитини є повна сім'я з рідними батьком і матір'ю, а монобатьківські й реструктуровані сім'ї (наслідок розлучень і повторних шлюбів), мають набагато нижчі можливості щодо забезпечення нормальної життєдіяльності дітей (Слюсар, 2014, с. 82). Дослідниця наголошує на тому, що Україна залишається у групі країн Європи з найвищими показниками розлучуваності населення, вищий її рівень реєструється лише у Росії, а схожими є показники у Беларусі та Молдові. Слід розуміти, що високі показники розлучуваності українського населення є певною мірою наслідком високого рівня шлюбності, і це необхідно брати до уваги при здійсненні міжнародних порівнянь. За показником несталості шлюбу (співвідношення кількості зареєстрованих шлюбів і розлучень) Україна перебуває на середньоєвропейському рівні. Проте у значної частини шлюбних пар, які розпадаються, є спільні діти, отже, тисячі дітей переживають розлучення батьків, що негативно впливає на їхній психологічний стан.

Проблемою також є рання народжуваність в Україні. На думку С. Аксьонової, народження дітей жінками віком 15–19 років в нашій країні хоча поволі зменшується, проте у порівнянні з іншими країнами Європи дитородна активність жінок вказаного вікового періоду є ще високою (Аксьонова, 2016, с. 59). Дослідниця наводить такі статистичні дані: в Україні у 2014 р. 626 дітей були народжені дівчатами, яким ще не виповнилося 16 років; у віці 16 років стали матерями 1899 дівчат; у 17 років – 4249. Хоча доля новонароджених дітей неповнолітніми дівчатами не перевищує 1,5 % від усієї сукупності народжених, але це вкрай негативно позначається на майбутній долі молодої матері та її дитини (Аксьонова, 2016, с. 5).

Отже, державі варто мінімізувати вплив зазначених вище негативних чинників функціонування інституту батьківства, не порушуючи при цьому прав сучасної людини і, водночас, сприяючи соціалізації підростаючих поколінь, яка найбільшою мірою може здійснюватися у повних сім'ях, за участі обох батьків.

Вважаємо, що одним із дієвих шляхів покращення ситуації з функціонуванням інституту батьківства в Україні є цілеспрямована, грамотно вибудована психолого-педагогічна підготовка майбутніх батьків до сумлінного, відповідального виконання батьківських обов'язків, яка має розпочинатися зі шкільного віку, зокрема раннього юнацького віку (старшокласники). Необхідність формування готовності старшокласників до відповідального батьківства підтверджуємо фактом, що значна частина батьків в Україні вважає виховання в сучасний період набагато складнішою діяльністю (вимагає більше часу, зусиль і засобів), ніж це було 20-30 років тому (Рождаемость и родительство..., 2018, с. 16).

1.2. Проблема відповідального батьківства в українській педагогічній думці

Орієнтирами в процесі формування готовності старшокласників до відповідального батьківства є ідеї щодо сімейного виховання та батьківства, напрацьовані українською педагогічною думкою (Шахрай, 2021б).

Грунтовно і всебічно висвітлені засади сімейного виховання та роль батьків у становленні дитини в українській народній педагогіці, яка є системою методів і засобів виховання, що передаються від покоління до покоління (Стельмахович, 1997, с. 5). В арсеналі народної педагогіки багато засобів – фольклор, звичаї, традиції, обряди, різні види народного мистецтва, сімейний побут тощо. І всі вони стають дієвим інструментом розвитку дитини завдяки вмілому їх використанню насамперед батьками. Українська народна мудрість, що втілена, зокрема, в прислів'ях і приказках (Українські приказки..., 1993), ставить батьків на найвище місце у людському житті («За гроші не купиш ні батька, ні матері, ні родини», «Шануй Батька та Бога – буде тобі всюди дорога», «Нема у світі цвіту цвітійшого від маківочки, нема ж і роду ріднішого над матіночки», «Матір ні купити, ні заслужити»). Найважливішою життєвою опорою для дитини, джерелом її радості є батьківська любов, самовіддана, водночас вимоглива («У дитини заболить пальчик, а у мами серце», «Отець по

батьківськи поб'є, по батьківськи й помилує»). Проте в народі застерігають, що батькам у своїй любові «треба мати почуття міри, ніколи не впадати в нерозумну, сліпу любов, яка спотворює, калічить дитину» (Стельмахович, 1997, с. 106). Ця засторога звучить у прислів'ї – «Гарна мазана паляниця, а не дитина». Педагогічні народні вислови спрямовують батьків на здійснення належного виховання, результатом якого буде сформована особистість на основі моральних вартостей, розумна та відповідальна («Не збирай сину худоби, збери йому розум», «Пропає батько з дурним сином»). Водночас діти мають з належною шаную ставитися до батьків, надавати їм всебічну підтримку та допомогу. Якщо ж цього не стається, то у дорослих дітей трапляються негаразди («Як батька покинеш, так і сам загинеш»).

Батько і мати в народному сімейному вихованні доповнюють один одного. В. Скуратівський, знаний дослідник народної культури, зазначає, що якщо мати за своєю природою є втіленням ласки, ніжності, надмірної доброти, то з батьком асоціюються значно вимогливіші, практичніші означення (Скуратівський, 1992, с. 35). Для дитячої дисциплінованості, дотримання моральних норм, набуття трудових навичок дуже важливим було батьківське слово, яке було і законом, і заразом «навчало, об'єднувало і утверджувало моральні устої» (Скуратівський, 1992, с. 28). Найдієвішим методом батьківського виховання був приклад батьків, їхнє ставлення один до одного, до родичів, сусідів, членів громади, до виконання своїх господарських обов'язків.

Можемо стверджувати, що кращі надбання народної педагогіки варто використовувати у суспільному та сімейному вихованні і в нинішній період. Погоджуємось із думкою В. Скуратівського про важливість актуалізації ідей української родинної педагогіки: «Нехай не всі форми, пов'язані з традиційним вихованням, прийнятні в наш час, але переважна більшість зразків народної етнопедагогіки – прищеплення любові до праці, до хліба, до людських та моральних цінностей – варто й необхідно засвоювати, повертати із забуття» (Скуратівський, 1992, с. 37).

Однією з перших праць, де висвітлювались педагогічні ідеї, зокрема щодо батьківства, було «Повчання Володимира Мономаха дітям». Великий київський князь, будучи на престолі у XII столітті, подає приклад мудрого, відповідального батька, що навчає власних дітей та підданих дотримуватись норм гідного людини життя. Він вчить захищати слабших («перш за все не забувайте убогих, а яко можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам»), проявляти гуманність до будь-якої людини, шанувати старших, не принижувати інших, зокрема в розмові («не ганьбити нікого в розмові»), бути щирим («бесіду вести без лукавства). Особливо застерігає князь своїх дітей від лінощів («адже буває, що через лінь людина знеацька гине»), від надмірностей («ні їжі, ні питтю не віддавайтесь без міри, ні солодкому сну»), від людських пороків («брехні остерігайтесь і пияцтва, і облуди, від того душа гине і тіло»). Мудрий правитель закликає турбуватися про простий народ, чинити все по справедливості та постійно вчитися («що вмієте, того не забувайте, а чого не вмієте, того навчайтесь») (З «Повчання...», 1984).

Українські гуманісти епохи Відродження (кінець XV – поч. XVIII ст.) піднімали питання буття людини, його моральних засад, існування різноманітних людських проблем. Один із представників мислителів цієї епохи С. Оріховський загострював увагу на необхідності спілки чоловіка і жінки, які мають народити дітей та гідно їх виховати. Він вважав, що сімейне життя сповнене турботами і обов'язками: «Ми у шлюбному зв'язку не можемо бути без турбот, бо мати жінку, народжувати дітей, утримувати сім'ю й тому подібне ... не буває без турбот і тривоги» (Українські гуманісти..., 1995, с. 145). Обов'язок батька – підготувати своїх дітей до дорослого життя, дати їм освіту, спрямувати на добрі справи: «Кожний добрий батько мовить до сина: «Сину мій любий, або кращим будь, або од мене гіршим не будь» (Українські гуманісти..., с. 265). Належне виховання, вважає С. Оріховський, сприяє тому, що син продовжує досягнення батька і «батькову доблесть своєю доповнює» (Українські гуманісти..., с. 265).

До проблем батьківства і сімейного виховання звертався у своїй творчості Г. Сковорода. У притчі «Благодарный Еродій» видатний філософ і педагог наголошує на двох основних батьківських обов'язках – народити дітей і виховати їх, навчити правилам людського життя. Якщо ж батьківство обмежується лише народженням дитини, то таких батьків Г. Сковорода називає напів батьком і напів матір'ю. Значення сімейного виховання, на думку мислителя, виявляється в тому, що воно є природним, спрямоване на розвиток природних задатків дитини, закладення основ життєвої самостійності й активності. Найбільше благо, що дав батько, Г. Сковорода визначає словами Еродія (птаха): «Народив і виростив нам посріблені крила, ноги, які відштовхують голови зміїв, ніс, що шматує їх. Це наша і їжа, і слава» (Сковорода, 1973, с. 104). Важливим є й те, що правильне сімейне виховання формує любов до батьків, розвиває почуття синівської вдячності.

Цінні педагогічні думки про батьків і їх роль у підготовці дитини до дорослого життя віднаходимо в творах українських письменників і поетів, зокрема в творчості І. Котляревського та Т. Шевченка. І. Котляревський у бурлескній поемі «Енеїда» картає батьків за неправильне сімейне виховання, за невміння бути вимогливими до дітей, що веде їх до моральної деградації та життєвої неспроможності. Поет жартівливо зображує таких батьків у пеклі, куди вони потрапили через те, що «синів не вчили, а гладили по головах, і тільки знай, що їх хвалили». І внаслідок такого невдалого сімейного виховання «синки в ледащо пустилися, пішли в нінащо», насамперед прагнучи якнайшвидше добратись до батьківської спадщини (Котляревський, 1981, с. 87).

У Т. Шевченка, натомість, мати постає як людський ідеал, як втілення відданості, жертвовності, безмежної любові і доброти у ставленні до власної дитини. У таких поезіях, як «Сон» («На панщині пшеницю жала ...»), «Наймичка», «Ой люлі, люлі, моя дитино», «У нашій раї на землі» поет показує велич і трагізм долі матері в феодальному суспільстві, суспільстві нерівності та кривди. Водночас великий гуманіст переконаний, що в людському бутті

«нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим», і називає матір святою, гідної пошани і поклоніння (Шевченко, 1986, с. 404).

Значну увагу батьківському вихованню приділив К. Ушинський, вважаючи батьків, сім'ю відповідальними за оволодіння дитиною рідною мовою, зміцнення її здоров'я, розвиток пізнавальних інтересів. Батьки мають спрямовувати дітей до різноманітної діяльності, до праці, завдяки яким дитина активно пізнає навколишній світ, збагачує свої почуття. Видатний педагог особливо наголошував на необхідності батьків бути чесними зі своїми дітьми, намагатися зрозуміти почуття дитини, надмірно не вмішуватись у дитяче життя, адже це призводить нерідко до калічення дитячих душ. Батьки у взаєминах між собою мають бути прикладом поваги один до одного – «де батьки люблять і поважають один одного, там і діти будуть любити і поважати їх» (Ушинський, 1950, с. 318). Важливою є підготовка до батьківства, надання молоді понять про виховання, про закони життя, про фізичні і психічні особливості дітей (Ушинський, 1950, с. 438).

Велике значення родинному вихованню у розвитку дитини, зокрема віком до восьми років, надавала С. Русова, вказуючи, що для повноцінного розвитку дитини, для пробудження її здібностей, формування критичної думки, виховання позитивних соціальних почуттів, задоволення дитячої потреби в розумній активності, «бажано мати коло дитини свідому, розвинену особу, що знала б, як керувати вихованням і добре розуміла психологію дитини. Найкращим таким керманичем мусить бути рідна мати дитини – природна вихователька своїх дітей» (Русова, 1996, с. 34). У статті «Мати в поезії Шевченка» видатний педагог наголошує, що без ласки матері, основного материнського інструменту впливу на дитину, «холодно, страшно було б жити, й ніяка школа, ніякі дитячі сади або дитячі захистки не дадуть дитині того добра, ... не розбудять так в дітях почуття правди і любові, як щире виховання свідомої матері» (Русова, 1996, с. 288).

Інший відомий український педагог С. Сірополко також визнавав важливу роль у становленні дитини відповідальних батьків, які мають

усвідомлювати свої батьківські обов'язки і мати знання з проблем виховання дітей. Тому він підтримував введення у шкільні програми середніх шкіл курсів гігієни, педагогіки, а також різноманітних курсів для матерів щодо виховання дітей (Сірополко, 1926, с. 56).

Відповідальність батьків у вихованні підростаючого покоління різнобічно розглядав А. Макаренко. Він писав: «Виховує все: люди, речі, явища, але насамперед і найбільше люди. З них на першому місці – батьки і педагоги» (Макаренко, 1980, с. 10). Батьки є відповідальними перед суспільством за результати свого виховання, тому повинні з великою серйозністю ставитись до свого батьківства. Педагог наголошував: «Виховання дітей – це велика, серйозна і дуже відповідальна справа, і це справа, звичайно, важка ... Якщо ви породили дитину, – це значить на багато років вперед ви віддали їй усе напруження своєї думки, всю свою увагу і всю свою волю» (Макаренко, с. 14). Особливе значення у сімейному вихованні має батьківська любов, адже «люди, виховані без батьківської любові – часто скалічені люди» (Макаренко, с. 21). Значну роль у позитивному впливі на дитину відіграє батьківський авторитет, що ґрунтується на виваженій, осмисленій сімейній дисципліні.

Велике значення здоровим сімейним стосункам на основі духовно-моральних норм як запоруки належного виховання підростаючого покоління надавав відомий український педагог Г. Ващенко. Розглядаючи втілення українського виховного ідеалу в народній пісні, він зазначає, що в ній віддзеркалюється любов і пошана до батьків, подається зворушливий образ матері, яка всю себе віддає своїм дітям, оспівуються глибокі почуття дітей до батьків у відповідь на материнську і батьківську любов. Педагог наголошує, що «здорова родина, в якій батьки люблять дітей, а діти з пошаною і любов'ю ставляться до батьків і живуть в згоді між собою, є основою здорового суспільного життя» (Ващенко, 1976, с. 141).

Василь Сухомлинський робить акцент на таких сторонах відповідального батьківства (Шахрай, 2021а).

1. Відповідальне батьківство, насамперед, базується на взаємній любові батька і матері, яка є опорою для дитини у вирі життєвих випробувань. Мудрий педагог пише: «Справжня любов між матір'ю і батьком – це найважливіша духовна сила, яка виховує дитину. Благородство, моральна краса і чистота любові батька до матері й матері до батька, їх взаємоповага, довір'я, відкритість їх сердець, глибокий взаємний інтерес один до одного, вірність у всьому – у щасті і в горі – все це створює те здорове моральне середовище, в якому формуються прагнення до добра, впевненість у його торжестві, світле, оптимістичне бачення життя» (Сухомлинський, 1976а, с. 187). Важливими мають бути щирість у взаєминах подружжя, недопустимість зради, підлості, «лицемірного співжиття матері і батька», яке є отрутою, «що тече в душу дитини» (Сухомлинський, 1976 а, с. 188).

2. Відповідальні батьки мають турбуватися про батьківський авторитет, насамперед прикладом власних гідних вчинків, що є джерелом дитячої гордості і радості. Видатний педагог був переконаний, що «розвиток особистості залежить насамперед від того, якими людьми постають перед дитиною мати й батько» (Сухомлинський, 1976а, с. 86). Неодмінними елементами відповідального батьківства є сердечна турбота про дітей, зацікавленість їхніми справами, віра в їхні багатогранні здібності, здатність відчувати душу власної дитини і відгукуватись на її тривожні чи радісні сигнали. Недопустимим для відповідального батьківства є насильство над дітьми, що призводить до розвитку в них безсердечності і жорстокості, адже «фізичні покарання є насильством не тільки над тілом, але й над духом людини; ремінець робить нечутливою не тільки спину, але й серце, почуття» (Сухомлинський, 1976б, с. 541).

3. Відповідальні батьки виявляють мудрість батьківської і материнської любові, гармонії доброти і суворості, ласки і вимогливості. В. Сухомлинський наголошує, що там, де немає мудрості батьківської педагогіки, любов матері й батька калічить дітей, передусім це стосується таких різновидів батьківської

любові, як любов замилювання, любов деспотична, любов відкупу (Сухомлинський, 1976б, с. 542).

4. Відповідальне батьківство виявляється в єдності вимог батька і матері як вихователів. Глибокий знавець дитячої психології попереджував батьків, що їхня вимога стає «беззастережною для дитини тільки тоді, коли вона одностайна, тобто, коли мати і батько вимагають одне й те саме» (Сухомлинський, 1978, с. 151). Водночас вимоги батьків повинні виявлятися насамперед не в заборонах, а, найперше, у спонуканні дитини до певних позитивних дій (Сухомлинський, 1978, с. 152). В. Сухомлинський також вказував на важливість однакового підходу обох батьків щодо залучення дитини до праці як джерела внеску у бюджет сім'ї. Він підкреслював надзвичайну роль включення дитячої, підліткової, юнацької праці в економічне, матеріальне життя сім'ї, наполягав на тому, щоб така праця розглядалася матір'ю і батьком як святий обов'язок дітей.

5. Батьки мають бути надзвичайно уважними до внутрішнього світу дитини, здатними до невтручання в суто дитяче життя, пов'язане з іграми, дружбою, товаришуванням. Педагог попереджав, що «замкнутість, відчуженість дітей породжується, як правило, нетактовним втручанням дорослих у світ дитячого життя» (Сухомлинський, 1978, с. 153).

Не одне десятиріччя в закладі освіти, яким керував В. Сухомлинський, працювала школа для батьків, в якій з батьками проводилася просвітницька робота ще задовго до вступу їхніх дітей до школи. Також здійснювалася робота з батьками учнів різних класів, щоб запобігти помилкам батьків у сімейному вихованні, підвищити їхню виховну спроможність (Сухомлинський, 1978, с. 138-139).

В. Сухомлинський був глибоко переконаний, що підготовку особистості до шлюбу, до відповідального батьківства необхідно здійснювати ще з шкільних років, використовуючи різні форми та методи роботи з учнями, адже «формування моральної готовності до кохання, шлюбу, народження і

виховання дітей, материнства і батьківства – це піклування школи про особисте щастя дитини» (Сухомлинський, 1976а, с. 192).

Важливо брати до уваги позицію В. Сухомлинського, що готовність до відповідального батьківства нерозривно пов'язана із моральною готовністю, здатністю учнів «брати на себе труд відповідальності, тягар обов'язку за життя, здоров'я, душевний спокій, благополуччя інших людей» (Сухомлинський, 1976а, с. 87). Педагог стверджував, що формування моральної готовності до того, щоб стати чоловіком, дружиною, батьком, матір'ю є одним з найтонших і найважчих завдань виховання. Воно полягає, насамперед, в тому, щоб прищеплювати школярам переконання: найдорожче в житті – це людина, а найвища гідність, честь, доблесть – давати щастя іншій людині. Тому, «перш ніж відчутти потяг до особи протилежної статі, людина повинна навчитися більше віддавати, ніж брати від інших, – віддавати тепло своєї душі, діставати від цього глибоке задоволення (Сухомлинський, 1978, с. 124).

Ідеї, думки, поради видатного педагога-гуманіста будуть, безперечно, цінними в процесі розроблення наукового методичного забезпечення формування готовності старшокласників до відповідального батьківства та здійснення виховної роботи щодо залучення школярів до сімейних цінностей.

Наприкінці ХХ – поч. ХХІ століття проблема відповідального батьківства піднімається в працях ряду дослідників (О. Докукіна, К. Журба, Л. Повалій, В. Постовий та ін.). Вони наголошують на необхідності оволодіння батьками педагогічною культурою, що передбачає знання психологічних особливостей дітей різного віку, основних напрямів родинного виховання, правил і методів виховання дітей в сім'ї, налагодження партнерської взаємодії батьків із закладом освіти, де навчаються їхні діти тощо (Постовий, 2003).

Цікавими є дослідження інституту батьківства в контексті етнопедагогіки, здійснені О. Ярошинською. Вона вказує на значення батьківства у вихованні підростаючих поколінь, передачі їм культурних надбань народу, розвитку мови та мовленнєвого етикету. Дослідниця виділяє 6 періодів становлення батьківства в Україні та вважає, що на сучасному етапі

для посилення виховного потенціалу інституту батьківства необхідно здійснювати ранню підготовку молоді до виконання рольових функцій чоловіка і дружини, батька і матері. У такій підготовці бажано спрямовувати молодь на збалансовану участь у вихованні дітей обох членів подружжя. Важливим, на думку дослідниці, є об'єднання зусиль держави, школи, громадських організацій, центрів соціальних служб для молоді, церкви в наданні сім'ї дієвої допомоги (Ярошинська, 2005).

Проблемі підготовки учнівської молоді до сімейного життя та батьківства багато уваги приділив в педагогічній творчості В. Кравець. Дослідник, зокрема, наголошує на використанні міжнародного досвіду в процесі підготовки учнівської молоді до відповідального батьківства та вказує на такі аспекти його застосування: ознайомлення учнів про вікові етапи розвитку дитини, формування у юнаків і дівчат моральних якостей і почуттів, оволодіння учнями необхідними навичками для побудови та розвитку подружніх і сімейних стосунків, набуття соціальних і комунікативних навичок, підвищення поінформованості учнів про цінність і відповідальність батьківства тощо. Це зумовлює необхідність підвищення кваліфікації вчителів, упровадження інноваційних медіа-освітніх технологій, тренінгів, розробки різноманітних проектів (Кравець, 2018).

Останніми роками питання батьківства та необхідності підготовки до нього молоді піднімається в дослідженнях Л. Гончар, Л. Канішевської, С. Красіна, О. Смалько, К. Федюшкіної (Гончар, 2020; Канішевська, 2020; Красін, 2020; Смалько О., 2016; Федюшкіна, 2020). Вони вказують на доцільність розроблення цікавих для старшокласників і студентів форм і методів роботи з метою формування у них відповідального батьківства, організації проектної діяльності, тренінгів, дискусійних занять тощо.

Отже, виокремлюємо такі ідеї в українській педагогіці, які мають суттєве значення у формуванні готовності до відповідального батьківства сучасних старшокласників: в основі відповідального батьківства – батьківська любов та батьківський авторитет, який базується насамперед на прикладах гідної

поведінки батька і матері, що виключає будь-які форми насильства над дитиною; сімейне (батьківське) виховання є складною, напруженою діяльністю, яка потребує обов'язкової підготовки молодих людей, що має здійснюватись як у сім'ї, так і в закладах освіти.

1.3. Відповідальне батьківство: основні поняття

До основних понять, що розкривають особливості формування готовності старшокласників до відповідального батьківства, відносимо: батьківство, відповідальне батьківство, позитивне ставлення до батьківства, репродуктивна культура, батьківська любов, батьківська компетентність, готовність до відповідального батьківства старшокласників.

Розпочнемо розгляд з найбільш загального поняття – *батьківство*. Сутність батьківства розкривається в ряді досліджень (Овчарова, 2005; Слюсар, 2016; Шапошникова, 2010). Широко підтримуваним дослідниками є визначення батьківства, здійснене Р. Овчаровою: «Батьківство – інтегральне психологічне утворення особистості (батька і / або матері), у тому числі сукупність ціннісних орієнтацій батька, установок і очікувань, батьківських почуттів, ставлень і позицій, батьківської відповідальності та стилю сімейного виховання» (Овчарова, 2005, с. 13).

На думку Л. Слюсар, батьківство є поєднанням формальних і неформальних норм і правил стосунків між батьками і дітьми. Неформальні норми та правила батьківства, які регулюють його психологічні, емоціональні, ряд фізичних аспектів, є особливо важливими, оскільки ґрунтуються на природному компоненті фізичної й емоціональної взаємозалежності та взаємодії батьків і нащадків, наявному у певній формі у всіх високорозвинених представників природного світу (Слюсар, 2016, с. 28).

Характеризуючи батьківство, дослідники зазначають, що воно не є тотожним сумі материнства і батьківства та позначає надіндивідуальне ціле, яке виходить за межі індивіда, тоді як «материнство» і «батьківство» стосуються окремої особистості (Повалій, 2015; Овчарова, 2005; Яценко, 2013 та ін.).

Важливим є розуміння, що батьківство не є застиглим станом. Це динамічний процес, якісна зміна батьківських ролей і почуттів залежно від віку дитини, що створює для батьків можливість постійного розвитку й самовдосконалення.

Ми вважаємо сутність батьківства насамперед у реалізації ним соціалізаційної і виховної функції, а тому визначаємо батьківство як специфічну соціальну діяльність батьків і матерів щодо виховання і соціалізації дітей, що передбачає переживання батьками широкого спектру батьківських почуттів та здатність до гармонійної взаємодії з власними дітьми, їх підготовку до належного функціонування в соціальному та природному середовищі. Підтримуємо думку О. Безрукової, що у молодого покоління слід формувати цінності батьківства, які включають насамперед переконання про цінність дітей і ставлення до них; мотивації дітонародження, планування і організацію народження дітей; якість турботи і виховання; про те, як повинні будуватися взаємини між батьками і дітьми; які якості необхідно виховувати в дітях (Безрукова, 2017, с. 90).

У сучасний період відбувається модернізація інституту батьківства, у якому велике значення набуває самореалізація особистості в процесі виконання батьківських функцій. Батьківство дедалі більше «виходить за біологічні межі», тобто може бути не пов'язане (чи пов'язане лише частково) зі шлюбом та біологічними (кровно-родинними) відносинами: всиновлення дитини, батьківство з використанням деяких репродуктивних технологій (донорства статевих клітин, сурогатного материнства). Такі форми батьківства іноді визначають як «соціальне батьківство» (Слюсар, 2016, с. 31).

Батьківство, з погляду О. Безрукової, проявляється в різних моделях: традиційній, солідарній, делегуючій, невизначеній (Безрукова, 2017, с. 91). Переконані, що реалізація батьківства найбільш повно відбувається за умови прийняття і використання його солідарної моделі.

Для свого повноцінного здійснення *батьківство має бути відповідальним*, що є провідною умовою забезпечення всебічного розвитку дитини. Відповідальність пов'язана насамперед зі здатністю індивіда

усвідомлювати свій обов'язок перед кимось (у даному випадку перед дітьми) та готовністю і вмінням виконувати взятий на себе обов'язок в реальних життєвих ситуаціях. Можемо стверджувати, що відповідальне батьківство – це інтегративне утворення особистості, що включає сукупність позитивних ставлень, установок і очікувань індивіда як батька, який глибоко усвідомлює свій обов'язок перед дитиною, її теперішнім і майбутнім, батьківські почуття, насамперед батьківську любов, оволодіння педагогічними компетенціями, що дають можливість здійснювати повноцінне сімейне виховання та сприяти позитивній соціалізації дітей.

У структурі відповідального батьківства ми виокремлюємо насамперед *позитивне ставлення до батьківства*, яке розуміємо як сформованість в індивіда уявлень про сферу батьківства, розуміння батьківських обов'язків і можливостей й спрямованість на їх реалізацію, як стан емоційної готовності до виконання батьківських функцій. До ознак, що характеризують позитивне ставлення особи до батьківства, можуть бути віднесені: емоційна привабливість батьківства (задоволення, радість, щастя); пріоритетність батьківства (батьківство як дарунок або обов'язок); очікування батьківства (батьківство як можливість самореалізуватися, піклуватися про дитину) (Евдокимова, 2015, с. 20).

Важливим складником відповідального батьківства є, на наше переконання, належний рівень *репродуктивної культури* членів подружжя (майбутніх батьків), адже він забезпечує насамперед фізичне здоров'я дітей (Онипченко, 2018). О. Васюта дає таке визначення репродуктивної культури: це сукупність знань, умінь, цінностей, що регулюють репродуктивну поведінку людини як системи дій та відносин з відтворення людського роду в рамках наявних біологічних і соціальних можливостей. Дослідниця наголошує, що, незважаючи на великий обсяг і широку доступність інформації про доцільне зачаття, виношення і народження дитини (щоб вона з матір'ю були здорові і щасливі), чи навпаки, про уникнення зачаття до настання сприятливих умов, знання такого характеру не є часто затребуваними, що свідчить про низький

рівень репродуктивної культури молоді (Васюта, 2015, с. 133). А це свідчить про несформованість батьківської відповідальності у сфері репродуктивного здоров'я, що може призводити до інвалідності дітей, зниження можливостей для їхньої повноцінної соціалізації, до значних сімейних негараздів.

Однією з найхарактерніших ознак батьківства є комплекс батьківських почуттів, у якому необхідно виділити насамперед *батьківську любов*. Беручи до уваги позицію Т. Шапошнікової, батьківську любов розуміємо як почуття батька до своєї дитини, особливе переживання кровної спорідненості і продовження себе в дитині, відповідальності за її долю, що транслюється через ставлення до неї, яке може динамічно змінюватися в процесі здійснення батьківства. До ознак батьківської любові можна віднести: тепле емоційне ставлення, наявність постійної потреби у спілкуванні, турбота, знання об'єкта любові, жертвність, співчуття і співпереживання у важкі моменти (Шапошникова, 2010, с. 89).

У дослідженнях виокремлюють батьківський та материнський типи любові, розвиваючи насамперед думки Е. Фромма, які він висловив в книзі «Мистецтво любові» (Фромм, 2017, с. 72–76). Більшість дослідників підкреслюють надзвичайну важливість батьківської любові як для розвитку, зокрема емоційного, дітей, так і для самовдосконалення батьків. Водночас слід зауважити, що не завжди батьківська любов здійснює позитивний вплив на дітей, сприяє їхньому морально-духовному зростанню. Про це попереджав видатний педагог В. Сухомлинський, наголошуючи, що без «мудрості батьківської педагогіки любов матері й батька калічить дітей» (Сухомлинський, 1976б, с. 542). Такими шкідливими для дитини є любов замилювання, любов деспотична, любов відкупу.

Ми пов'язуємо відповідальне батьківство зі здатністю батьків до гармонійної любові (широка гама емоційних переживань батьків у ставленні до дитини, високий ступінь відчуття емоційного стану дитини, здатність до співпереживання, рівність та товариськість у взаєминах батьків і дитини). Як вказує Т. Шапошнікова, любов гармонійного типу не є жертвенною, вона

проявляється в рівності батька і дитини, в наявності товариських взаємин між ними, в демократичності батька (Шапошникова, 2010, с. 90).

Батьківська компетентність як складник відповідального батьківства є відображенням здатності батьків здійснювати повноцінне сімейне виховання, забезпечувати розумовий, фізичний, моральний, трудовий, естетичний розвиток дітей. Беручи до уваги думки щодо сутності батьківської компетентності (Белинская, 2017; Повалій, 2015), батьківську компетентність розуміємо як індивідуально-психологічне утворення, що відображається в єдності теоретичної і практичної готовності особи до здійснення батьківської діяльності та характеризується належним рівнем знань про процеси виховання і навчання, про міжособистісні взаємини з дитиною, про специфіку психічного розвитку дитини в умовах норми і патології, про її вікові особливості, про способи та технології педагогічного впливу у реальних життєво-сімейних ситуаціях і вмінням ці знання використовувати у взаємодії з дитиною.

Визначені вище поняття, що стосуються батьківства та відповідального батьківства, у своїй сукупності розкривають зміст ще одного важливого поняття нашого дослідження – *готовність старшокласників до відповідального батьківства*. При цьому маємо враховувати те, що описані вище поняття стосуються насамперед батьків, які вже мають власних дітей, тобто зрілого батьківства. У *готовність старшокласників до відповідального батьківства* маємо включити насамперед ті елементи відповідального батьківства, що здатні освоїти молоді люди цього вікового періоду, які, в переважній більшості, ще не мають досвіду реального батьківства. Тобто можемо говорити насамперед про потенційне батьківство.

На нашу думку, *готовність до відповідального батьківства старшокласників* передбачає сформованість у них комплексу якостей, що поєднує позитивне ставлення до батьківства, наявність знань, навичок і вмінь з основ репродуктивної культури і сімейної педагогіки, емоційну розвиненість та усвідомлення відповідальності, як майбутнього батька, перед дітьми, сім'єю, суспільством. До *готовності старшокласників до відповідального батьківства*

віднесемо їх налаштованість на солідарну модель батьківства, усвідомлення необхідності прояву у ставленні до своїх майбутніх дітей гармонійної любові.

У дослідженнях наголошується, що становлення відповідального батьківства у старшокласників передбачає їх теоретичну і практичну готовність (Королев, 2010, с. 24–25). Теоретична готовність має такі критерії: знання біологічних і медичних аспектів, пов'язаних із зачаттям, знання і розуміння юридичних аспектів, пов'язаних з виконанням батьківських обов'язків; усвідомлене бажання мати і виховувати дітей, розуміння пов'язаної з цим відповідальності; уявлення про способи догляду за дитиною, зміст, методи сімейного виховання. До ознак практичної готовності віднесено: спрямованість на отримання професії як основи створення побутових та фінансових можливостей для повноцінного догляду дитини; вміння проектувати і планувати процес самопідготовки до виконання ролі батька/матері; вміння управляти власним психічним станом (емоціями) та поведінкою; розвиток навичок догляду за дитиною; здатність до здійснення належного сімейного виховання.

Важливо брати до уваги позицію В. Сухомлинського, що готовність до відповідального батьківства нерозривно пов'язана із моральною готовністю, здатністю старшокласників «брати на себе труд відповідальності, тягар обов'язку за життя, здоров'я, душевний спокій, благополуччя інших людей» (Сухомлинський, 1976а, с. 87).

Відповідальне батьківство є важливою проблемою сучасного суспільного та індивідуального життя. У суспільному вимірі відповідальне батьківство виступає показником дієвості соціальних норм, чинником належного входження молодого покоління у доросле життя, попередження соціального сирітства, сімейного насильства, що не сприяють соціальній гармонії і порядку. В індивідуальному плані відповідальне батьківство – це комплекс різноманітних почуттів та дій, що роблять життя людини (батька) духовно та морально насиченим і яскравим.

Потреба у відповідальному батьківстві в нинішніх соціально-культурних та економічних умовах зростає, адже забезпечення належних умов для розвитку і виховання дітей є справою, насамперед, батьків. Це підвищує вимоги до батьківської здатності здійснювати сімейне виховання, володіти його методами та засобами, навичками толерантної взаємодії з власними дітьми, дбати про їх здоров'я та відповідний (фізичний, духовний, соціальний) розвиток тощо. Сучасне відповідальне батьківство потребує ґрунтовної підготовки, яку необхідно розпочинати ще з учнями, зокрема старшого шкільного віку, адже саме школа може забезпечити системність, ґрунтовність в оволодінні знаннями і навичками, що необхідні майбутнім батькам. Перед розробленням змісту, форм, методів роботи зі старшокласниками доцільно з'ясувати їх погляди на майбутнє батьківство та визначити рівень готовності до відповідального батьківства (відповідно до їх психічного та соціального розвитку та з врахуванням ще не близької перспективи майбутнього батьківства для більшості з них).

1.4. Дослідження стану сформованості готовності старшокласників до відповідального батьківства

До дослідження, що мало на меті з'ясувати стан сформованості готовності учнів до відповідального батьківства, було залучено 172 старшокласники (учні 10-11 класів) загальноосвітніх шкіл Київської області (Шахрай, 2020а; Шахрай, 2021в).

Завдання дослідження: проаналізувати основні позиції учнів старшої школи щодо майбутнього сімейного життя і батьківства, вплив на ці позиції їхніх батьків; схарактеризувати рівні готовності учнів старших класів до відповідального батьківства; з'ясувати основні проблеми у підготовці старшокласників до відповідального батьківства, що потребують теоретичного і методичного обґрунтування їх вирішення.

Методи дослідження.

1. *Аналіз* наукової та науково-методичної літератури, спрямований на з'ясування важливості проблеми відповідального батьківства в сучасному суспільстві, необхідності здійснення підготовки до відповідального батьківства учнів старшої школи, встановлення основних компонентів поняття «готовність до відповідального батьківства старшокласників», вивчення даних досліджень щодо ставлення сучасних старшокласників до різних аспектів майбутнього сімейного життя, насамперед батьківства.

2. *Анкетування* старшокласників, яке покликане було з'ясувати: ставлення старшокласників до майбутнього сімейного життя і батьківства; оцінку старшокласниками взаємин з власними батьками як поведінкової моделі майбутнього батьківства; усвідомлення учнями провідних засад сімейного виховання; рівень осмислення важливості репродуктивного здоров'я задля народження в майбутньому здорових дітей; розуміння старшокласниками сутності відповідального батьківства; оцінку молодими людьми ступеня власної готовності до майбутнього батьківства.

3. *Аналіз* позицій старшокласників та порівняння отриманих даних з результатами схожих досліджень, визначення рівнів сформованості готовності до відповідального батьківства старшокласників.

4. *Узагальнення, систематизація, ранжування* отриманих емпіричних даних.

Критеріями визначення готовності старшокласників до відповідального батьківства стали: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-практичний.

Когнітивний критерій розкриває розуміння старшокласниками сутності відповідального батьківства, обсяг їх знань з важливих проблем сімейної педагогіки, глибину осмислення значущості власного репродуктивного здоров'я для народження в майбутньому здорових дітей, обізнаність із законодавчими документами, що регулюють батьківство.

Емоційно-ціннісний критерій визначає: ставлення старшокласників до потенційного батьківства (позитивне, байдуже, негативне); здатність до співпереживання, емпатії у ставленні до інших, зокрема молодших до себе;

емоційну оцінку взаємин з власними батьками, власного майбутнього батьківства.

Діяльнісно-практичний висвітлює спрямованість старшокласників на оволодіння знаннями та вміннями з основ сімейної педагогіки і психології, застосування їх у взаємодії з іншими людьми, зокрема молодшими за себе, роботу над зміцненням власного репродуктивного здоров'я, вияв практичної допомоги іншим.

Насамперед наголосимо, що майбутня сім'я є доволі важливою для старшокласників, адже переважна частина з них заявляє про бажання мати в майбутньому власну сім'ю, а місце сім'ї в їхніх життєвих планах є високим (табл. 1).

Таблиця 1

Головна життєва ціль старшокласників

Ранг	Життєва ціль	% відповідей учнів
1	Мати гарну сім'ю	23,5
2	Отримати гарну освіту	16,3
3	Жити в достатку	16,3
4	Забезпечити майбутнє своїм дітям	15,1
5	Відкрити власний бізнес	8,9
6	Влаштуватися на гарну роботу	7,8
7	Заробити багато грошей	5,5
8	Мати власну квартиру	3,9
9	Мати дорогі речі	0,5
10	Власний варіант відповіді	2,2

Слід зазначити, що старшокласники не тільки поставили сім'ю на перше місце серед своїх життєвих цілей, а й вже думають про свою відповідальність перед майбутніми власними дітьми (варіант «забезпечити майбутнє своїм дітям» зайняв 4 рангове місце у відповідях учнів).

Важливою характеристикою сім'ї є мотив її створення. Головним мотивом у створенні сім'ї для учнів 10-11 класів є любов (59% відповідей). Також важливими для старшокласників є бажання мати підтримку, допомогу – 28,2% відповідей. Мотив «цікаве спілкування» отримав 8,1% відповідей, а «матеріальний інтерес» – 4,7%.

Вважаємо корисними дані про те, звідки молоді люди отримують інформацію про сім'ю та сімейні взаємини, а отже, роблять на основі цієї інформації власні висновки. Джерелом такої інформації старшокласники називають насамперед батьків – 56% відповідей. Інші варіанти відповідей відобразимо у вигляді табл. 2.

Таблиця 2.

Джерела інформації про сім'ю та сімейні взаємини

Ранг	Джерело	% відповідей учнів
1	Батьки	56,0
2	Соціальні мережі	11,8
3	Книги, журнали	8,6
4	Вчителі	7,5
5	Однолітки	6,4
6	Власний варіант відповіді	5,4
7	Телевізор	4,3

Як бачимо з таблиці, старшокласники найвагомим джерелом інформації про сім'ю називають батьків. Можна припустити, що її привабливість чи непривабливість, модель взаємин між подружжям значною мірою формується під впливом батьківської сім'ї.

Чи є батьківська сім'я зразком подружнього життя для хлопців і дівчат? Відповіді учнів свідчать, що 49% з них хочуть, щоб їхня майбутня сім'я була схожою на батьківську, водночас 51% не бажають цього.

Учні, переважно ті, що прагнуть мати сім'ю, схожу на батьківську, зазначають, що в батьківській сім'ї позитивним (правильним) є: любов, підтримка, доброта, взаєморозуміння, турбота, повага тощо. Можна передбачити, що вони хочуть мати власну сім'ю, яка буде характеризуватися цими ознаками. Водночас старшокласники називають ті ознаки батьківської сім'ї, які, на їхню думку, є неправильними. Це: сварки, бійки, нерозуміння думки іншого, нерівність обов'язків, непошана до власних дітей тощо. Отже, такі факти сімейного життя багатьма учнями не підтримуються. Проте слід зазначити, що частина учнів не може визначитись щодо того, що є правильним чи неправильним в їхніх батьківських сім'ях.

Думки своїх батьків щодо власного одруження будуть брати до уваги 70% учнів, а 30% учнів це не вважають потрібним. Водночас переважна більшість опитаних старшокласників не планує жити разом з батьками у разі одруження.

Чи є зв'язок між ставленням до батьківської сім'ї і певними чинниками, наприклад, характером взаємин учнів зі своїми батьками? Ми з'ясували, що 78% опитаних учнів мають з своїми батьками «хороші» та «чудові» стосунки, 19% учнів вважають взаємини з батьками «нормальними». І лише 3% учнів називають їх «конфліктними». Як було зазначено раніше, понад 50% учнів не бажає в своєму майбутньому сімейному житті мати за зразок батьківську сім'ю. Можна зробити висновок, що добрі стосунки з батьками не є визначальним чинником для певної частини учнів, які не бачать у батьківській сім'ї зразок для наслідування. Це може свідчити про намагання 15-17-річних бути більш самостійними у вирішенні власних життєвих проблем, насамперед тих, що стосуються їх власної сім'ї.

Вважаємо доволі важливою характеристикою сімейно-шлюбних орієнтацій старшокласників бачення ними своєї власної майбутньої сім'ї, що відображається у виборі шлюбного партнера, визначенні керівника сім'ї, певній налаштованості на розподіл обов'язків між подружжям тощо.

Виявлено, що молоді люди передусім надають перевагу таким варіантам (серед запропонованих їм) вибору шлюбного партнера (чоловіка, дружини), як «спільність інтересів з партнером» та «особисті якості партнера». Більш детально мотиви вибору шлюбного партнера учнівською молоддю відобразимо у табл. 3.

Таблиця 3

Мотиви вибору старшокласниками майбутнього шлюбного партнера

Ранг	Мотив вибору шлюбного партнера	% відповідей
1	2	3
1	Спільність інтересів з партнером	29,5
2	Особисті якості партнера	28,0
3	Зовнішність партнера	12,9
4	Вміння господарювати	9,8

1	2	3
5	Рівень освіти партнера	6,8
6	Національність партнера	3,8
7	Власний варіант відповіді	3,8
8	Економічне становище партнера	3,0
9	Віросповідання партнера	2,2

Із таблиці видно доволі чітку спрямованість старшокласників на створення майбутньої сім'ї на основі спільності інтересів членів подружжя та тих особистих якостей партнера, які є бажаними та прийнятними. Також потрібно зазначити, що вагомими мотивами у виборі шлюбного партнера (дружини, чоловіка) для молодих людей є зовнішність партнера, його вміння господарювати, рівень освіти. Найменше значення для вибору майбутнього супутника життя мають національність, економічне становище партнера та його віросповідання. Серед власних варіантів вибору шлюбного партнера старшокласники вказують на значення таких характеристик, як «ставлення до інших», «ставлення до рідних», «взаємна симпатія» тощо.

Учні характеризують свого майбутнього шлюбного партнера (чоловіка, дружину) насамперед такими словами: добрий (добра), розуміючий, щирий, вірний. Також старшокласники хочуть, щоб він був гарним (гарною), міг підтримати, мав почуття гумору тощо. Отже, учні виділяють передусім такі особисті якості майбутнього шлюбного партнера, як його здатність до взаємодопомоги, підтримки, гарного спілкування.

Щодо позиції стосовно керівництва в сім'ї, то переважна більшість опитаних учнів (як хлопців, так і дівчат) підтримує рівність чоловіка і дружини (72,2% учнів). Певна частина вважає, що таким керівником має бути чоловік (16,4% учнів). Для 9,8% опитаних не має значення, хто є керівником (має бути той, хто справляється краще за іншого). І лише 1,6% учнів вважає, що керівником в сім'ї має бути дружина.

Як відомо, у традиційній сім'ї існує чіткий розподіл сімейних обов'язків між членами подружжя. Яким же є підхід до розподілу обов'язків сучасних хлопців і дівчат? 65,6% опитаних молодих людей вважає, що за кожним членом

подружжя мають бути закріплені певні сімейні обов'язки. Не підтримує таку позицію 8,2% учнів. Водночас 26,2% учнів стосовно цього ще не визначились.

Основними обов'язками чоловіка учні вважають насамперед матеріальне забезпечення сім'ї, заробляння грошей, допомогу дружині. Також учні називають і такі обов'язки чоловіка, як оберігати, захищати сім'ю, виконувати важку роботу в домі, поважати сімейні цінності тощо.

Основні обов'язки дружини старшокласники бачать передусім у догляді за дітьми, вихованні дітей, веденні домогосподарства, прибиранні, приготуванні їжі, створенні в домі затишку, порядку. До обов'язків дружини учні відносять також збереження сімейного тепла, турботу, ніжність. Водночас лише окремі учні називають необхідність для дружини мати роботу та здійснювати самореалізацію.

Як відомо, розлучення є серйозною проблемою, що не сприяє належному функціонуванню сім'ї, вихованню та розвитку дітей, психічній стабільності членів сім'ї. Важливо було з'ясувати, як ставиться до сімейних розлучень сучасна учнівська молодь. Ставлення опитаних старшокласників до сімейних розлучень покажемо у табл. 4.

Таблиця 4

Ставлення старшокласників до сімейних розлучень

№ п/п	Ставлення	% опитаних учнів
1	Різко негативно	19,7
2	Допускаю, що вони можуть бути за певних обставин	80,3

Можна висловити думку, що сучасна учнівська молодь більш терпимо ставиться до сімейних розлучень, на противагу попереднім поколінням, коли розлучення не підтримувалось громадською думкою.

Підставою для розлучення старшокласники називають насамперед подружню зраду (50,5% відповідей). Причиною розлучень також можуть бути конфлікти в сім'ї – 33,3% відповідей учнів. Найменше учні бачать причину розлучень у матеріальних негараздах (6,9% відповідей) та відсутності у подружжя дітей (4,6% відповідей). Окремі учні причиною розлучень назвали

брехню, недовіру, розбіжність в почуттях.

Дослідження виявило, що старшокласники в основному позитивно ставляться до майбутнього сімейного життя (планує створити в майбутньому власну сім'ю 96% старшокласників) та батьківства (хочуть мати дітей в майбутньому 94% молодих людей). При цьому молодь орієнтована на малодітну сім'ю (переважна більшість старшокласників хоче мати в сім'ї 1-2 дитини, частина з них – лише одну дитину, помітна меншість молодих людей планує мати 2-3 дітей, хоча деякі старшокласники взагалі не налаштовані в майбутньому на народження дітей).

Прийнятним віком для одруження учні старших класів вважають вік від 21 до 30 років (найбільш бажаним є вік 26-27 років, при цьому не помічається відчутної різниці між хлопцями і дівчатами). Цей вік є періодом, коли молоді люди здобувають освіту і включаються в професійне життя, а отже, є належні підстави для створення сім'ї.

Можна передбачати, що старшокласники вже починають думати про майбутнє батьківство, адже висловлюють думки, що воно вже на нинішньому етапі життя потребує підготовки (61% старшокласників стверджують, що вже зараз необхідно готуватися до майбутнього батьківства). Найголовнішим у підготовці до батьківства учні вважають турботу про власне здоров'я та спостереження за поведінкою взаємин молодих батьків з їхніми дітьми. Визначення старшокласниками пріоритетних засобів підготовки до майбутнього батьківства відобразимо в таблиці 5.

Таблиця 5.

Пріоритетність засобів підготовки старшокласників до майбутнього батьківства

Ранг	Засіб	% підтримки старшокласниками
1.	Турбота про зміцнення здоров'я	39%
2.	Спостереження за поведінкою взаємин молодих батьків з їхніми дітьми	31%
3.	Уникання шкідливих звичок (тютюнокуріння, вживання алкоголю)	15%
4.	Читання літератури з проблем дитячої психології, сімейного виховання	11%
5.	Ознайомлення із законодавчими документами, що регулюють батьківство	4%

Дані таблиці дають підстави висловити думку, що розуміння готовності до батьківства старшокласниками ще неглибоке, адже вони нехтують такими важливими складниками готовності, як читання літератури з проблем дитячої психології та ознайомлення із законодавчими документами, що регулюють батьківство.

Найперші уявлення про себе, як майбутнього батька, в учня формуються насамперед через призму взаємин з власними батьками, оцінку ставлення батьків до себе. 26% старшокласників хочуть бути схожими у майбутньому батьківстві на власних батьків, 45% – «певною мірою». Водночас близько 29% учнів не хочуть, як майбутні батьки, наслідувати власних батьків. Ці дані говорять про те, що батьки, значною мірою, не є для теперішніх старшокласників зразком ставлення до майбутніх дітей. Отже, сучасна сім'я не може відігравати провідну роль у підготовці до майбутнього батьківства старшокласників. Необхідна допомога сім'ї щодо здійснення належного виховання, налагодження повноцінних взаємин батьків і дітей з боку педагогів, а також організація в школі відповідної роботи з учнями.

Визначення старшокласниками позитивних і негативних рис своїх батьків у ставленні до них свідчить, на нашу думку, про орієнтації на бажаний характер взаємин з дітьми у власній сім'ї. Слід зазначити, що більшою мірою позитивні риси у власних батьків називають старшокласники, які вважають батьків зразком для наслідування (або можуть наслідувати їх «певною мірою»). Учні відзначають у своїх батьків такі позитивні риси, як: турбота, доброта, довіра, розуміння дітей, щирість, справедливість, чуйність, уміння слухати, надання дітям свободи дій, цінування їхніх інтересів, належна оцінка поведінки дітей, допомога в складних ситуаціях тощо. Водночас старшокласники називають і негативні риси батьків у ставленні до себе (учні, які назвали власних батьків зразком для майбутньої батьківської поведінки, негативні риси власних батьків майже не зазначають), що, уявляється, такі риси не будуть характерними для них у майбутньому батьківстві. До таких рис школярі віднесли надмірну опіку, занадто високу вимогливість щодо шкільних оцінок, нав'язування власної

думки, нерозуміння, порівнювання з іншими дітьми, перебільшений контроль, невміння слухати дитину, маніпулювання дитиною, нерозуміння її, допущення сварок між батьками і дітьми тощо. Як бачимо, позитивні риси батьків учні розуміють насамперед як їхню здатність належно турбуватися про дітей та підтримувати їх, а негативні пов'язують з невмінням батьків цінувати особистість дитини, розуміти її внутрішній світ та потреби.

Щодо характеристики старшокласниками відповідального батьківства, то слід зазначити, що вони, в основному, називають окремі елементи батьківства. Це такі, як піклування про дитину, про всебічний розвиток дітей, відповідальність за життя і здоров'я дитини, здатність до розуміння дитини і оберігання її психіки від травм, надання дитині певної свободи дій, матеріальне забезпечення сім'ї тощо. Позитивом є те, що частина старшокласників до відповідального батьківства відносить необхідність здійснення батьками належного виховання, яке дає можливість сформувати «гарну людину», «справжню особистість», «людину, яка корисна для суспільства», «щасливу людину». Окремі старшокласники відповідальне батьківство характеризують повніше та конкретніше: «відповідально ставитись до харчування дитини, її навчання, відвідування школи; робити все, щоб дитина ніколи не відчувала себе зайвою і непотрібною; проводити з дитиною багато часу»; «забезпечувати повноцінне харчування дитини, турбуватися про її здоров'я, розвиток її здібностей, матеріальний добробут». Водночас необхідно вказати, що певна частина старшокласників (близько 30%) не можуть охарактеризувати відповідальне батьківство. Можливо, воно ще не стало об'єктом їхніх життєвих планів.

Для відповідального батьківства важливими є знання про його правове регулювання. Слід зазначити, що старшокласники майже не знають правових документів, в яких наголошується на відповідальності батьків за виховання і догляд дітей. Лише окремі учні називають Конституцію України, Сімейний кодекс України, Декларацію прав дитини.

Як було встановлено, частина старшокласників вважає ознакою відповідального батьківства належне сімейне виховання. Тому доцільно було з'ясувати, як старшокласники розуміють здійснення цього процесу. Насамперед зазначимо, що практично всі старшокласники висловлюють думку про необхідність виховання дітей в сім'ї обома батьками (батьком і матір'ю). Найбільш важливими методами у сімейному вихованні учні вважають діалог батьків і дітей про проблеми та приклад батьків своїми вчинками. Більш детально погляди старшокласників на методи сімейного виховання відображено в таблиці 6.

Таблиця 6

Правильні та дієві методи сімейного виховання (з точки зору старшокласників)

Ранг	Метод	% підтримки старшокласниками
1	Діалог батьків і дітей про проблеми	40 %
2	Приклад батьків своїми вчинками	31%
3	Вимога батьків щодо певної поведінки дітей	15%
4	Заохочування батьками дітей подарунками	9%
5	Покарання дітей за неправильні вчинки	5%

Можна вважати, що старшокласники усвідомлюють значущість сімейного виховання, яке будується на діалозі батьків і дітей, спільному знаходженню шляхів вирішення проблем, батьківському прикладі діями і вчинками. Прихильність демократичних методів сімейного виховання старшокласниками підкріпимо фактом, що більшість з них не допускає у вихованні в сім'ї фізичних покарань (хоча близько 10% старшокласників вважає, що їх можна зрідка використовувати, адже застосування такого методу власними батьками породжувало не тільки почуття страху, гніву, ненависті, а й бажання виправитись).

Цікавими є погляди старшокласників на спрямованість дій відповідальних батьків у взаєминах з власними дітьми. Учні вважають, що головні зусилля відповідальні батьки мають спрямовувати на організацію цікавого життя для дітей (екскурсії, подорожі та інше), розвиток здібностей

дітей (заняття в гуртках, секціях тощо), забезпечення їх повноцінного харчування (з метою належного здоров'я у дітей) (таблиця 7).

Таблиця 7

Погляди старшокласників на дії відповідальних батьків

Ранг	Дія	% підтримки старшокласниками
1	Розвиток здібностей дітей	36,1 %
2	Забезпечення повноцінного харчування дітей	25,2%
3	Організація цікавого життя для дітей	28,5%
4	Вимоги щодо належного навчання дітей	6,4%
5	Купівля для дітей гарних речей та іграшок	3,8%

Як бачимо із таблиці, найменшу підтримку старшокласників отримують такі дії батьків, як вимоги щодо належного навчання дітей (з метою отримання в майбутньому бажаної професії) та купівля для дітей гарних речей і подарунків (щоб діти були задоволеними). Можна стверджувати, що старшокласники надають перевагу тим діям батьків, які забезпечують здоров'я та позитивний емоційний стан дітей. Водночас, якщо купівлю батьками речей й іграшок старшокласники оцінюють належно, то вимоги до дітей щодо навчання, на наш погляд, вони недооцінюють або сприймають як обмеження свободи дитини. Це можна бачити і з висловлювань учнів про дії відповідальних батьків: «дати дітям прожити власне життя», «піклуватися про здоров'я та психічний стан дитини», «прислухатись до дитини та робити її життя максимально комфортним».

Чи усвідомлюють старшокласники необхідність такої складової відповідального батьківства, як репродуктивне здоров'я? 54% старшокласників вважає, що для народження здорових дітей батьки мають дбати про своє здоров'я (не курити, не вживати алкоголь, наркотики, правильно харчуватися). Проте більшість учнів не зазначає, в чому полягає їх турбота за власне репродуктивне здоров'я на теперішній момент (окремі старшокласники говорять про свої заняття спортом та прихильність до здорового способу життя). Можна припустити, що старшокласниками важливість їх

репродуктивного здоров'я як майбутніх батьків достатньою мірою ще не осмислюється і не аналізується.

Певну характеристику старшокласникам як майбутнім батькам дає визначення ними мотивів сучасних батьків щодо народження дітей. Найбільша частина учнів вважає таким мотивом «радість спілкування з дітьми» (25%). Приблизно однакову підтримку отримали такі мотиви, як «потреба піклуватись про когось», «дотримання суспільної норми, що сім'я повинна мати дітей», «прагнення реалізувати себе в дітях», «турбота про власне майбутнє (сподівання на допомогу від дітей в старості)» (кожний має близько 15% підтримки старшокласників). Ці дані свідчать як про традиційний підхід старшокласників до батьківства (дотримання суспільної норми, турбота про своє майбутнє життя), так і про підхід, що визначає, насамперед, емоційний зв'язок батьків і дітей. Водночас частина старшокласників вважає, що названі мотиви у батьківстві поєднуються тим чи іншим чином.

Усвідомлення старшокласниками необхідності підготовки до батьківства підтверджується їхніми оцінками рівня відповідальності сучасних молодих батьків перед власними дітьми (таблиця 8).

Таблиця 8

Рівні відповідальності сучасних молодих батьків
(на думку старшокласників)

№ п/п	Рівень відповідальності	% підтримки старшокласниками
1	Відповідальні	15%
2	Відповідальні певною мірою	64%
3	Безвідповідальні	21%

Отже, як свідчать дані таблиці, лише 15% старшокласників вважають сучасних молодих батьків відповідальними у ставленні до своїх дітей. Можна припустити, учні переконані, що батькам потрібні знання, вміння, навички, сформовані належні ціннісні орієнтації, які допоможуть їм стати більш відповідальними. Водночас значна частина учнів (44,7%) не вважає за потрібне, щоб у школі організовувались спеціальні заняття, які б допомагали учням готуватися до майбутнього батьківства (материнства). Трохи більша половина

старшокласників наполягає на необхідності відповідних занять, зокрема певна частина старшокласників пропонує розгляд на них таких питань: здійснення правильного сімейного виховання, яке дасть можливість дітям реалізувати себе житті; уникнення сімейних конфліктів; шляхи вироблення належної батьківської поведінки в складних ситуаціях; знаходження способів налагодження взаєморозуміння батьків і дітей; можливості кращого пізнання батьками своїх дітей; розподіл домашніх справ; підвищення відповідальності за сім'ю з боку батька тощо.

Такі підходи старшокласників до спеціальних занять з підготовки до відповідального батьківства відрізняються від оцінки наявності у них знань і вмінь як майбутнього відповідального батька (матері). 71% учнів зазначає, що їм ще необхідно здобути багато знань і вмінь, а 21% учнів стверджують, що відповідних знань і вмінь їм не вистачає лишень трохи (8% не змогли визначитись). Отже, частина учнів не пов'язує свій рівень підготовки до майбутнього батьківства з освітнім процесом у школі.

Важливим показником рівня готовності до відповідального батьківства є уявлення про себе як майбутнього батька (майбутню матір), визначення пріоритетних дій у майбутньому батьківстві, розуміння методів роботи з власними дітьми тощо. Слід зазначити, що старшокласники уявляють себе майбутніми батьками доволі нечітко (значна частина учнів взагалі не змогла про це нічого сказати), характеризуючи своє майбутнє батьківство короткими висловлюваннями, такими, як: «буду люблячою, мудрою мамою», «буду другом дитини». Окремі старшокласники змальовують своє майбутнє батьківство (материнство) більш повніше: «буду строгим, привчатиму дітей до самостійності, виховуватиму у них моральні і сімейні цінності, правильний світогляд»; «я думаю, що буду розуміючим та хорошим батьком. Для мене важливо, щоб я був для дитини найкращим другом, щоб вона могла мені розповісти все, нічого не боячись»; «бачу себе люблячою, відповідальною, доброю, справедливою матір'ю, яка для своїх дітей хоче лише найкращого»;

«буду найближчим другом для дитини, людиною, про яку вона подумає в першу чергу, коли попаде в небезпеку».

Переважна більшість учнів старшої школи не може також назвати людей (громадських, культурних діячів, персонажів художніх творів), які можуть бути прикладом відповідальних батьків. Напевно, ця сфера людського життя не є для них достатньо цікавою. Отже, лише для незначної частини старшокласників майбутнє батьківство є предметом осмислення та вираження певного ставлення.

Розгляд творів, де учні розмірковують про бажаний характер взаємин батьків і дітей, показав, що школярі в таких взаєминах цінують, насамперед, взаєморозуміння між батьками і дітьми. Наведемо приклади таких міркувань: «Батьки повинні поважати інтереси своєї дитини і підтримувати її. Так само й дитина повинна поважати своїх батьків, не ображати їх, цінувати їхню працю і турботу. Прикладом є моя сім'я. Ми всі любимо, цінуємо і поважаємо одне одного»; «Батьки повинні контролювати свої емоції, дбайливо та з розумінням ставитися до своїх дітей. Діти також повинні прислухатися до батьків і підтримувати своїх рідних. Коли обидві сторони розуміють, підтримують, хвилюються один за одного – тоді встановлюється взаєморозуміння».

Аналіз даних дослідження стану готовності старшокласників до відповідального батьківства дав можливість встановити рівні такої готовності: належний (високий), некритичний, перебільшено оптимістичний (середній), індіферентний (низький).

Належний (високий) рівень готовності старшокласника до відповідального батьківства характеризується позитивним ставленням до батьківства, розумінням необхідності мати відповідні знання та вміння, зокрема з основ сімейної педагогіки і психології, здатністю до аналізу батьківства інших людей, до гармонійної взаємодії з іншими людьми, насамперед молодшими за себе, належним піклуванням про власне репродуктивне здоров'я, розумінням важливості підготовки до майбутнього батьківства задовго до його реалізації.

До належного рівня сформованості готовності до відповідального батьківства за результатами дослідження нами віднесено 13% старшокласників.

Некритичний (середній) рівень властивий старшокласнику, який має позитивне ставлення до батьківства, проте розуміє його занадто полегшено, оптимістично, не передбачаючи необхідність вирішення складних проблем у взаємодії з дітьми, що потребує ґрунтовних знань і вмінь у сфері сімейного виховання, розуміє значення належного репродуктивного здоров'я для народження здорових дітей, проте ще не надає належної уваги зміцненню та збереженню власного репродуктивного здоров'я, оцінює батьківство насамперед з точки зору емоційного зв'язку з дитиною, а не практичної підготовки її до життя в соціумі. До групи старшокласників середнього рівня сформованості готовності до відповідального батьківства ми віднесли 45% учнів.

Індиферентний (низький) рівень характеризується тим, що майбутнє батьківство для старшокласника на нинішньому етапі життя ще не є цікавим, учень не усвідомлює значення належної підготовки до батьківства, оволодіння з цією метою відповідними знаннями і вміннями, не осмислює значення репродуктивного здоров'я, не може охарактеризувати себе як майбутнього батька. До групи індиферентного (низького) рівня нами віднесено 42% учнів старшої школи.

Кількісні показники сформованості готовності старшокласників до відповідального батьківства покажемо у вигляді таблиці 9.

Таблиця 9

Сформованість готовності старшокласників до відповідального батьківства

№ п/п	Рівень	% старшокласників
1	Належний (високий)	13,2
2	Некритичний (середній)	44, 7
3	Індиферентний (низький)	42,1

Аналіз сформованості готовності старшокласників до відповідального батьківства свідчить про те, що вона є ще доволі незначною. Відповідно до

визначених нами рівнів сформованості готовності старшокласників до відповідального батьківства (належний, некритичний, індиферентний), більшість учнів мають некритичний (середній) та індиферентний (низький) рівні (87% старшокласників). Учні старшої школи, хоч і стверджують про своє позитивне ставлення до батьківства, проте їхні погляди дуже розмиті, знань і вмій з основ сімейної педагогіки вони, переважно, не мають. Уявлення старшокласників про взаємини з майбутніми дітьми є перебільшено оптимістичними, без врахування складнощів, що висуває батьківство. Мало осмислюється старшокласниками необхідність збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я як важливої умови народження здорових дітей. Вважаємо, що можна говорити про певну готовність старшокласників до відповідального батьківства передусім в емоційному аспекті, але не в практичному.

Отже, можна констатувати недостатню сформованість готовності старшокласників до відповідального батьківства, що зумовлює необхідність активізації зусиль сім'ї і школи щодо допомоги учням у підготовці до сімейного життя та батьківства.

Водночас, на наш погляд, сім'я і школа не надають проблемі підготовки до відповідального батьківства належного значення, а це зумовлює необхідність обґрунтування та розроблення змісту, форм, методів роботи зі старшокласниками, які б мотивували учнівську молодь на здобуття компетентностей у сфері майбутнього батьківства.

1.5. Формування готовності до відповідального батьківства: принципи, зміст, методи

Вважаємо, що формування готовності старшокласників до відповідального батьківства повинне ґрунтуватися на реалізації принципів: принципу позиціонування емоційної привабливості батьківства (батьківство як засіб самореалізації, здійснення повноти життя, виконання суспільного обов'язку); принципу вибудовування ціннісної пріоритетності батьківства

(батьківство повинне займати високе місце в ціннісній ієрархії особистості); принципу стимулювання позитивних особистісних очікувань батьківства (батьківство як процес збагачення життя позитивними почуттями від спілкування з дитиною (дітьми), продовження себе в дитині); принципу артикулювання свободи сімейного вибору (необхідності враховувати позицію молодої людини щодо власного майбутнього сімейного життя); принципу оволодіння основами сімейної психолого-педагогічної і репродуктивної культури (підведення учнів до усвідомлення, що без необхідних знань в галузі вікової психології та педагогіки не може відбуватися належне сімейне виховання, а здоров'я дітей залежить від репродуктивної культури майбутніх батьків); принципу гендерної рівності (рівноваги) (здійснення батьківства в сучасній сім'ї має відбуватися на ґрунті егалітарності, тобто дотримання рівних прав і обов'язків обох членів подружжя, зокрема у тих сферах, що стосуються догляду та виховання дітей) (Шахрай, 2021г).

Підтримуємо думку М. Корольова, що система цілеспрямованої підготовки старшокласників до майбутнього батьківства має сприяти: отриманню юнаками і дівчатами етичних і психолого-педагогічних знань, які формують стійкі погляди на сім'ю і батьківство як цінності; набуттю знань про гігієну і психофізіологію, що допоможуть майбутнім батькам належно розвивати і виховувати своїх дітей; формуванню концепції «Я – батько» (Королев, 2014, с. 67). Така система має включати мету, зміст, технології (методи), підсумкову діагностику формування готовності старшокласників до відповідального батьківства.

Метою формування готовності старшокласників до відповідального батьківства є оволодіння учнями знань, вмінь, навичок з основ батьківства, що містять розуміння етичних, правових, психологічних, економічних його аспектів, здатність до здійснення належного виховання майбутніх дітей.

Цей процес може здійснюватися шляхом організації навчальних курсів за вибором, що розкривають різні аспекти сімейного життя та батьківства, позакласних виховних заходів, висвітлення окремих моментів підготовки до

сімейного життя і батьківства при вивченні навчальних дисциплін, зокрема літератури, біології, фізичного виховання тощо.

Визначаючи зміст формування готовності старшокласників до відповідального батьківства, вважаємо доцільним використати ідеї М. Корольова про те, що підготовка учнів до майбутнього батьківства має допомогти юнакам і дівчатам отримати знання з психології, педагогіки, етики, гігієни і психофізіології (Королев, 2014, с. 67). Також беремо до уваги аналіз зарубіжного досвіду щодо підготовки учнівської молоді до батьківства, здійснений В. Кравцем. Він вказує на те, що у зміст підготовки включається інформація про вікові етапи розвитку дітей, фізіологічні й психологічні аспекти вагітності і пологів, основні правила харчування дітей тощо (Кравець, 2018, с. 11).

Зміст формування готовності старшокласників до відповідального батьківства, на нашу думку, має містити матеріал про правові основи батьківства, права і обов'язки батьків, особливості репродуктивного здоров'я майбутніх батьків, що забезпечать належний фізичний стан майбутніх дітей, про основи педагогіки і психології, зокрема про особливості виховного впливу на дітей різних вікових періодів.

Уважаємо корисним введення в освітній процес закладів загальної середньої освіти факультативного курсу з орієнтовною назвою «Підготовка старшокласників до відповідального батьківства («Я – майбутній батько (майбутня матір)»». Основними темами такого курсу можуть бути: 1. Роль сім'ї і батьківства у становленні особистості. 2. Гармонійні взаємини між подружжям як чинник становлення відповідального батьківства. 3. Репродуктивна культура батьків. 4. Основи сімейного виховання. 5. Сімейне виховання дитини раннього віку (до 3-х років). 6. Сімейне виховання дитини дошкільного віку (4-6 років). 7. Сімейне виховання дитини молодшого шкільного віку (6-10 років). 8. Основи батьківської взаємодії з дітьми підліткового віку (11-15 років) та старшого шкільного віку (15-17 років). 9. Підготовка старшокласниць до материнства (може проводитись лише для дівчат). 10. Підготовка юнаків-старшокласників

до відповідального батьківства. Слід зазначити, що окремі теми можуть розкриватися на декількох заняттях.

Коротко зупинимось на змісті названих тем. Наприклад, у темі «Роль сім'ї і батьківства у становленні особистості» доцільно розкрити такі питання: сутність сім'ї і її значення для повноцінного розвитку особистості; функції сім'ї; батьківство як чинник належного зростання дитини; народна педагогіка про батьків; погляди на батьківство в науковій та художній літературі; значення підготовки до відповідального батьківства; правові засади відповідального батьківства.

Тема «Гармонійні взаємини між подружжям як чинник становлення відповідального батьківства» має бути присвячена важливості побудови сімейного життя на засадах любові, довіри, поваги, взаємопідтримки членів подружжя, здатності до компромісів, вироблення спільних цінностей, інтересів, що стане підґрунтям для належного сімейного виховання та спілкування з дитиною. Тут варто взяти до уваги позицію В. Сухомлинського, який зазначав: «Справжня любов між матір'ю і батьком – це найважливіша духовна сила, яка виховує дитину. Благородство, моральна краса і чистота любові батька до матері й матері до батька, їх взаємоповага, довір'я, відкритість їх сердець, глибокий взаємний інтерес один до одного, вірність у всьому – у щасті і в горі – все це створює те здорове моральне середовище, в якому формуються прагнення до добра, впевненість у його торжестві, світле, оптимістичне бачення життя» (Сухомлинський, 1976а, с. 187). Слід також висвітлити проблему насильства в сім'ї як перешкоди гармонійних взаємин між членами родини та нормального розвитку дітей. Як зазначають дослідники, «патологія подружніх взаємин продукує широкий спектр аномалій, і при тому доволі серйозних, як в психіці, так і в поведінці особи» (Шнейдер, 2006, с. 480).

У темі «Репродуктивна культура батьків» доцільно розглянути питання сутності репродуктивної культури, її складників, значення репродуктивної культури батьків для повноцінного фізичного, інтелектуального, соціального

життя майбутніх дітей. Важливою для старшокласників буде інформація про шляхи зміцнення репродуктивного здоров'я молоді, профілактику хвороб.

Тема «Основи сімейного виховання» має розкривати основні поняття сімейного виховання, зокрема такі, як його принципи, мета та основні завдання, напрями, стилі, основні батьківські помилки у процесі виховання власних дітей, компоненти виховного потенціалу сім'ї (визначаються разом з учнями на основі аналізу їхніх взаємин з батьками). Корисним буде розгляд питань про роль спілкування в сім'ї, способи його удосконалення, про доцільність дотримання дисципліни дітьми тощо.

Надзвичайно важливою є тема «Сімейне виховання дитини раннього віку (до 3-х років)», адже молоді батьки найперше потребують знань про дітей та догляду за ними саме в цей віковий період. Для майбутніх молодих батьків корисно отримати знання про основи психічного розвитку, режим дня малюка, формування культурно-гігієнічних навичок дитини, розвиток її ігрової діяльності, уваги, мовлення. Необхідними для майбутніх батьків є знання щодо забезпечення здорового харчування дитини раннього віку.

У темі «Сімейне виховання дитини дошкільного віку (4-6 років)» варто познайомити старшокласників із особливостями фізичного, інтелектуального, морального розвитку дитини дошкільного віку, наголосити на важливості розвитку пам'яті, уваги, уяви, мислення, мови дітей, розкрити значення гри, різних видів діяльності, зокрема образотворчої, для всебічного зростання дитини. Слід акцентувати увагу на необхідності співпраці батьків із педагогами закладу дошкільної освіти для налагодження повноцінного сімейного виховання, підготовки дитини до школи.

На нашу думку, корисним для майбутніх батьків буде ознайомлення з темою «Сімейне виховання дитини молодшого шкільного віку (6-10 років)», в якій доцільно розглянути питання: психологічні особливості дитини молодшого шкільного віку; навчання як один із основних видів діяльності дитини молодшого шкільного віку; розвиток здібностей молодшого школяра; співпраця батьків зі школою у вихованні дітей молодшого шкільного віку.

Тема «Основи батьківської взаємодії з дітьми підліткового віку (11-15 років) та старшого шкільного віку (15-17 років)» буде корисною старшокласникам не тільки як майбутнім батькам, а й дозволить краще зрозуміти взаємини з власними батьками, зрозуміти помилки, які допускають як батьки, так і діти, у процесі міжособистісної взаємодії. Старшокласникам варто розкрити психологічні особливості підліткового та старшого шкільного віку, шляхи та засоби формування потреб та розвиток інтересів дитини підліткового віку, способи забезпечення безпечної діяльності (цифрової безпеки) підлітка в Інтернеті, роль батьків у виборі дітьми-старшокласниками майбутньої професії.

Уважаємо необхідним включення у факультативний курс теми «Підготовка старшокласниць до початкового етапу материнства» (заняття можуть проводитись лише для дівчат). У ній доцільно розглянути питання фізичної та психологічної готовності до материнства, чинники психологічного ризику для майбутньої дитини (стреси і страхи матері під час вагітності, негативне ставлення до вагітності), стадії розвитку материнської сфери, способи підготовки до народження дитини, основи догляду за немовлятами.

З метою розширення знань учнів про роль батьків (чоловіків) у вихованні дітей і, відповідно, розвитку бажання юнаків брати активну участь у вихованні майбутніх власних дітей можна провести заняття на тему: «Роль батька-чоловіка у вихованні дитини та необхідність підготовки до майбутнього батьківства старшокласників-юнаків». У ній розглянути питання щодо впливу батька на розвиток дитини, авторитету батька в сім'ї, включеності батьків у виховання в різних культурах, психологічної готовності чоловіків до батьківства, типів батьківської поведінки тощо.

На підсумкових заняттях курсу доцільно провести тестування «Рівень готовності старшокласника до відповідального батьківства», написання есе «Я – майбутній батько (майбутня матір)» та їх обговорення. Корисною буде організація старшокласниками спільного заходу з дітьми молодшого шкільного

віку, що сприятиме розвитку навичок спілкування старшокласників з молодшими (що є важливим для майбутніх батьків).

Одними з педагогічних технологій і методів, що сприяють формуванню у старшокласників відповідального батьківства, можуть бути такі: педагогіка співробітництва, проблемне навчання, особистісно орієнтоване виховання, метод аналізу конкретних ситуацій, метод дискусії тощо.

Педагогіка співробітництва як технологія передбачає таку організації взаємодії педагога і учня, що базується на партнерстві, врахуванні позицій як вчителя, так і учня, вироблення спільних цілей, підходів, висновків при розгляді тих чи інших проблем, зокрема тих, які стосуються функціонування сім'ї, поглядів на батьківство.

Проблемне навчання спрямовує учнів на пошук самостійних рішень щодо тих чи інших питань підготовки до сімейного життя (наприклад, у чому виражається психологічна, економічна готовність до батьківства; якою є роль батька і матері у вихованні дітей; зв'язок репродуктивної культури батьків і здоров'я їхніх дітей тощо).

Особистісно орієнтоване виховання має на меті сформувати особистість, яка є суб'єктом власного життя, робить вибір та несе за нього відповідальність. Учні слід підводити до розуміння того, що майбутнє батьківство має бути усвідомлене, опиратися на ґрунтовну підготовку, сприяти самореалізації індивіда як особистості і як громадянина.

Метод аналізу конкретних ситуацій сприяє активному розгляду учнями певних ситуацій, що взяті із реального життя (історії про сімейне життя і батьківство знайомих для учнів людей, історії, взяті із повідомлень преси, інтернет-видань, художніх творів). Учні виробляють алгоритм дій у кожному окремому випадку після обговорення, зіставлення думок. Цей метод може бути пов'язаний з методом дискусії.

Метод дискусії дає можливість учню не тільки висловити свої погляди і переконання, а й зіставити їх з позиціями опонентів, відстояти свою точку зору. Народжена в ході дискусії істина перетворюється на переконання. Дискусії

притаманні чіткість мети, компетентність у питанні, що обговорюється, повага до аргументів противника, водночас обґрунтована, послідовна критика позицій опонента (Карпенчук, 1997, с. 116). Темами для дискусій можуть бути: «Батьківство – це самореалізація чи суспільний обов'язок?»; «Хто здатний ефективніше здійснювати сімейне виховання – батько чи мати?»; «Що для сучасної людини є важливішим – кар'єра чи батьківство?» тощо.

Варто використовувати метод рольової гри, програвання різних моментів спілкування батьків і дитини, що сприятиме набуттю старшокласниками певних знань і навичок у сфері батьківсько-дитячих взаємин.

Важливими є бесіди зі старшокласниками, написання творів «Мама (тато) у моєму житті», «День з мамою (татом), який найбільше запам'ятався». Необхідно спрямовувати старшокласників до висловлення думок щодо впливу батька і матері в сім'ї, оцінки фактів батьківської поведінки, визначення тих методів та засобів сімейного виховання, які майбутні батьки можуть використовувати у взаємодії з власними дітьми.

Доцільно запропонувати старшокласникам розробку проектів, що стосуються проблеми батьківства і материнства, наприклад «Образ матері (батька), що надихає» та підготовку учнями презентацій за її результатами. Пошукова робота дасть можливість старшокласникам самостійно отримати інформацію, що стосується материнства і батьківства, опрацювати її, підготувати повідомлення для групи. Темами для пошукової роботи з проблеми батьківства (материнства) можуть бути: «Образ матері (батька) в мистецтві», «Материнство в українській художній літературі», «Щастя батьківства (материнства) в історії моєї родини» тощо.

Вважаємо доволі важливою організацію таких видів діяльності учнів, де б вони мали змогу взаємодіяти з молодшими дітьми, вчилися з ними спілкуватися, радіти за їхні успіхи, допомагати їм, що розвиватиме емоційно-почуттєву сферу старшокласників та сприятиме в майбутньому належній батьківсько-дитячій взаємодії.

Оцінка результатів педагогічної діяльності (підсумкова діагностика) може опиратися на критерії: стійкість та чіткість уявлень учнів про батьківство, його етичні, правові, соціально-психологічні засади; ступінь переконаності у значимості батьківства як способу самореалізації та реалізації громадського обов'язку; рівень знань та вмінь з основ репродуктивної культури і сімейної педагогіки; міра розуміння ризиків та перешкод суб'єктивного і об'єктивного характеру, що не сприяють наближенню до щасливого батьківства; насиченість емоційної сфери почуттями радості, любові, переживання за інших. Діагностика дає можливість корегувати подальші педагогічні дії у процесі формування готовності старшокласників до відповідального батьківства.

Головним результатом формування готовності старшокласників до відповідального батьківства має бути сформоване позитивне ставлення до виконання в майбутньому ролей батька і матері, що створить для індивіда широке поле самореалізації, адже, на думку видатного педагога В. Сухомлинського, у «вихованні дітей, у творенні і захисті майбутнього кожний може досягти вершини досконалості – стати справжнім майстром, художником, поетом, мудрецем, громадським діячем» (Сухомлинський, 1976б, с. 390-391).

Проблема формування готовності до відповідального батьківства потребує зусиль закладів як загальної середньої, так і вищої педагогічної та післядипломної освіти, адже провідну роль у цьому процесі відіграє вчитель з відповідним рівнем педагогічної компетентності, здатний налагодити партнерську взаємодію з батьками старшокласників та інституціями соціального виховання.

Список використаних джерел

1. Аксьонова, С. Ю. (2016). Підліткове материнство: демографічний аспект проблеми. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України.
2. Безрукова, О. (2017). Ценности детей и родительства: межпоколенческая динамика. *Социологический журнал*, 23 (1), 88–110.

3. Белинская, А. (2017) Ответственное родительство как психолого-педагогический феномен. *Новая наука: Теоретический и практический взгляд*, 1 (3), 32–35.
4. Васюта О. (2015). Розвиток репродуктивної культури студентської молоді. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія Педагогічні науки, 124, 132–135.
5. Ващенко, Г. (1976). Виховний ідеал : підручник для виховників, учителів і укр. родин (вст. сл. про авт. О. Ковалю. 2-е вид.). Брюссель: Вид-во Центр. Управи СУМ.
6. Герасименко, Г. В. (2018). Проблеми реагування правоохоронних органів на домашнє насильство крізь призму громадської думки. *Демографія та соціальна економіка*, 1(32), 43–57.
7. Гончар, Л. (2020). Теоретичні аспекти формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників. *Prešovská univerzita v Prešove Pedagogická fakulta vzdelávanie a spoločnosť*. Medzinárodný nekonferenčný zborník (pp. 81–87). Prešov.
8. Думанська, В. (2015). Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*, 3 (25), 75–85.
9. Евдокимова, Е. (2015). *Формирование ценностного отношения к родительству у студентов вуза* (автореф. канд. псих. наук. Пятигорский госуд. лингвистический университет). Пятигорск.
10. З «Повчання Володимира Мономаха дітям». *Антологія української літератури*: в трьох томах (1984). (Т. 1, с. 70–72). Київ: Веселка.
11. Канішевська, Л. В. (2020). Вивчення стану готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів. *Зростаюча особистість у смислоціннісних обрисах* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15 грудня 2020 р.) (сс.83–87). Івано-Франківськ : НАІР.
12. Карпенчук, С. Г. (1997). Теорія і методика виховання : навч. посібник. Київ: Вища школа.
13. Королев, М. Г. (2014). Проектирование модели развития ценностного отношения учащейся молодежи к родительству. *Вестник ВДУ. Педагогіка*, 5(83), 65–71.
14. Королев, М. (2010). Формирование ответственного родительства как педагогическая проблема. *Перспективы науки*, 8 (10), 22–26.
15. Котляревський, І. (1982). Поетичні твори. Драматичні твори. Листи. Київ: Наукова думка. (Бібліотека української літератури).
16. Кравець, В. П. (2018). Підготовка школярів до виконання батьківських функцій: зарубіжний досвід. *Педагогічний альманах*, 40, 10–18.
17. Красін, С. А. (2020). Реалізація педагогічних умов формування у студентів вищої школи готовності до усвідомленого батьківства. *Теорія та методика навчання та виховання*, 48, 172–182.
18. Макаренко, А. С. (1980). Книга для батьків (пер. з рос.). Київ: Радянська школа.

19. Мухина, В. С. (2006). *Возрастная психология. Феноменология развития* : учебник для студ. высш. учеб. заведений. 10-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательский центр «Академия».
20. Овчарова, Р. (2005). *Психология родительства* : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Издательский центр «Академия».
21. Онипченко, О. (2018). Відповідальне батьківство та репродуктивне здоров'я підлітків як складові статевого виховання. *Наукові записки БДПУ. Серія: Педагогічні науки*, 3, 45–55.
22. Повалій, Л. (2015). Формування у старшокласників відповідального батьківства як сімейної цінності. *Молодий вчений*, 2 (17), 295–298.
23. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо реформування системи інституційного догляду та виховання дітей* : пояснювальна записка до проекту Закону України (2020). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI02269A.html
24. Постовий В. Г. (ред.). (2003). *Програма формування педагогічної культури батьків*. Київ.
25. *Рождаемость и родительство в социально-демографическом измерении* (ред. И. Курило) (2018). URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15453/Rozhdaemost_y_rodystvo_v_socyalno_demohrafycheskom_uzmerenyu.pdf?sequence=1&isAllowed=y
26. Русова, С. (1996). *Вибрані педагогічні твори*. Київ: Освіта.
27. Сірополко, С. (1926). *Школознавство*. Прага.
28. Сковорода, Г. (1973). Благодарный Еродій. *Сковорода Г. Повн. збір. творів*. (Т. 2, сс. 99–118). Київ.
29. Скуратівський, В. (1992). *Покуть*. Київ: Довіра.
30. Слюсар, Л. І. (2014). Розлучення в Україні в демографічному вимірі: минуле і сучасність. *Демографія та соціальна економіка*, 2(22), 78–89.
31. Слюсар, Л. (2016). Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*, 2 (27), 26–38.
32. Смалько, О. (2016). Педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у студентів класичного університету в позааудиторній виховній роботі. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*, 1, 293–300.
33. Смалько, О. & Бартків, О. (2018). Сутнісні характеристики відповідальності у батьківстві. *Педагогічний часопис Волині*, 2(9), 142–146.
34. Стельмахович, М. Г. (1997). *Українська народна педагогіка* : навчально-методичний посібник. Київ: ІЗМН.
35. Сухомлинський, В.О. (1978). *Батьківська педагогіка* (підготовка тексту і вступна стаття В.Ф. Шморгуна). Київ : Рад. школа.
36. Сухомлинський, В. О. (1976а). *Вибрані твори* : в 5 т. Т. 1. Київ: Рад. школа.
37. Сухомлинський В. О. (1976б). *Вибрані твори* : в 5 т. Т. 2. Київ: Рад. школа.

38. *Українське покоління Z. Цінності та орієнтири*. Результати загальнонаціонального опитування (2017). Київ. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-2.pdf
39. *Українські гуманісти епохи Відродження* : антологія. (1995). У 2 ч. (упоряд., перед. сл., прим. В. Д. Литвинова ; відп. ред. В. М. Нічик). Ч. 1 (Ю. Дрогобич, П. Русин, С. Оріховський). Київ: Наук. думка : Основи.
40. *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (уклав М. Номис). (1993). Київ: Либідь.
41. Ушинский, К. Д. (1950). *Собрание сочинений*. Т.10. Москва-Ленинград.
42. Федюшкіна, К. А. (2020). *Формування усвідомленого ставлення до батьківства у здобувачів професійно-технічної освіти* (автореф. дис. канд. пед. наук). Київ.
43. Фромм, Е. (2017). *Мистецтво любові* (пер. з англ. В. Кучменко). Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля».
44. Шапошникова, Т. (2010). Родительство как педагогический феномен. *Вестник НГУ. Серия: Педагогика*, 12 (2), 86–91.
45. Шахрай, В. (2020а). Готовність до відповідального батьківства у поглядах старшокласників. *Теоретико-методичні засади виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць, 24(2), 288-305.
46. Шахрай, В. (2020б). Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: основні поняття дослідження. *Інноватика у вихованні*, 11 (2), 48–55.
47. Шахрай, В. М. (2021а). Василь Сухомлинський про відповідальне батьківство і необхідність підготовки до нього школярів. *Василь Сухомлинський у діалозі із сучасністю. Розмірковуємо про художньо-емоційний світ дитинства* : тези XI Міжнародних і XXVIII Всеукраїнських пед. читань (сс. 203-205). Ужгород : РІК-У, ЗІППО. URL: <https://drive.google.com/file/d/1vtB3V0JAloWMP9paUxlzqRu5eGxe5tYB/view>
48. Шахрай, В. М. (2021б). Проблема відповідального батьківства в українській педагогіці. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 76 (Т. 3), 17-22.
49. Шахрай, В. (2021в). Сімейно-шлюбні орієнтації сучасних старшокласників: стан та необхідність педагогічного реагування. *Теоретико-методичні засади виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Вип. 25 (2), 235-250.
50. Шахрай, В. (2021г). Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: принципи, зміст, методи. *Актуальні питання гуманітарних наук*: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2021. Вип. 42 (2), 268-273.
51. Шевченко, Т. Г. (1986). *Кобзар* (вступ. стаття О. Гончара). Київ: Дніпро.

52. Шнейдер, Л. Б. (2006). *Семейная психология: учебное пособие для вузов*. 2-е изд. Москва: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга.
53. Ярошинська, О. О. (2005). *Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки* (автореф. дис. канд. пед. наук). Київ.
54. Яценко, Л. (2013). Сутнісні характеристики готовності до відповідального батьківства. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Вип. 17 (2), 513–521.
- Buchholz, E.S. & Addington, A. (1979). Education in parenthood. *Innovative Higher Education*, 3, 242–253.
55. Kanishevskaya, L. (2020). Some aspects of the problem in forming readiness of boarding schools students for conscious parenting. *Education, Law, Business: Collection of scientific articles* (pp. 77–81). Cartero Publishing House, Madrid, Spain.
56. Pierron, A., Fond-Harman, L., Lauren, A. & Alla F. (2018). Supporting parenting to address social inequalities in health: a synthesis of systematic reviews. *BMC Public Health*, 18:1087.
57. Spiteri, G., Borg Xuereb, R., Carrick-Sen, D., Kaner, E. & R. Martin, C. (2014) Preparation for parenthood: a concept analysis. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 32:2, 148–165.
58. Uchytilova, L. & Viktorova, L. (2019). Parenthood readiness and attachment. *Diskuze v psychologii*, 1(1), 17–27.

РОЗДІЛ 2.

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА

2.1. Специфіка формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів

Моральна і духовна криза сучасного українського суспільства зумовила посилення низки негативних явищ, серед яких: утрата престижу сімейного способу життя, відсутність потреб молодих сімей мати в шлюбі дітей; зміна традиційних стереотипів репродуктивної поведінки молоді; збільшення кількості розлучень, унаслідок чого зростає кількість неповних сімей, позашлюбних дітей, масове поширення соціального сирітства.

Особливої актуальності набуває проблема формування готовності до відповідального батьківства у вихованців інтернатних закладів, оскільки більшість їхніх учнів – педагогічно занедбані діти, які позбавлені можливості щодо засвоєння соціального досвіду батьків.

Нормативним підґрунтям для розв'язання зазначеної проблеми є Сімейний Кодекс України (2002), Закони України: «Про освіту» (2017), «Про охорону дитинства» (2001), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки (2013) (п. 3.4. Забезпечення національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді); Концепція Нової української школи (2016), Постанови Верховної ради України: «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Сімейна політика України – цілі та завдання» (2015), «Про заходи щодо посилення охорони материнства та батьківства» (1998), «Про деякі заходи щодо підтримки здоров'я сім'ї, безпечного материнства і відповідального батьківства» (2005), у яких зазначено, що першочерговим завданням державної сімейної політики має стати запровадження системи особистих і суспільних ціннісних орієнтацій на сімейний спосіб життя; формування в молоді готовності до відповідального батьківства.

На сучасному етапі в Україні функціонує мережа інтернатних закладів різних типів: дитячі будинки, дитячі притулки, загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні санаторні школи-інтернати, спеціалізовані школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів і курсів, спеціальні загальноосвітні школи-інтернати для дітей з особливостями розумового й фізичного розвитку, гімназії-інтернати, школи соціальної реабілітації, навчально-реабілітаційні центри (Покась, 2005, с. 175).

Згідно з реалізацією «Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки» (2017) відбуваються зміни в системі підтримки дітей, що зростають поза сімейним середовищем – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Зараз в Україні значно скорочується чисельність інтернатних закладів. Нині існує два основні підходи до організації інституційного влаштування дітей: 1) відмова від утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в школах-інтернатних та підтримка розвитку альтернативних форм сімейного влаштування дітей; 2) суттєве вдосконалення інституційних установ, зокрема, через усунення їхнього «закритого характеру» й соціальну інтеграцію вихованців (Султанова, 2018).

В умовах трансформації існуючої системи опіки та піклування відбувається перехід від колективних форм виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування до сімейних.

До вивчення проблеми формування готовності молоді до відповідального батьківства зверталися сучасні українські науковці (І. Бех, 2006; Л. Гончар, 2018; І. Зверєва, 2008; Л. Канішевська, 2020b; О. Кізь, 2003; С. Красін, 2020; Г. Лактіонова, 2008; О. Лемещенко, 2016; О. Смалько, 2016; В. Шахрай, 2020 тощо).

Основні напрями організації позаурочної діяльності інтернатних закладів, дотичні до проблеми виховання сімейних цінностей та готовності до відповідального батьківства, висвітлені в дослідженнях (А. Грітчиної, 2016; Л. Канішевської, 2017; Л. Карпушевської, 2014; Л. Кузьменко, 2015; О. Лящук,

2015; С. Свириденко, 2015, Н. Султанової, 2018 тощо). Специфічні риси вихованців шкіл-інтернатів знайшли відображення в працях учених (В. Вінс, 2003; Я. Гошовський, 1995; Л. Канішевська, 2015; О. Кізь, 2002; О. Кікінеджи, 2002; Б. Кобзар, 1997; В. Кравець, 2002; Є. Постовойтов, 1997; В. Покась, 2005; В. Слюсаренко, 1997 тощо).

У сучасних інтернатних закладах зосереджено специфічний контингент дітей. Більшість вихованців цих закладів освіти – педагогічно занедбані діти, які мають негативний життєвий досвід, для яких характерними є деприваційний синдром, труднощі у спілкуванні з оточенням, схильність до нервових зривів, орієнтація поведінки на контроль із боку педагогів, споживацьке ставлення до держави і суспільства.

У випускників інтернатних закладів виникають проблеми через соціальну незахищеність, відсутність соціальних навичок самостійного життєзабезпечення, високий рівень претензій до оточення, а також труднощі зі створенням власної сім'ї.

Сучасні інтернатні заклади реалізують такі основні педагогічні функції: охоронно-захисну, компенсаторну, реабілітаційну, попереджувально-профілактичну, залучення вихованців до мистецтва; праці та допомога їм у професійному самовизначенні тощо (Канішевська, 2011).

Інтернатні заклади покликані здійснювати спеціально організовану роботу з формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників. Головними завданнями цього процесу в зазначеного вище контингенту здобувачів освіти є:

- 1) ознайомлення старшокласників з основами законодавства про шлюб та сім'ю;
- 2) розширення знань учнів щодо сутності відповідального батьківства; з основ репродуктивного здоров'я;
- 3) сприяння усвідомленню старшокласниками значущості проблеми готовності до відповідального батьківства для окремої особистості та суспільства в цілому;

4) формування у старшокласників позитивних мотиваційних настановлень на створення в майбутньому щасливої сім'ї, на народження та виховання дітей (Kanishevskaya, 2021f);

5) підготовка старшокласників до виконання основних соціальних ролей, необхідних для повноцінного і змістовного життя в суспільстві (громадянина, фахівця, сім'янина) (Канішевська, 2012).

Характеризуючи специфіку контингенту вихованців інтернатних закладів, З. Сафіна зазначає, що недостатність або повна відсутність батьківської чуйності до потреб дитини сприяє виникненню «вивченої безпорадності», що призводить до апатії, депресії, уникнення нових ситуацій і контактів з новими людьми, браку допитливості та ініціативи. Вихованцям інтернатних закладів притаманна самотність – соціальне явище, що виявляється на особистісному рівні як суб'єктивний стан. Причини самотності обумовлені наявністю несприятливого сімейного оточення, конфліктних ситуацій із вихователями та однокласниками; утратою навчальної мотивації з позиції «ізолюваних» і «відкинутих». Феномен самотності виявляється в судженнях: «Я нікому не потрібен», «Мене ніхто не любить», «Ніхто мене не розуміє» тощо (Сафіна, 1996, с. 42). Подібні порушення емоційно-вольового розвитку вихованців інтернатних закладів пояснюються умовами перебування вихованців у закладах інтернатного типу, а також тим, що значна частина вихованців потрапляє до інтернатних закладів з будинків дитини. Для цієї категорії вихованців характерним є нерозуміння емоційного стану іншої людини, що зі свого боку обумовлює неспроможність вихованців інтернатних закладів до створення конструктивних соціальних контактів і виявляється в специфіці міжособистісних відносин (Канішевська, 2011).

Більшість вихованців підозріло ставляться до педагогів, поведінка учнівської молоді ускладнюється бунтарством, опором, упертістю тощо, тобто всім, що веде до створення конфліктних ситуацій. Тривале проживання в асоціальних сім'ях, де були розповсюджені загрози, відчуження, насилля, призводить до зниження емпатії – здатності розуміти та співчувати іншому, а в

деяких випадках – до «емоційної глухості». Усе це значно ускладнює вплив педагогів на дитину та призводить до активного опору з її боку, утруднює зміну ціннісних орієнтацій вихованців (Канішевська, 2011).

Дослідники А. Маханько М. Іванюк стверджують, що у сфері самосвідомості вихованців інтернатних закладів відбувається розвиток усіх її аспектів (пізнавального – образ «Я»; емоційного – самооцінка; поведінкового – моделі поведінки), які мають певну специфіку. Для вихованців інтернатних закладів характерне ситуативне «однохвилинне» проживання життя. Це призводить до відмови від досвіду, коли окремо пережиті епізоди не стають подіями життя, не привласнюються і не входять в особистий психологічний досвід, що перешкоджає розвитку адекватної самооцінки та рівня домагань (Маханько, & Іванюк, 2004, с. 187–188).

Досліджуючи особливості формування психологічної статі в підлітків інтернатних закладів, Т. Юферова стверджує, що позитивна ідеальна модель сім'ї, притаманна вихованцям, певною мірою розмита, не наповнена конкретними побутовими деталями. Однак, одночасно у вихованців інтернатів існує емоційно насичений образ того, якими взаємини мають бути, якими якостями не повинні володіти чоловік, батько, дружина, мати. Зіткнення означених двох образів породжує конфліктну систему вимог: ідеалізовану, з одного боку, і надто низьких, обмежених виконанням елементарних норм поведінки – з іншого (Юферова, 1991, с. 93). Отже, механізм розвитку гендерної ідентичності у вихованців інтернатних закладів «...детермінований умовами, у яких відбувається становлення депривованих підлітків, які часто не сприяють виробленню і адекватній демонстрації фемінних і маскулінних якостей відповідної статі. У подальшій соціалізації несформована гендерна ідентичність може вплинути на процес навчальної, сімейної, професійної адаптації» (Василькова, 2006, с. 3).

За даними досліджень В. Кравця, О. Кікінеджи, О. Кізь, діти, які виростають в умовах дефіциту батьківської ласки, рано вступають у сексуальні стосунки, шукаючи в цьому втіху у скрутні хвилини.

Обмеженість приватного простору під час навчання в інтернаті, з одного боку, а з іншого – беззахисність перед численними домаганнями однолітків і старших дітей породжує знівельовані цінності репродуктивного здоров'я та низьку статеву культуру (Кравець, Кікінеджи, & Кізь, 2002, с. 17).

Дослідники О. Кізь (Кізь, 2003), І. Кулик (Кулик, 2009) стверджують, що існує зв'язок між статеворольовою соціалізацією вихованців інтернатних закладів і недоліками організації виховної роботи. Так, О. Кізь зазначає, що вихованці інтернатних закладів не отримують потрібного обсягу знань щодо репродуктивної функції людини, культури інтимних стосунків, збереження репродуктивного здоров'я. Депривовані юнаки і дівчата поповнюють «групи ризику», серед яких значною мірою поширені венеричні захворювання, незаплановані вагітності та аборти, що часто руйнує долю, життєві плани. Причиною негараздів в особистому житті стає власна необізнаність в елементарних правилах планування сім'ї, невміння будувати партнерські стосунки із протилежною статтю (Кізь, 2003, с. 43).

Науковець Л. Карпушевська стверджує, що дефіцит батьківської ласки, незадоволена потреба в прийнятті і любові часто стають причинами негараздів в особистісному житті дівчини-вихованки інтернатного закладу. Пошук утіхи, бажання бути потрібною часто призводить до того, що дівчата рано вступають у сексуальні стосунки, часто не впорядковані, що призводить до розчарувань, незапланованої вагітності, абортів та відповідних травматичних переживань. Ми підтримуємо думку дослідниці, що пріоритетним напрямом у підготовці дівчат шкіл-інтернатів до створення сім'ї є розвиток у вихованок внутрішніх спонук (потреба, мотив, ціль, наміри), які вирішують проблему самоцінності особистості і відображаються в статеворольовій поведінці дівчат, здатності до створення міжстатевих взаємин на основі таких моральних цінностей, як кохання, взаєморозуміння, вірність, чуйність, турботливість, відповідальність. Важливим завданням виховного процесу стає задіяння механізму самовиховання учениць, що передбачає самоаналіз, самоконтроль,

самовдосконалення та самопізнання (Формування цінностей сімейного життя у вихованців закладів інтернатного типу, 2015, с. 197–199).

За даними дослідження А. Грітчиної, більшість юнаків-вихованців інтернатних закладів виявляють недостатні знання щодо моральних якостей (відповідальності, турботливості, мужності, працелюбності), необхідні для виконання ролі майбутнього сім'янина; мають викривлені уявлення про себе як майбутнього сім'янина; епізодично виявляють бажання самовдосконалення себе як майбутнього сім'янина; мають труднощі у спілкуванні з представниками протилежної статі (Грітчина, 2016, с. 88–90).

Таким чином, специфічний контингент вихованців інтернатних закладів значно ускладнює процес формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників.

Розглянемо сенситивність раннього юнацького віку в контексті проблеми формування готовності до відповідального батьківства в зазначеного вище контингенту здобувачів освіти.

У період ранньої юності формується світогляд, система оціночних суджень, переконання й ідеали, підсилюється здатність до самоспоглядання та самовираження, розвивається потреба в самоствердженні (Канішевська, 2011).

Новоутворенням цього віку є самовизначення в людському суспільстві, усвідомлення своїх можливостей і прагнень, власного життєвого призначення (Кутішенко, 2010).

Вчений І. Бех зазначає: «Головна риса самосвідомості і спрямованості в ранній юності – спрямованість у майбутнє. Це прагнення визначити місце в житті, нетерпляче очікування свого майбутнього й бажання взяти участь у життєвих справах. Своє життя юнаки і дівчата уявляють яскравим, насиченим важливими подіями і великими звершеннями» (Бех, 2003, с. 76).

Головне новоутворення юнацького віку – саморефлексія, усвідомлення власної індивідуальності, поява життєвих планів, готовність до особистісного і професійного самовизначення, настановлення на свідому побудову власного життя, поступове вростання в різні сфери життя (Рахманова, 2016, с. 30–31).

Ранній юнацький вік характеризується статевим дозріванням; виробленням ідеалів жіночності та мужності; зверненістю в майбутнє, побудовою життєвих планів (Канішевська, 2021а, с. 175). У той же час для раннього юнацького віку характерними є імпульсивність поведінки, хворобливе самолюбство, юнацький максималізм.

За висловом Е. Еріксона, на стадіях підліткового та юнацького віку для дітей, які виховуються поза сім'єю, характерними є дифузія ідентичності, тривога, самотність, інфантилізм, невизнання людьми, «плутанина ролей», ворожість. На думку дослідника, ці дефекти носять систематичний характер, що обумовлений дисфункціональністю або дезадаптованістю біологічної сім'ї, а також об'єктивними умовами знаходження дитини в нестимульованому середовищі інтернатного оточення (Маханько, & Іванюк, 2004, с. 192).

Вивчення досвіду виховної роботи з питань формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів дозволяє стверджувати, що специфіка цього процесу зумовлена такими чинниками:

1) особливістю контингенту вихованців (соціальне сирітство; наявність деприваційного синдрому, недовірливість, емоційна нестриманість, відсутність можливості засвоєння позитивного соціального досвіду батьків або цей досвід має негативний асоціальний характер (Канішевська, 2016, с. 80);

2) особливостями організації життєдіяльності названого вище контингенту вихованців (вимушена адаптація до великої кількості однолітків, переважно групова, а не індивідуальна спрямованість виховних впливів тощо) (Канішевська, 2021е);

3) порушенням статевої ідентифікації у вигляді гіпермаскулінної або гіперфемінної поведінки; відсутністю зразків до засвоєння соціальних ролей, як-от подружжя, батьки, партнери (Маханько, & Іванюк, 2004, с. 187–188); зниженням самоцінності як представника певної статі, відповідно зневажливим ставленням до представників протилежної статі; низьким рівнем критичного ставлення до своїх дій та оточення; відсутністю у вихованців уявлень про

модель партнерського розподілу ролей чоловіка і жінки в сім'ї й позитивного досвіду налагодження міжстатевої взаємодії (Карпушевська, 2014, с. 52, с. 93);

4) відсутністю системності в роботі з формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів; недостатнім використанням потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті означеної проблеми.

Зазначені вище чинники значно ускладнюють процес формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів, тому мають бути враховані в процесі планування та організації виховної роботи.

Постає нагальна потреба у визначенні ефективних педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів, що зумовило необхідність вивчення стану її готовності.

2.2. Стан готовності до відповідального батьківства старшокласників інтернатних закладів

На основі визначення особливостей формування готовності до відповідального батьківства старшокласників інтернатних закладів визначено структуру поняття *«готовність до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів»*, що включає такі компоненти: *когнітивний* – знання основ законодавства про сім'ю та шлюб; знання про функції сім'ї; сутність батьківства; усвідомлення значущості батьківства; знання та вміння з основ репродуктивної культури і сімейної педагогіки; *емоційно-ціннісний* – цінності, потреби, позитивні емоційні установки на створення сім'ї, народження дітей у майбутньому; збагачення емоційної сфери почуттями радості, любові, переживання за інших; *поведінково-діяльнісний* – уміння гармонійної взаємодії з іншими людьми; потреба у вдосконаленні себе як майбутнього батька/матері; уміння, спрямовані на збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я (Канішевська, Л. В. 2021а, с. 175).

Відповідно, кожен компонент повинен мати свій критерій, за допомогою якого визначається рівень його сформованості (Барбінова, 2017, с. 106).

Критерій – зразок, еталон, що відтворює вищий найдосконаліший рівень сформованості певного утворення, порівняно з яким можна встановити рівень відповідності й наближення його ідеального рівня до норм, до ідеалу (Монахов, 1981, с. 68).

Відтак критерій – це ознака, якість, найбільш загальна властивість, на основі якої здійснюється оцінка рівня готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів. Критерій об'єднує в собі певні показники, які можуть безпосередньо спостерігатися та підлягати вимірюванню (Тернопільська, 2009, с. 141).

У дослідженні нами було враховано вимоги до критеріїв, розроблені І. Ісаєвим, а саме: об'єктивність; відображення того, що вимірює дослідник; відображення істотних ознак досліджуваного явища, охоплення його типових сторін; критерії повинні розкриватися через низку показників, у силу вияву яких можна дійти висновку про ступінь вираження певного критерію; критерії мають відображати динаміку якості, що вимірюється, у часі та просторі (Ісаєв, 2006, с. 63).

Критерії готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів за своїм змістом є ідентичними названим компонентам та характеризуються певними показниками.

До показників готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за когнітивним критерієм відносимо такі: знання про функції сучасної сім'ї; щодо сутності відповідального батьківства; з основ репродуктивного здоров'я.

Показниками емоційно-ціннісного критерію є: прагнення щодо створення сім'ї, народження дитини в майбутньому; здатність до емпатії; потреба в спілкуванні та міжособистісній взаємодії.

Показниками поведінково-діяльнісного критерію є: уміння гармонійної взаємодії з іншими людьми; набуття вмінь, спрямованих на зміцнення

репродуктивного здоров'я; здатність до вдосконалення себе як майбутнього батька / матері (Канішевська, 2020b, с. 83).

Готовність до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів – складне інтегративне утворення, для дослідження якого не існує універсальної методики. Отже, для експериментального визначення рівнів готовності старшокласників інтернатних закладів до відповідального батьківства в зазначеного вище контингенту здобувачів освіти підібрано комплекс діагностичних методик і методів, за допомогою яких вимірювалися окремі показники зазначених нами критеріїв, а саме: анкетування, незакінчене речення, бесіда, тестування, метод узагальнених незалежних характеристик, вправа «Мої плюси і мінуси», ділова гра «Соціум» (Кузьмина, Прокофьева, & Скопкова, 2009), педагогічне спостереження.

До проведення дослідження було залучено 105 старшокласників інтернатних закладів.

Наведемо результати діагностики рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за когнітивним критерієм (знання про функції сучасної сім'ї; щодо сутності відповідального батьківства; з основ репродуктивного здоров'я). Вирішення цього дослідницького завдання здійснювалося завдяки використанню таких методів: анкетування, незакінченого речення.

Вивчення рівня готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за показником «знання про функції сучасної сім'ї» відбувалося за допомогою анкетування.

З метою виявлення обізнаності старшокласників шкіл-інтернатів щодо функцій сучасної сім'ї їм було запропоновано запитання: «Які функції виконує сучасна сім'я?»

За результатами анкетування 26,6 % старшокласників шкіл-інтернатів назвали такі функції сучасної сім'ї: репродуктивну, рекреативну, виховну, матеріально-економічну, житлово-побутову, комунікативну, сексуально-

емоційну, психологічного захисту. Таким чином, старшокласники виявили ґрунтовні знання щодо функцій сучасної сім'ї.

Достатні знання щодо функцій сучасної сім'ї виявило 34,4 % старшокласників; фрагментарні знання – 39,0 % респондентів.

Вивчення рівня готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за показником «знання щодо сутності відповідального батьківства» відбувалося за допомогою використання методу незакінченого речення.

Із цією метою старшокласникам шкіл-інтернатів було запропоновано завершити такі незакінчені речення: «Бути відповідальним батьком – це...», «Бути відповідальною матусею – це ...».

Якісний аналіз відповідей старшокласників за методом незакінчених речень здійснювався за такими параметрами:

1 бал – фрагментарні знання щодо сутності відповідального батьківства;

2 бали – достатні знання щодо сутності відповідального батьківства;

3 бали – глибокі знання щодо сутності відповідального батьківства.

Кількість балів, одержаних кожним вихованцем (за допомогою використання методу незакінченого речення), підраховувалася.

Високий рівень готовності до відповідального батьківства за вищезазначеним показником виявили 24,8 % старшокласників. Характеризуючи відповідального батька, вони назвали такі ознаки: «любить своїх дітей», «поважає всіх членів своєї родини», «підкується про дітей», «виявляє відповідальне ставлення до виховання дітей», «багато заробляє», «є господарем у своїй оселі», «уміє планувати сімейний бюджет, заощаджувати гроші», «веде здоровий спосіб життя», «цікавиться справами своїх дітей», «не пиячить», «не влаштовує сварки і бійки», «не кидає своїх дітей напризволяще» тощо

Дослідження свідчить, що старшокласники шкіл-інтернатів, характеризуючи відповідальну матусю, назвали такі ознаки: «відповідальне ставлення до виховання дітей», «підкування та любов до дітей», «гарна

господиня», «ласкава, щира, турботлива», «завжди цікавиться своїми дітьми, щира, добра, ласкава», «веде здоровий спосіб життя» тощо.

Достатній рівень знань щодо сутності відповідального батьківства виявили 36,2 % старшокласників; низький рівень – 39,0 % опитаних.

Вивчення рівня готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за показником «знання з основ репродуктивного здоров'я» відбувалося за допомогою анкетування. Старшокласники мали відповісти на такі запитання анкети:

- Як ви розумієте поняття «репродуктивне здоров'я?»
- Які чинники негативно впливають на стан репродуктивного здоров'я молоді?

- Що ви знаєте про сучасні методи контрацепції?

З'ясовано, що 40,0 % старшокласників шкіл-інтернатів мають фрагментарні уявлення щодо репродуктивного здоров'я та не обізнані з методами контрацепції.

Достатній рівень знань про репродуктивне здоров'я, обізнаність із методами контрацепції, знання щодо факторів, які негативно впливають на стан репродуктивного здоров'я, виявили 37,1 % старшокласників шкіл-інтернатів. Ці вихованці пов'язують репродуктивне здоров'я зі здатністю народжувати здорових дітей.

Лише 22,9 % старшокласників шкіл-інтернатів мають високий рівень знань про репродуктивне здоров'я, обізнані із чинниками, що негативно впливають на репродуктивне здоров'я молоді й сучасними методами контрацепції. Серед чинників, які негативно впливають на здоров'я, були названі такі: аборти, алкоголізм, наркотична залежність, тютюнопаління, генетичні захворювання, хронічні захворювання, захворювання, що передаються статевим шляхом (СНІД, гепатит В,С) (Канішевська, 2021d).

Подаємо дані щодо розподілу старшокласників шкіл-інтернатів за рівнями готовності до відповідального батьківства за когнітивним критерієм (табл. 1).

Рівні готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за когнітивним критерієм (у %)

Показники критерію	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Знання про функції сучасної сім'ї	26,6	34,4	39,0
Знання щодо сутності відповідального батьківства	24,8	36,2	39,0
Знання з основ репродуктивного здоров'я	22,9	37,1	40,0
Середнє значення (у %)	24,8	35,9	39,3

Аналіз даних таблиці 1. дає можливість констатувати, що більшість старшокласників шкіл-інтернатів (39,3 %) виявила низький рівень готовності до відповідального батьківства за когнітивним критерієм. Ці учасники експерименту мають фрагментарні знання щодо функцій сучасної сім'ї, сутності відповідального батьківства, з основ репродуктивного здоров'я.

Наведемо результати діагностики рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за емоційно-ціннісним критерієм (прагнення щодо створення сім'ї, народження дитини у майбутньому; здатність до емпатії; потреба у спілкуванні та міжособистісній взаємодії). Вирішення цього завдання відбувалося за допомогою використання таких методів: анкетування, бесіди, тестування.

Виявлення рівня готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за показником «позитивні мотиваційні установки на створення сім'ї, народження дітей» відбувалося за допомогою анкетування.

На запитання анкети «Чи бажаєш ти в майбутньому створити сім'ю та народжувати дітей?» більшість старшокласників шкіл-інтернатів (61,9 %) відповіла «так». Слід зазначити, що 38,1 % респондентів відповіли: «не знаю», «ще не вирішили».

Отримані відповіді на запитання «Для чого молода людина вступає у шлюб?» дозволяють стверджувати, що серед дівчат такий мотив, як «любов»,

займає перше місце; друге місце займає мотив «бажання мати дітей, займатися їхнім вихованням»; на третьому місці – «інтимно-сексуальні стосунки»; на четвертому місці – «покращити свій матеріальний стан»; на п'ятому – «спільність поглядів та інтересів».

Серед юнаків – вихованців шкіл-інтернатів – перше місце займає такий мотив, як «любов»; на другому місці – «інтимно-сексуальні стосунки»; на третьому місці – «налагоджений побут»; четверте місце посідає мотив «бажання мати дітей, займатися їхнім вихованням»; п'яте місце – «спільність поглядів та інтересів».

Описані вище мотиви вступу у шлюб юнаків і дівчат – вихованців шкіл-інтернатів, на наш погляд, мають багато спільного. Слід зазначити той факт, що юнаки і дівчата єдині у виборі такого мотиву вступу у шлюб, як «любов». Однак, такий мотив, як «бажання мати дітей, займатися їхнім вихованням», дівчата оцінюють вище, ніж юнаки.

У процесі бесіди зі старшокласниками шкіл-інтернатів було з'ясовано, що орієнтовно 28,6 % з опитаних мають бажання і позитивно вмотивовані на створення в майбутньому сім'ї та народження дітей. Ці старшокласники визнають батьківство як одну з важливих особистісних цінностей. Зазначимо, що 33,3 % старшокласників хочуть у майбутньому створити сім'ю і мати дітей. У 38,1 % старшокласників шкіл-інтернатів відсутня мотивація щодо створення сім'ї та народження дітей.

Задля виявлення рівня готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за показником «здатність до емпатії» використовували тест В. Бойко «Оцінка рівня емпатійних здібностей (Бойко, 2003).

Старшокласникам шкіл-інтернатів було запропоновано відповісти «так» або «ні» на тридцять п'ять тверджень. Потім було підраховано кількість правильних відповідей, які відповідають «ключу».

Якщо респондент набрав від 30 – 36 балів, то це свідчить про дуже високий рівень розвитку емпатії.

Якщо респондент набрав від 22 до 29 балів, у нього високий рівень розвитку емпатії; від 15 до 21 балу – середній рівень; від 0 до 15 балів – низький рівень розвитку емпатії (Бойко, 2003).

Результати тестування засвідчили, що 38,1 % старшокласників шкіл-інтернатів виявили низький рівень розвитку емпатії; 35,2 % старшокласників – середній рівень розвитку емпатії; 26,7 % старшокласників – високий рівень розвитку емпатії.

Виявлення рівня готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за показником «потреба в спілкуванні та міжособистісній взаємодії» відбувалося за допомогою використання тесту А. Маркової (Маркова, 1996).

Старшокласникам було запропоновано висловити своє ставлення до кожного з дев'ятнадцяти тверджень. Якщо вони погоджувалися з певним твердженням, то позначали знаком «+», а якщо ні, то – «-». Після застосування названої методики були отримані такі результати: 28,6 % старшокласників виявляють потребу у спілкуванні та міжособистісній взаємодії, повагу до іншого; 33,3 % вихованців ситуативно засвідчують потребу у спілкуванні та міжособистісній взаємодії, намагаються виявляти повагу до іншого; 38,1 % старшокласників не демонструють потреби у спілкуванні.

Наведемо узагальнені дані щодо розподілу старшокласників шкіл-інтернатів за рівнями готовності до відповідального батьківства за емоційно-ціннісним критерієм (табл. 2).

Таблиця 2

Рівні готовності старшокласників шкіл-інтернатів до відповідального батьківства за емоційно-ціннісним критерієм (у %)

Показники критерію	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Позитивні мотиваційні установки на створення сім'ї та народження дітей	28,6	33,3	38,1
Здатність до емпатії	26,7	35,2	38,1
Потреба у спілкуванні та міжособистісній взаємодії	28,6	33,3	38,1
Середнє значення (у %)	28,0	33,9	38,1

Дані, наведені в таблиці 2, дозволяють констатувати, що 38,1 % старшокласників шкіл-інтернатів виявили низький рівень готовності до відповідального батьківства за емоційно-ціннісним критерієм. У цих респондентів відсутнє прагнення на батьківство та народження дітей у майбутньому; нерозвинена емпатія.

Лише 28,0 % старшокласників шкіл-інтернатів виявили високий рівень готовності до відповідального батьківства. Вони характеризуються прагненням щодо створення сім'ї, народження дитини в майбутньому; розвинутою емпатією; потребою у спілкуванні та особистісній взаємодії (Канішевська, 2021а).

Вивчення рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за поведінково-діяльнісним критерієм (уміння гармонійної взаємодії з іншими людьми; набуття вмінь, спрямованих на зміцнення репродуктивного здоров'я; здатність до вдосконалення себе як майбутнього батька/матері) здійснювалося за допомогою узагальнення незалежних характеристик, анкетування, вправи «Мої плюси і мінуси».

Результати вивчення рівня готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів засвідчили, що більшість старшокласників шкіл-інтернатів (42,9 %) має низький рівень готовності до відповідального батьківства за вищезазначеним показником. Ці старшокласники виявляють навіть агресивність у спілкуванні з іншими людьми. Середній рівень готовності до відповідального батьківства виявили 33,3 % старшокласників. Вони виявляють ситуативне прагнення до гармонійної взаємодії з іншими людьми. Високий рівень готовності до відповідального батьківства за цим показником притаманний 23,8 % старшокласникам шкіл-інтернатів. Ці учасники експерименту виявляють уміння гармонійної взаємодії з іншими людьми, насамперед з молодшими за себе.

У процесі проведення констатувального етапу експерименту здійснювали опосередковане педагогічне спостереження. Застосування цього методу діагностики спрямовувалося на одержання даних щодо готовності до

відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за поведінково-діяльнісним критерієм.

Використовуючи метод педагогічного спостереження, керувалися правилами, розробленими С. Гончаренком, а саме: а) чітке визначення цілей спостереження; б) складання програми спостереження залежно від цілей; в) детальна фіксація даних спостережень; г) застосування системи категорій і оцінкових шкал (Гончаренко, 2010).

Картка педагогічних спостережень включала дві частини. Перша містила – прізвище, ім'я учня, назву закладу загальної середньої освіти, клас). Друга включала перелік умінь готовності до відповідального батьківства (за поведінково-діяльнісним критерієм), а саме: гармонійна взаємодія з іншими людьми; набуття вмінь, спрямованих на зміцнення репродуктивного здоров'я.

Педагоги оцінювали рівень виявлення вмінь у поведінці старшокласників шкіл-інтернатів за допомогою умовних позначень: «А» – високий рівень сформованості вмінь; «С» – середній рівень; «Н» – низький рівень.

Задля вивчення рівня готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за показником «уміння гармонійної взаємодії з іншими людьми» також використовували метод незалежних характеристик.

Обираючи експертів, враховували їхню компетентність, об'єктивність, відсутність схильності до конформізму.

В експертному процесі брали участь чотири експерти; вихователь, класний керівник, двоє старшокласників. Експертам було роздано опитувальні листи, які включали дві частини. Перша – офіційні дані (прізвище, ім'я учня). Друга частина опитувального листа містила таке завдання: оцінити за допомогою шестибальної оцінки вміння гармонійної взаємодії з іншими людьми: 1 – 2 бали – низький рівень; 3 – 4 бали – середній рівень; 5 – 6 балів – високий рівень.

Потім отримані бали підсумовували й обчислювали середній бал за допомогою формули:

$$CK=Q1R1+Q2R+ \dots +QkRk,$$

де Q_1 – значущість, яка надається показнику R_1 (також за експертною оцінкою) як відповідна доля одиниці $Q_1+Q_2+ \dots + Q_k=1$ (Канішевська, 2011).

Результати діагностики засвідчили, що більшість старшокласників шкіл-інтернатів (42,9 %) репрезентувала низький рівень готовності до відповідального батьківства за вищезазначеним показником. Ці старшокласники виявляють агресивність у спілкуванні з іншими людьми.

Середній рівень готовності до відповідального батьківства продемонстрували 33,3 % старшокласників. Вони виявляють ситуативне прагнення до гармонійної взаємодії з іншими людьми.

Високий рівень готовності до відповідального батьківства за цим показником притаманний 23,8 % старшокласникам шкіл-інтернатів. Ці учасники експерименту виявляють уміння гармонійної взаємодії з іншими людьми, насамперед з молодшими за себе.

Вивчення рівня готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за показником «набуття вмінь, спрямованих на зміцнення репродуктивного здоров'я» відбувалося за допомогою анкетування «Ставлення до усвідомленого ризику» (Топчій, 2010), ділової гри «Соціум» (Кузьміна, Прокоф'єва, & Скопкова, 2009, с. 68), опосередкованих педагогічних спостережень.

Старшокласникам шкіл-інтернатів було запропоновано анкету «Ставлення та усвідомлення ризику» (І. Топчій). Учні мали прочитати такі твердження щодо вживання наркотичних речовин, наприклад: 1) уживання наркотичних речовин може бути приємним; 2) молодій людині ніколи не слід пробувати вживати ПАР; 3) є декілька речей, які більш небезпечні, аніж експериментування з наркотиками; 4) уживати наркотики весело; 5) є багато більш небезпечних занять, аніж уживання наркотиків; 6) усі, хто коли-небудь пробував наркотики, згодом про це пошкодують; 7) закони стосовно наркотиків мають бути більш жорсткими; 8) наркотики – одна із найбільших проблем нашої країни; 9) експериментувати з наркотиками – це втратити контроль над

своїм життям; 10) поліція не повинна заважати молодим людям експериментувати з наркотиками тощо.

Потім старшокласники позначали знаком «+» те поле, яке найбільш відповідає їхній думці: «цілком згоден», «згоден частково», «не згоден», «категорично не згоден» (Топчій, 2010).

Аналіз результатів дослідження дозволяє стверджувати, що 26,6 % старшокласників шкіл-інтернатів усвідомлюють шкідливий вплив ПАР на організм людини, вони цілком погоджуються із твердженнями: «експериментувати з наркотиками – це втратити контроль над своїм життям», «наркотики – одна із найбільших проблем нашої країни», «молодій людині ніколи не слід вживати ПАР».

Водночас, 30,5 % старшокласників недостатньо усвідомлюють шкідливість впливу ПАР на організм людини, вважаючи, що є багато більш небезпечних занять, аніж уживання наркотиків, а поліція не повинна заважати молодим людям експериментувати з наркотиками. 42,9 % респондентів не усвідомлюють шкідливість ПАР на організм людини, стверджуючи, що «уживання наркотичних речовин може бути приємним», «наркотики допомагають найповніше сприймати життя».

У ролі додаткового методу використовували ділову гру «Соціум» (Кузьміна, Прокофьева, & Скопкова, 2009, с. 68).

На початку гри було обрано учня, який виступав нейтральною особою, яка поки що не має певної точки зору щодо відповідального ставлення до початку статевого життя.

Під час гри старшокласники розподілилися на групи. Перша група учнів відстоювала ідею відповідального ставлення до початку статевого життя, безпечного сексу. Друга команда – безладні статеві стосунки.

Обидві групи учнів наводили аргументи на користь своєї точки зору.

Учень, який виступав нейтральною особою, мав визначити, хто з двох груп більш переконливі у відстоюванні своєї точки зору (Кузьміна, Прокофьева, & Скопкова, 2009, с. 68).

З метою вивчення рівня готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за показником «здатність до вдосконалення себе як майбутнього батька/матері» використовували вправу «Мої плюси і мінуси».

Старшокласникам було запропоновано поділити чистий аркуш навпіл. В одну колонку вони записували свої позитивні якості як майбутнього батька/матері, в іншу – негативні. Потім (за бажанням учня) якості зачитували та обговорювали.

Результати досліджень свідчать, що 40,0 % старшокласників не виявили здатності щодо вдосконалення себе як майбутнього батька / матері.

Середній рівень готовності до відповідального батьківства за показником «здатність до вдосконалення себе як майбутнього батька / матері» виявили 36,2 % респондентів. Вони ситуативно виявляють здатність до самовдосконалення як майбутнього батька / матері.

Високий рівень готовності до відповідального батьківства за вищезазначеним показником продемонстрували 23,8 % респондентів. Вони виявляють здатність до вдосконалення себе як майбутнього батька/матері. (Канішевська, 2021а).

Подаємо дані щодо розподілу старшокласників шкіл-інтернатів за рівнями готовності до відповідального батьківства за поведінково-діяльнісним критерієм (табл. 3.).

Таблиця 3

Рівні готовності старшокласників шкіл-інтернатів до відповідального батьківства за поведінково-діяльнісним критерієм (у %)

Показники критерію	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Уміння гармонійної взаємодії з іншими людьми	23,8	33,3	42,9
Набуття вмінь, спрямованих на зміцнення репродуктивного здоров'я	26,6	30,5	42,9
Здатність до вдосконалення себе як майбутнього батька / матері	23,8	36,2	40,0
Середнє значення (у %)	24,7	33,3	42,0

Дані таблиці 3. дають можливість стверджувати, що 42,0 % старшокласників шкіл-інтернатів виявили низький рівень готовності до відповідального батьківства за поведінково-діяльнісним критерієм. Ці вихованці виявляють агресивність у спілкуванні з іншими людьми; не виявляють уміння щодо збереження репродуктивного здоров'я; не виявляють здатності до вдосконалення себе як майбутнього батька / матері.

Середній рівень готовності до відповідального батьківства за вказаним показником репрезентували 33,3 % старшокласників шкіл-інтернатів. Вони виявляють ситуативне прагнення до гармонійної взаємодії з іншими людьми; характеризуються недостатньо сформованими вміннями щодо зміцнення репродуктивного здоров'я; ситуативною здатністю до самовдосконалення як майбутнього батька / матері.

Високий рівень готовності до відповідального батьківства за тим же показником продемонструвало 24,7 % старшокласників шкіл-інтернатів. Вони виявляють уміння гармонійної взаємодії з іншими людьми, насамперед з молодшими за себе; уміння, спрямовані на зміцнення репродуктивного здоров'я; здатність до вдосконалення себе як майбутнього батька / матері.

Визначення середньої кількісної характеристики рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за кожним із трьох рівнів відбувалося завдяки виведенню середньої арифметичної за кожним з 3-х рівнів; по кожному скористалися виведенням середньої арифметичної з них за формулою:

$$X = \frac{X_1 + X_2 + X_3 + \dots + X_N}{N} = \frac{\sum X_i}{N} \quad (2.1.),$$

де X – середнє арифметичне; $X_1, X_2, X_3 \dots X_N$ – результати окремих методів, N – кількість методів експериментального дослідження, \sum – сума результатів усіх методів (Гончар, 2018, с. 197).

Наведемо статистичні дані щодо рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів за результатами констатувального етапу експерименту (табл. 4).

Таблиця 4

Рівні готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів (у %)

Рівні	Критерії			Середнє значення (у %)
	Когнітивний	Емоційно-ціннісний	Поведінково-діяльнісний	
Високий	24,8	28,0	24,7	25,8
Середній	35,9	33,9	33,3	34,4
Низький	39,3	38,1	42,0	39,8

За результатами констатувального етапу експерименту стверджуємо: високий рівень готовності до відповідального батьківства виявили 25,8 % старшокласників шкіл-інтернатів; середній рівень – 34,4 % респондентів; низький рівень – 39,8 % опитаних.

Результати констатувального етапу експерименту свідчать, що 39,8 % старшокласників шкіл-інтернатів виявили низький рівень готовності до відповідального батьківства. Вони мають фрагментарні знання щодо функцій сучасної сім'ї; сутності відповідального батьківства; з основ репродуктивного здоров'я; характеризуються відсутністю прагнення на створення сім'ї та народження дітей, нерозвиненою емпатією, виявляють агресивність у спілкуванні з іншими людьми, не демонструють вміння щодо збереження репродуктивного здоров'я, здатності до самовдосконалення як майбутнього батька/матері.

Значний відсоток старшокласників шкіл-інтернатів (34,4 %) виявив середній рівень готовності до відповідального батьківства. Їм притаманні достатні знання щодо функцій сучасної сім'ї, сутності відповідального батьківства, основ репродуктивного здоров'я. Вони характеризуються ситуативним прагненням щодо створення сім'ї, народження дитини у майбутньому; середнім рівнем розвитку емпатії, ситуативною потребою у

спілкуванні та міжособистісній взаємодії, ситуативним прагненням до гармонійної взаємодії з іншими людьми, недостатньо сформованими вміннями щодо зміцнення репродуктивного здоров'я, ситуативною здатністю до самовдосконалення як майбутнього батька/матері.

Високий рівень готовності до відповідального батьківства виявили 25,8 % старшокласників шкіл-інтернатів. Для них характерними є ґрунтовні знання щодо функцій сучасної сім'ї; сутності відповідального батьківства; основ репродуктивного здоров'я. Вони характеризуються стійким прагненням щодо створення сім'ї та народження дітей; розвиненою емпатією, потребою в спілкуванні та особистісній взаємодії. Ці учасники експерименту виявляють вміння гармонійної взаємодії з іншими людьми, здатність до вдосконалення себе як майбутнього батька/матері (Канішевська, 2021а, с. 179), (Канішевська, 2020б, с. 83).

За гендерною ознакою готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів було констатовано, що дівчата та юнаки єдині у виборі такого мотиву вступу в шлюб, як любов. Мотив «бажання мати дітей, займатися їхнім вихованням» дівчата оцінюють вище, ніж хлопці.

Суттєвих розбіжностей щодо рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів між юнаками і дівчатами не виявлено.

З'ясовано, що причинами недостатнього рівня готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів є: відсутність можливості засвоєння позитивного соціального досвіду батьків; недостатнє використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті досліджуваної проблеми; недостатнє методичне забезпечення процесу формування готовності до відповідального батьківства в зазначеного контингенту здобувачів освіти.

Отримані результати констатувального етапу експерименту зумовили необхідність теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки

ефективності педагогічних умов формування відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів.

3.3. Педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів

У педагогічній науці існують різні підходи до тлумачення поняття «педагогічні умови».

Педагогічні умови розглядають як: особливості організації освітнього процесу в закладі освіти, що детермінують результати освіти, формування і розвитку вихованця, об'єктивно забезпечують можливість їхнього досягнення (Дурманенко, 2012, с. 135–136); систему певних форм і методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що об'єктивно склалися чи суб'єктивно створені, необхідні для досягнення педагогічної мети (Пехота, Будак, & Старєва, 2003).

У нашому дослідженні педагогічні умови тлумачимо як діючі етапи педагогічної системи, що забезпечують досягнення поставленої мети.

Визначаючи педагогічні умови, реалізація яких сприятиме забезпеченню досягнення старшокласниками інтернатних закладів необхідного рівня готовності до відповідального батьківства, зважали на те, що їхнє запровадження має становити певний комплекс, оскільки випадкові умови не сприяють досягненню передбачуваного результату (Канішевська, 2011). Під комплексом розуміли сукупність явищ, дій, заходів, які утворюють єдине ціле. Тобто виходили з того, що досягати бажаного результату можна лише у випадку інтеграції визначених за результатами експертного оцінювання педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів, а саме:

- розроблення і впровадження в позаурочну діяльність інтернатних закладів авторської програми «Відповідальне батьківство»;
- використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті досліджуваної проблеми;

- організація і проведення занять для вихователів інтернатних закладів «Формуємо готовність до відповідального батьківства у старшокласників».

Педагогічна умова – *розроблення і впровадження в позаурочну діяльність інтернатних закладів авторської програми «Відповідальне батьківство»*, мета якої – сприяння формуванню у старшокласників інтернатних закладів традиційної цінності сім'ї та шлюбу, престижності материнства і батьківства.

Основними завданнями вищезазначеної програми є:

- поглиблення знань старшокласників щодо сутності відповідального батьківства; правових засад відповідального батьківства; з основ репродуктивного здоров'я молоді;

- сприяння усвідомленню важливості відповідального батьківства для окремої особистості і суспільства в цілому;

- формування вміння спілкуватися з представниками протилежної статі;

- підготовка старшокласниць інтернатних закладів до відповідального материнства;

- підготовка юнаків-старшокласників інтернатних закладів до відповідального батьківства;

- формування здатності до вдосконалення себе як майбутнього батька/матері.

Програма включає такі модулі: «Роль сім'ї і батьківства у становленні особистості», «Репродуктивне здоров'я молоді», «Основи сімейного виховання», «Підготовка старшокласниць інтернатних закладів до відповідального материнства», «Підготовка юнаків-старшокласників інтернатних закладів до відповідального батьківства».

Запровадження модуля «Роль сім'ї і батьківства у становленні особистості» мало на меті поглибити знання старшокласників інтернатних закладів щодо сутності та функцій сім'ї; правові засади відповідального батьківства. Темами модуля були: «Сучасна сім'я: склад, структура, функції», «Сім'я в житті людини», «Правові засади відповідального батьківства», «Громадянський та офіційний шлюб: переваги і недоліки», «Українська

народна педагогіка про батьків», «Гармонійні взаємини між подружжям як чинник становлення відповідального батьківства».

Мета модуля «Репродуктивне здоров'я молоді» – формування в старшокласників інтернатних закладів відповідального ставлення до репродуктивного здоров'я. Цей модуль об'єднав п'ять тем: «Збереження репродуктивного здоров'я молоді», «Ранні дошлюбні відносини та їхні негативні наслідки», «Планування сім'ї», «Диво зародження нового життя. Аборт та його наслідки», «Здоров'я подружжя як умова народження здорової дитини».

Реалізація модуля «Основи сімейного виховання» мала на меті поглибити знання вихованців щодо основних понять сімейного виховання, його мети та завдань, принципів, стилів; розкрити: основні батьківські помилки в процесі виховання дітей; особливості сімейного виховання дітей різних вікових груп. Темами модуля були: «Сімейне виховання: мета та завдання, напрями, стилі», «Основні батьківські помилки у вихованні дітей», «Сімейне виховання дитини раннього віку (до 3-х років), «Сімейне виховання дитини дошкільного віку (4-6 років)», «Сімейне виховання дитини молодшого шкільного віку» (6-10 років), «Основи батьківської взаємодії з дітьми підліткового віку (11-15 років), «Батьківська взаємодія з дітьми старшого шкільного віку» (15-17 років).

Метою модуля «Підготовка старшокласниць інтернатних закладів до відповідального материнства» є сприяти усвідомленню дівчатами-вихованками інтернатних закладів сутності материнства, формування позитивного ставлення до реалізації в майбутньому материнської ролі. Темами модуля були: «Материнство як головне покликання жінки», «Коли стати матусею?», «Відповідальне материнство», «Найкраща у світі матуся» (заняття для дівчат).

Запровадження модуля «Підготовка юнаків-старшокласників інтернатних закладів до відповідального батьківства» мало на меті сприяти усвідомленню юнаками-вихованцями інтернатних закладів сутності відповідального батьківства, формування в юнаків уявлень про роль чоловіка і батька в сім'ї.

Модуль містив теми: «Роль чоловіка і батька в сім'ї», «Коли стати батьком?», «Відповідальне батьківство», «Я – майбутній батько» (заняття для юнаків).

Розкриємо основний зміст деяких занять, проведених за програмою «Відповідальне батьківство»

Метою заняття «Здоров'я подружжя як умова народження здорової дитини» було поглибити знання старшокласників інтернатних закладів про репродуктивне здоров'я; виховувати в них відповідальне ставлення до власного здоров'я та здоров'я майбутніх дітей.

На початку заняття педагогом було зазначено, що здоров'я людини – це не просто відсутність хвороб, а стан фізичного, психічного та соціального благополуччя, високої працездатності й соціальної активності людини.

Відомо, що стан здоров'я на 50 % залежить від умов і способу життя, на 20 % – від спадковості і лише 10 % – від рівня розвитку медицини. Здоров'я потребує турботи протягом життя людини, залежить від дотримання людиною здорового способу життя (Мельник, Кравченко, Канішевська, & Пархоменко, 2014, с. 93).

Головною умовою народження повноцінної людини є здоров'я батьків перед зачаттям, під час нього, у період виношування плоду жінкою.

Потім старшокласникам було запропоновано за допомогою мозкового штурму визначити чинники, які позитивно впливають на народження подружжям здорової людини. Так, серед відповідей учнів були такі: відсутність генетичних хвороб, шкідливих звичок, дотримання здорового способу життя, руховий режим, раціональне харчування, загартовування, проходження профілактичних оглядів, заняття фізкультурою тощо.

Далі старшокласникам було запропоновано назвати чинники, які негативно впливають на народження дитини. Серед відповідей учнів були такі: хвороби, які негативно впливають на репродуктивну функцію чоловіка і жінки, генетичні хвороби, аборти, венеричні хвороби, СНІД, раннє статеве життя, уживання наркотиків, алкоголізм, тютюнопаління, порушення санітарно-гігієнічних норм, екологічні проблеми тощо.

Потім кожна творча група учнів представляла підготовлені заздалегідь презентації. Так, перша творча група учнів розкрила види захворювань, які є протипоказанням щодо народження дітей. Друга – інфекції, що передаються статевим шляхом. Третя – ускладнення після штучного переривання вагітності.

На цьому ж занятті було обговорено питання щодо шкідливості вживання ПАР для здоров'я майбутньої дитини.

Далі старшокласникам було запропоновано обговорити такі висловлювання щодо шкідливого впливу ПАР на народження дитини:

- Пияцтво – причина слабкості і хвороби дітей (Гіппократ);
- Алкоголіки народжують своїх нащадків з різними недугами, серед яких значне місце займають психічні хвороби (В. Каннель);
- Немає кращого засобу для створення ідіотів, ніж алкоголь при його постійному вживанні (Є. Креєпелін);
- Той, хто палить, повинен знати і пам'ятати, що він отруює не лише себе, а й інших (М. Семашко);
- Паління чоловіка – біда, а паління жінки – подвійна біда, бо небезпека від жіночої цигарки подвійна: і для самої жінки-матері, і для її дитини (Ф. Углов).

Наприкінці заняття старшокласникам було повідомлено, що згідно із чинним Законодавством України кожна людина має право на дошлюбне консультування. Якщо один з партнерів не має бажання отримати таку інформацію та пройти обстеження, то інший це може зробити сам. Але слід пам'ятати, що за наявності світлих почуттів одне до одного, поваги, кохання, ставити під загрозу здоров'я партнера в майбутньому подружньому житті та своєї майбутньої дитини є злочином (Мельник, Кравченко, Канішевська, & Пархоменко, 2014, с. 97).

Мета години спілкування «Коли стати матусею?» – поглибити знання дівчат-вихованок інтернатних закладів з проблеми відповідального материнства; розвивати позитивні емоції, пов'язані з проблемою материнства; виховувати відповідальне ставлення до виконання соціальної ролі матері.

На початку заняття дівчатам було запропоновано прослухати «Притчу про матір» (Мельник, Кравченко, Канішевська, & Пархоменко, 2014, с. 111).

Під час обговорення притчі звернули увагу дівчат на те, що материнство для жінки є щастям.

Далі акцентували увагу старшокласниць, що народження дитини – акт прийняття батьками відповідальності за її долю перед своєю совістю, родом, суспільством, нарешті – перед Богом. Тому кількість дітей у родині – це не тільки міра потреби в дітях, але й рівень прийнятої на себе в майбутньому великої відповідальності за їхнє здоров'я, добробут, долю. У будь-якому випадку треба знати, що, давши життя дитині, ми беремо на себе величезну відповідальність та зобов'язані оберігати й любити цю маленьку людину (Мельник, Кравченко, Канішевська, & Пархоменко, 2014, с. 112).

Потім старшокласникам було повідомлено мотиви материнства (за Д. Філіпповою):

- прагнення продовжити себе, свій рід;
- бажання досягти соціального і вікового статусу (я – доросла, самостійна жінка, що займає певний стан у суспільстві, має право на відповідне ставлення до себе в сім'ї і суспільстві);
- задоволення моделі «повноцінного життя» (людина повинна і може мати певні речі, без цього її життя не повне, не таке, як в інших);
- реалізація своїх можливостей (виховати дитину, передати їй свої знання, життєвий досвід);
- компенсація своїх життєвих проблем (аби дитина стала кращою, розумнішою, красивішою, щасливішою за мене, отримала те, що я не змогла отримати в житті);
- вирішення своїх життєвих проблем (укласти або зміцнити шлюб, довести собі й іншим, що я здатна народити та бути матір'ю; урятуватися від самотності; отримати помічника в старості);

- любов до дітей (найскладніший мотив, у якому поєднується задоволення від спілкування з дитиною, інтерес до її внутрішнього світу, уміння і бажання сприяти розвитку її індивідуальності);

- досягнення критичного для дітонародження віку (Філіппова, 2002).

Отже, різні обставини створюють індивідуальні, неповторні умови мотивації народження дитини для кожної жінки.

Далі з дівчатами було обговорено наслідки ранньої вагітності, шляхи запобігання небажаним вагітності.

Потім старшокласницям було запропоновано вправу «Скарбничка для найкращої матері» (Канішевська, Свириденко, Кузьменко, Бернацька, Карпушевська, Грітчина, & Лящук, (2015).

Вправа виконувалася в малих групах. Дівчатам необхідно було зібрати скриньку для найкращої матері, у яку мали увійти ті якості, які, на їхню думку, допоможуть надалі у вихованні власних дітей.

Серед найважливіших якостей матері дівчата-вихованки інтернатних закладів назвали такі: любов до дитини, доброта, піклування, турбота, відповідальність, краса, працелюбність, чесність, терпимість, стриманість, мудрість, жертвовність заради дитини тощо.

Отже, коли стати матусею – покаже життя, але кожна з них має бути відповідальною за своїх дітей.

Усвідомлене материнство полягає в бажанні мати дітей, глибокому осмисленні, ціннісному ставленні до тих нових обов'язків, іншого життя, у яке вступає жінка, коли вирішує стати матір'ю (Мельник, Кравченко, Канішевська, & Пархоменко, 2014, с. 114).

У процесі реалізації вищезазначеної програми використовували такі *методи*: бесіду, розповідь, пояснення, переконання, приклад, групову дискусію, вправляння, створення виховуючих ситуацій, педагогічну вимогу, суспільну думку, мозковий штурм, рольові та імітаційні ігри; *форми* роботи зі старшокласниками: години спілкування, тематичні бесіди, тематичні зустрічі, заняття з елементами тренінгу, презентації, інсценування, роботу в малих

групах, розв'язання проблемних ситуацій, колективний перегляд та обговорення фільмів тощо. Також застосовували прийоми «обмін думками», емпатійні, рефлексивні.

Однією з педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів є *використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті досліджуваної проблеми.*

Позаурочна діяльність в школах-інтернатах – це організовані й цілеспрямовані заняття, які проводяться у вільний від освітнього процесу час для розширення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей і нахилів учнів, а також задоволення їхніх інтересів і забезпечення корисного відпочинку. Позаурочна діяльність як органічна складова життя школи-інтернату сприяє успішному навчанню дітей, прищепленню навичок суспільно корисної праці, свідомої дисципліни, розвитку ініціативи; сприяє фізичному, художньо-естетичному вихованню школярів, задовольняє їхні культурні запити та спрямовує наявну активність у корисну діяльність (Канішевська, 2011).

Дослідниця Р. Сойчук зазначає, що залучення вихованців до позаурочної діяльності сприяє розвитку їхньої соціальної та пізнавальної активності, інтересів, самостійності, здібностей, реалізації в процесі позаурочної діяльності різних форм і методів виховання. Серед форм роботи дослідниця називає масові, групові, індивідуальні, гурткові. Особливий наголос робиться на необхідності суб'єкт-суб'єктної взаємодії всіх учасників на ґрунті співпраці й кооперації (Сойчук, 206, с. 100–103).

Позаурочна діяльність ґрунтується на принципах: добровільності (задоволення морально-естетичних потреб вихованців); науковості (побудова системи позаурочної діяльності з урахуванням сучасних досягнень психолого-педагогічної науки); гуманізації (формування гуманної, доброзичливої, милосердної особистості); демократизації (співробітництво вихователів і вихованців, повага особистісної гідності учня); комунікативної активності

(установлення контактів між учасниками позаурочної діяльності; розвиток комунікативних здібностей вихованців); варіативності (охоплення широкого спектру форм і методів виховання в позаурочній діяльності) (Донченко, 2001, с. 7); доцільності (залучення вихованців до різноманітних видів позаурочної діяльності з урахуванням їхніх інтересів, нахилів і здібностей) (Кондрашова, 1989); послідовності, систематичності (плановість, безперервність); диференціації та індивідуалізації (урахування вікових, індивідуальних особливостей вихованців, розвиток їхнього творчого потенціалу); культуровідповідності (органічний зв'язок позаурочної діяльності з культурними традиціями українського народу).

Сучасні інтернатні заклади мають певні можливості щодо формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників, оскільки відбувається більш тривале спілкування вихованців з педагогами. Завдяки такому спілкуванню з'являється можливість для спостережень за вихованцями в різноманітних умовах і формах діяльності, організації взаємодії педагогів і вихованців на основі педагогічної підтримки, що сприяє найбільш повному розкриттю особистості вихованця (Канішевська, 2011).

Використання потенційних можливостей позаурочної діяльності у процесі формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів стало можливим за умов: цілеспрямованої роботи педагогів із вищезазначеної проблеми; організації зустрічей з лікарем-гінекологом, лікарем-урологом, під час яких обговорювалися проблеми щодо негативних наслідків ранніх інтимних стосунків; попередження небажаної вагітності; профілактики інфекцій, що передаються статевим шляхом; питання відповідального ставлення до репродуктивного здоров'я.

У процесі дослідження залучали старшокласників у соціально-культурну діяльність за різноманітними напрямками (навчально-пізнавальним, трудовим, ціннісно-орієнтаційним, художньо-естетичним, комунікативним тощо), що надало їм можливість спілкування в малих групах.

У процесі дослідження здійснювався систематичний моніторинг і корекція рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів.

Для кожного з рівнів готовності до відповідального батьківства в зазначеного вище контингенту здобувачів освіти була розроблена конкретна програма дій, що забезпечувала подальший розвиток комплексу якостей, які поєднують позитивне ставлення до батьківства (Шахрай, 2020, с. 52).

Так, основні заходи виховної роботи із старшокласниками інтернатних закладів, які виявили високий рівень готовності до відповідального батьківства, були спрямовані на мотивацію вирішення суперечливих ситуацій, удосконалення вміння гармонійної взаємодії з іншими людьми; здатності до вдосконалення себе як майбутніх батьків.

Із старшокласниками інтернатних закладів, які виявили середній рівень готовності до відповідального батьківства, виховна робота була спрямована на коригування їхніх уявлень про відповідальне батьківство; усвідомлення значущості проблеми створення в майбутньому щасливої сім'ї; народження та виховання дітей. У процесі роботи сприяли вдосконаленню вмінь, спрямованих на зміцнення репродуктивного здоров'я; здатності до емпатії; потреби в спілкуванні та міжособистісної взаємодії. Прагнули допомогти в усвідомленні необхідності вдосконалення себе як майбутнього батька/матері.

До старшокласників інтернатних закладів, які виявили низький рівень готовності до відповідального батьківства, зусилля були спрямовані на інформування щодо сутності відповідального батьківства. Акцентували увагу юнаків і дівчат на важливості проблеми створення в майбутньому щасливої сім'ї, народження й виховання дітей; відповідального ставлення до репродуктивного здоров'я. Застосовували метод переконань у єдності з іншими, а саме: за допомогою конкретного прикладу, педагогічної ситуації, використання громадської думки тощо. Велике значення мав авторитет педагога, що давало можливість самим вихованцям побачити в особі вихователя надійного партнера, який завжди може вислухати, підтримати, дати

пораду. Залучали юнаків і дівчат у різноманітні форми колективної діяльності, ознайомили їх з нормами спілкування з представниками протилежної статі.

Наступною педагогічною умовою є *організація і проведення занять для педагогів інтернатних закладів «Формуємо готовність до відповідального батьківства у старшокласників»*.

Ключову роль у процесі формування готовності до відповідального батьківства відіграє вихователь інтернатного закладу.

Специфіка діяльності вихователя школи-інтернату полягає в тому, що вихованці розвиваються в умовах деформованого процесу соціалізації – в умовах школи-інтернату, де сім'я повністю заміщена інтернатним закладом; у ситуації обмеження сфер реалізації засвоєних соціальних норм і соціального досвіду тощо. Отже, це зобов'язує педагога виконувати численні дії, спрямовані на вирішення проблем вихованців.

Відповідно до специфічних умов функціонування школи-інтернату до основних обов'язків вихователя належать такі: створення обстановки психологічного комфорту та безпеки життя здобувачів освіти в побуті та дозвіллевій діяльності; організація життєдіяльності вихованців; створення дружного та працездатного дитячого колективу; установлення та підтримання тісних контактів із педагогами, психологами, лікарями, батьками, опікунами; прищеплення учням любові до праці, навичок і звичок щодо самообслуговування; керування школярами під час самопідготовки, прищеплення їм навичок самостійної роботи, організація допомоги здобувачам освіти, які не встигають у навчанні; виховання в дітей бережливого ставлення до речей, розвиток навичок правильного користування ними; виховання в учнів почуття відповідальності за навчання, працю, поведінку, за виконання громадських доручень; формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників (Канішевська, 2015, с. 133–134).

У процесі формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності вихователь виконує

низку функцій, серед яких такі: діагностична, комунікативна, організаторська, прогностична, попереджувально-профілактична, рефлексивна.

Діагностична функція фахівця полягає в діагностуванні рівнів готовності до відповідального батьківства в старшокласників інтернатних закладів.

Комунікативна функція виявляється в наявності в педагога школи-інтернату вміння щодо продуктивного використання прийомів і засобів взаємодії зі старшокласниками; уважного й емоційного слухання співрозмовника; ведення діалогу; володіння вміннями переконання (Канішевська, & Лящук, 2017, с. 114).

Організаторська функція вихователя школи-інтернату в процесі формування готовності до відповідального батьківства в юнаків і дівчат полягає в залученні інших учасників освітнього процесу (соціального педагога, психолога, учителів, медичних працівників тощо); здійсненні організаційної підтримки здобувачів загальної середньої освіти щодо діяльності, спрямованої на збереження репродуктивного здоров'я.

Прогностична функція передбачає врахування труднощів, які можуть виникати у процесі формування готовності до відповідального батьківства в учнів шкіл-інтернатів; визначення загальних етапів вирішення цієї проблеми.

Реалізація попереджувально-профілактичної функції фахівця загальноосвітньої школи-інтернату полягає в поглибленні знань старшокласників щодо функцій сучасної сім'ї; сутності відповідального батьківства для окремої особистості та суспільства взагалі; з основ репродуктивного здоров'я; настановлення на створення в майбутньому щасливої сім'ї та народження й виховання дітей. Задля цього педагогам інтернатних закладів необхідно володіти різноманітними формами і методами формування готовності до відповідального батьківства.

Рефлексивна функція передбачає оволодіння педагогами інтернатних закладів уміннями щодо оцінювання та рефлексії власних дій стосовно формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників; взаємодії з ними.

Основою в процесі формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів є емоційно-позитивна мотивація вихователя – любов до дитини, усвідомлення актуальності й потреби професійної діяльності, бажання ефективно виконувати її; знання про сутність поняття «відповідальне батьківство» й особливості формування готовності до відповідального батьківства в зазначеного контингенту учнів.

Розроблено цикл занять з педагогами інтернатних закладів «Формуємо готовність до відповідального батьківства у старшокласників», завданнями яких є такі:

- сприяти формуванню емоційно-ціннісного ставлення педагогів інтернатних закладів до проблеми формування готовності до відповідального батьківства в юнаків і дівчат;

- поглибити знання педагогів про сутність і структуру поняття «готовність до відповідального батьківства у старшокласників»; актуалізувати зазначену вище проблему;

- розглянути особливості формування готовності до відповідального батьківства в учнів шкіл-інтернатів;

- ознайомити педагогів інтернатних закладів з діагностикою рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників;

- розкрити педагогічні можливості різноманітних форм і методів формування готовності до відповідального батьківства в здобувачів загальної середньої освіти, що навчаються в школах-інтернатах;

- розглянути проблему ціннісного ставлення до репродуктивного здоров'я юнаків і дівчат;

- визначити та схарактеризувати педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів.

Заняття № 1 «Сутність і структура поняття «готовність до відповідального батьківства у старшокласників» має на меті розкрити сутність

таких понять, як-от: «готовність», «батьківство», «відповідальне батьківство», «готовність до відповідального батьківства у старшокласників».

Зміст заняття:

1. Проблема формування готовності до відповідального батьківства в молодого покоління в сучасній педагогічній думці.

2. Сутність і структура поняття «готовність до відповідального батьківства у старшокласників».

Заняття № 2 присвячено темі «Особливості формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів» та передбачає реалізацію низки завдань, указаних нижче:

- розглянути сенситивність раннього юнацького віку щодо формування готовності до відповідального батьківства;

- виявити проблеми, що ускладнюють процес формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів;

- схарактеризувати потенційні можливості позаурочної діяльності щодо формування готовності до відповідального батьківства в учнів шкіл-інтернатів;

- визначити завдання школи-інтернату стосовно формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства (Канішевська, 2021b).

У процесі заняття обговорюється сенситивність раннього юнацького віку щодо формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів, а саме: яскраво виражена емоційна вразливість; статево-рольове самовизначення; оволодіння основними соціальними ролями; поглиблений самоаналіз, самооцінка своїх якостей, пошук відповідей на найінтимніші та складні питання життя «Для чого я живу?» тощо (Бех, 2006, с. 54). Водночас для раннього юнацького віку характерними є імпульсивність поведінки, юнацький максималізм, хворобливе самолюбство тощо.

Також обговорюються особливості формування готовності до відповідального батьківства старшокласників інтернатних закладів: специфіка контингенту вихованців (соціальне сирітство; наявність деприваційного

синдрому (Канішевська, 2016, с. 64–65); особливості організації життєдіяльності вихованців шкіл-інтернатів (вимушена адаптація до великої кількості однолітків; переважно групова, а не індивідуальна спрямованість виховних впливів; звуження діапазону статевих ролей тощо) (Канішевська, 2020а, с. 79).

У процесі обговорення доцільно звернути увагу на врахування потенційних можливостей позаурочної діяльності шкіл-інтернатів у контексті проблеми використання різноманітних форм і методів; здійснення систематичного моніторингу рівнів готовності до відповідального батьківстві в зазначеного контингенту учнів.

Заняття № 3 «Діагностика формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників» мало на меті ознайомити педагогів шкіл-інтернатів: із критеріями й показниками готовності до відповідального батьківства у старшокласників; методикою діагностування рівнів готовності до відповідального батьківства в зазначеного контингенту школярів.

Під час заняття педагогам запропоновано комплекс діагностичних методів (анкетування, незакінчене речення, бесіда, тестування (тест В. Бойко) (В. Бойко, 2003); узагальнення незалежних характеристик, ділова гра «Соціум», опосередковане педагогічне спостереження (Канішевська, 2021а, с. 175).

Із фахівцями було проведено індивідуальні консультації з питань діагностики рівнів готовності старшокласників інтернатних закладів до відповідального батьківства. Наприкінці заняття було схарактеризовано рівні готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів.

Заняття № 4, тема якого – «Формування ціннісного ставлення до репродуктивного здоров'я старшокласників інтернатних закладів», спрямовано на поглиблення знань педагогів інтернатних закладів щодо збереження репродуктивного здоров'я старшокласників.

Під час заняття обговорюються такі питання, а саме: сучасний стан репродуктивного здоров'я молоді в Україні; наслідки ранніх сексуальних

стосунків на здоров'я юнаків і дівчат; профілактика шкідливих звичок (куріння, вживання алкоголю, наркотичних речовин).

Заняття № 5 «Оптимізація форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів у позаурочній діяльності» передбачає поглиблення знань педагогів інтернатних закладів щодо оптимізації форм і методів формування готовності до відповідального батьківства; обговорення педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства в зазначеного вище контингенту здобувачів освіти.

У процесі проведення заняття особливу увагу було зосереджено на використанні таких методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників, як-от: створення виховуючих ситуацій, приклад, дискусії, переконання, бесіди, метод проєктів, рольові й імітаційні ігри, метод позитивного самосприйняття; цілепокладання; генерування ідей; рефлексія-роздум тощо.

Також з педагогами було обговорено зміст авторської програми «Відповідальне батьківство».

Розроблений цикл занять для педагогів інтернатних закладів «Формуємо готовність до відповідального батьківства у старшокласників» сприяв поглибленню знань педагогів щодо особливостей формування готовності до відповідального батьківства в зазначеного вище контингенту вихованців; ознайомленню фахівців інтернатних закладів із діагностикою рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників; поглибленню знань педагогів щодо проблеми збереження репродуктивного здоров'я в юнаків і дівчат; урізноманітненню форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів (Канішевська. 2021с., с. 303–305).

Висновки

Визначено специфіку формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів: особливості контингенту

вихованців (соціальне сирітство, наявність деприваційного синдрому, схильність до нервових зривів, підвищена вразливість, відсутність засвоєння позитивного соціального досвіду батьків); особливості організації життєдіяльності вихованців інтернатних закладів (відсутність індивідуального підходу до вихованця; вимушена адаптація до великої кількості однолітків); відсутність зразків до засвоєння соціальних ролей, таких як подружжя, батьки, партнери; недостатня обізнаність у питаннях сексуальної культури; відсутність системності в роботі з формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів; недостатнє використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті зазначеної проблеми.

Названі чинники значно ускладнюють процес формування готовності до відповідального батьківства в зазначеного вище контингенту здобувачів освіти.

Доведено, що основними компонентами в структурі поняття «готовність до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів» є когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний.

Відповідно до змістової структури поняття «готовність до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів» визначено критерії і показники готовності до відповідального батьківства в зазначеного контингенту здобувачів освіти: *когнітивний* (знання про функції сучасної сім'ї; щодо сутності відповідального батьківства; з основ репродуктивного здоров'я); *емоційно-ціннісний* (прагнення до створення сім'ї, народження дитини в майбутньому; здатність до емпатії; потреба в спілкуванні та міжособистісній взаємодії); *поведінково-діяльнісний* (уміння гармонійної взаємодії з іншими людьми; набуття вмінь, спрямованих на зміцнення репродуктивного здоров'я; здатність до самовдосконалення як майбутнього батька/матері).

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили домінування низького та середнього рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів.

Теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів, а саме:

- розроблення та впровадження в позаурочну діяльність інтернатних закладів авторської програми «Відповідальне батьківство»;
- використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті досліджуваної проблеми;
- організація та проведення занять для вихователів інтернатних закладів «Формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників».

Реалізація педагогічної умови – *розроблення та впровадження в позаурочну діяльність інтернатних закладів авторської програми «Відповідальне батьківство»*, мета якої – формування у старшокласників інтернатних закладів традиційної цінності сім'ї та шлюбу, престижності материнства і батьківства. Вищезазначена програма складається з модулів: «Роль сім'ї і батьківства в становленні особистості», «Репродуктивне здоров'я молоді», «Основи сімейного виховання», «Підготовка старшокласниць інтернатних закладів до відповідального батьківства», «Підготовка юнаків-старшокласників інтернатних закладів до відповідального батьківства».

Найбільш ефективними формами в досліджуваному процесі виявилися: заняття з елементами тренінгу, робота в малих групах, розв'язання проблемних ситуацій, години спілкування, тематичні зустрічі тощо. Найбільш ефективними методами роботи зі старшокласниками інтернатних закладів визначено: групову дискусію, мозковий штурм, створення виховуючих ситуацій, рольові та імітаційні ігри тощо.

Використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті проблеми формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів набуває більшої значущості за умов: цілеспрямованої роботи педагогічних колективів у контексті зазначеної проблеми; своєчасної діагностики і корекції рівнів готовності до відповідального батьківства в зазначеній категорії здобувачів освіти; організації зустрічей з фахівцями (лікарем-гінекологом, лікарем-урологом, психологом)

для обговорення проблем негативних наслідків ранніх інтимних стосунків; попередження небажаної вагітності; профілактики інфекцій, що передаються статевим шляхом; широкого використання форм і методів для комплексного впливу на розвиток усіх сфер і властивостей особистості: свідомості, почуттів, якостей і поведінки, які моделюють взаємини, притаманні дорослому світові, що дозволить старшокласникам осмислювати, переживати їх складність і суперечливість, стимулює до обговорення різних соціальних проблем.

Реалізація *третьої педагогічної умови* передбачала організацію та проведення занять з педагогами інтернатних закладів «Формуємо готовність до відповідального батьківства у старшокласників (інтерактивні заняття: «Сутність і структура поняття «готовність до відповідального батьківства», «Особливості формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів», «Діагностика рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів», «Формування ціннісного ставлення до репродуктивного здоров'я старшокласників інтернатних закладів», «Оптимізація форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів у позаурочній діяльності»). Проведення занять з педагогами сприяло підвищенню ціннісно-мотиваційного ставлення до проблеми формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів; оволодінню педагогами методикою діагностики готовності до відповідального батьківства в зазначеного вище контингенту здобувачів освіти, формами і методами формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів.

Список використаних джерел

1. Барбінова, А. В. (2017). *Виховання сімейних цінностей учнів у навчально-виховному процесі професійно-технічних навчальних закладів*. (Дис. канд. пед. наук). Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.
2. Бех, І. Д. (1998). *Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібник*. Київ:ІЗМН.

3. Бех, І. Д. (2003). *Виховання особистості: у 2 кн.* Київ : Либідь, Кн. 2. : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади.
4. Бех, І. Д. (2006). *Виховання особистості: сходження до духовності:* наук. видання. Київ: Либідь.
5. Бойко, В. (2003). *Оцінка рівнів емпатичних здібностей.* Взято з <https://stud.com.ua/2003/psihologiya>
6. Василькова, Ю. В. (2006). *Гендерная идентичность и ее коррекция у депривированных подростков в образовательном пространстве детского дома.* (Автореф. дисс. канд. психол. наук). Иркутский государственный педагогический университет.
7. Вінс, В. А. (2003). *Психологічні особливості переживання вікової кризи підлітками школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.* (Дис. канд. психол. наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
8. Грїтчина, А. І. (2016). *Формування готовності юнаків загальноосвітніх шкіл-інтернатів до виконання ролі майбутнього сім'янина.* (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
9. Гриневич, Л., Елькін, О., Калашнікова, С., Коберник, І., Ковтунець, В., Макаренко, О. & Шиян, Р. (2016). *Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи.* Київ : Міністерство освіти і науки України.
10. Гончар, Л. В. (2018). *Теоретико-методичні основи формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин.* (Дис. докт. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
11. Гончаренко, С. У. (2010). *Педагогічні спостереження: методологічні поради молодим науковцям.* Київ : Планер.
12. Гошовський, Я. О. (1995). *Становлення образу «Я» в підлітків шкіл-інтернатів в умовах деривації батьківського впливу.* (Дис. канд. психол. наук). Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України.
13. Донченко, М. С. (2001). *Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів у позааудиторній діяльності у вищих навчальних закладах України (друга половина ХХ століття).* (Дис. канд. пед. наук). Харків.
14. Дурманенко, О. (2012). Теоретичний аналіз поняття «педагогічні умови» в контексті моніторингу виховної роботи у вищому навчальному закладі. *Молодь і ринок*, 7 (9), 135–136.
15. Закон України «Про охорону дитинства». № 2402. – III. (2001).
16. Закон України «Про освіту». (2017). Взято з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
17. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми і молоддю» № 2558 – III. (2001).
18. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування». № 2341 – IV. (2005).
19. Зверєва, І. Д., & Лактіонова, Г. М. (2008). *Батьківство в радість:*

тренінговий курс з набуття батьківських навичок. Київ: Р.К. Майстер-принт.

20. Исаев, И. Ф. (2006). Развитие профессионально-педагогической культуры преподавателя в условиях модернизации педагогического образования. *Педагогіка та психологія*. 2006, 29, 63–72.

21. Канішевська, Л. В. (2011). *Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності*. (Монографія). Київ : ХмЦНП.

22. Канішевська, Л. В. (2012). Реалізація педагогічних функцій загальноосвітніх шкіл-інтернатів у контексті підготовки вихованців до самостійної життєдіяльності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. Кіровоград: Імек ЛТД 16 (1), 84–91.

23. Канішевська, Л. В., Свириденко, С. О., Кузьменко, Л. В., Бернацька, О. Б., Карпушевська, Л. Р., Грітчина, А. І., & Лящук, О. С. (2015). *Формування цінностей сімейного життя у вихованців закладів інтернатного типу: монографія*. Харків «Друкарня Мадрид».

24. Канішевська, Л. В., Свириденко, С. О., Кузьменко, Л. В., Бернацька, О. Б., Карпушевська, Л. Р., Грітчина, А. І., & Лящук, О. С. (2015). *Виховуємо сімейні цінності у вихованців шкіл-інтернатів: методичний посібник*. Харків : «Друкарня Мадрид».

25. Канішевська, Л. В. (2015). *Підготовка старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів до самостійного життя: монографія*. К. : ЦП Компринт.

26. Канішевська, Л. В. (2016). Дослідження проблеми формування цінностей сімейного життя у старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія»*, 253, 63–67.

27. Канішевська, Л. В., & Лящук, О. С. (2017). *Теоретико-методичні аспекти профілактики шкідливих звичок в учнів 5-6 класів шкіл-інтернатів* (Монографія). К. : Компринт.

28. Канішевська, Л. В. (2020a). Деякі аспекти проблеми формування готовності до усвідомленого батьківства у вихованців інтернатних закладів. *In: Education, Law, Business: Collection of scientific articles Cartero Publishing House*, с. Madrid, Spain, 77–81.

29. Канішевська, Л. В. (2020b). Вивчення стану готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Зростаюча особистість у смислоціннісних обрисах»*. Київ, 15 грудня 2020. (с. 83–87).

30. Канішевська, Л. В. (2021a). Формування готовності до відповідального батьківства в старшокласників інтернатних закладів як науково-педагогічна проблема. *Науково-педагогічні записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки: зб. наук. пр. Бердянськ: БДПУ, 1, 171–182.

31. Канішевська, Л. В. (2021b). Практичні аспекти проблеми підготовки

педагогів шкіл-інтернатів до формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників. *Збірник наукових праць SCIENTIA*, 40-42. Взято з <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/article/view/15185>

32. Канішевська, Л. В. (2021c). Методична підготовка педагогів шкіл-інтернатів до формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Герменевтика», 41 (1), 300–305.

33. Канішевська, Л. В. (2021d). Сформованість когнітивного компонента готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів. *Матеріали всеукраїнського симпозиуму-практикуму «Розвиток особистісного потенціалу учнівської молоді як чинник її соціального зростання Біла Церква, 26 травня 2021.* / за ред. Л. В. Канішевської, К. В. Плівачук; укладач В. М. Шахрай. Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», (с. 24 – 27).: URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/725913>

34. Канішевська, Л. В. (2021e). Особливості формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference (Vol. 3)*, Cambridge March 19, 2021. Cambridge-Vinnitsia: P.C. Publishing House & European Scientific Platform, (106–108).

35. Kanishevskaya, L. (2021f). Pedagogical conditions for formation of readiness for responsible parenting among high school students in boarding schools. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць*. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України, 25 (1), 190–196.

36. Карпушевська, Л. Р. (2014). *Виховання статевої культури старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності*. (Дис. канд. пед. наук). Інституту проблем виховання НАПН України, Київ.

37. Кізь, О. Б. (2003). *Формування психологічної готовності вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї*. (Дис. канд. психол. наук). Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

38. Кобзар, Б. С., & Постовойтов, Є. П. (1997). *Специфіка позаурочної виховної роботи з учнями шкіл-інтернатів для дітей-сиріт, та дітей, які залишилися без піклування батьків*. К. : СтилоС.

39. Кондрашова, Л. В. (1989). *Теоретические основы воспитания нравственно-психологической готовности студентов пединститутам к профессиональной деятельности*. (Дис. докт. пед. наук), Москва.

40. Концепція Нової української школи (2016). Взято з <http://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola>.

41. Кравець, В. П., Кікінеджі, О. М., & Кізь, О. Б. (2002). *Збереження репродуктивного здоров'я вихованців шкіл-інтернатів : навч.-метод. посіб.* Тернопіль : Навч. кн. Богдан.

42. Красін, С. А. (2020). *Формування готовності до усвідомленого батьківства студентів закладів вищої освіти*. (Дис. докт. філософії). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.
43. Кузьміна, Т. Н., Прокоф'єва, О. О., & Скопкова, Е. І. (2009). *Формирование семейных ценностей студенческой молодежи: метод. указания* / Могилев: УОМГУ им. А. А. Кулешова.
44. Кулик, І. В. (2009). *Формування основ культури родинних взаємин учнів 1–4 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності*. (Дис. канд. пед. наук) : Івано-Франківськ.
45. Кутішенко, В. П. (2010). *Вікова та педагогічна психологія: курс лекцій*. Київ: Центр учбової літератури.
46. Лемещенко, О. Р. (2016). *Соціально-психологічні умови формування у старшокласників готовності до усвідомленого батьківства*. (Дис. канд. пед. наук). Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Северодонецьк.
47. Маркова, А. К. (1996). *Психология профессионализма*. Москва.
48. Маханько, А. І., & Іванюк Н. А. (2004). *Особенности социализации воспитанников интернатных учреждений*. МОО : Понимание.
49. Мельник, О. В., Кравченко, Т. В., Канішевська, Л. В., & Пархоменко, О. М. (2014). *Сімейні цінності: навчально-методичний посібник до навчальної програми «Сімейні цінності» (70 годин)*. [для 8-9- класів]. Івано-Франківськ : НАІР.
50. Монахов, Н. І. (1981). *Изучение эффективности воспитания: Теория и методика: (опыт экспериментального исследования)*. Москва : Педагогика.
51. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки (2013). Взято з http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf
52. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки» (2017) Взято з <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/nacionalna-strategiya-reformuvannya-sistemi-internativ>
53. Пехота, О. М., Будаєв, В. Д., & Старєва А. М. (2003). *Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навчальний посібник*. Київ : Видавництво А.С.К.
54. Покаєв, В. П. (2005). *Становлення та розвиток інтернатних закладів освіти в Україні (1917-2000 рр.)*. (Дис. канд. пед. наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.
55. Положення про дитячі будинки та загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2012). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12>
56. Постанова Верховної ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Сімейна політика України – цілі та завдання» від 08.12.2015 р. № 854 – III Взято з <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/854-19>
57. Постанова Кабінету міністрів України «Про заходи щодо посилення

охорони материнства та дитинства» від 4.12.1998 р. : (остання редакція від 04.12.1998) Взято з <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1929-98-п.172>

58. Постанова Кабінету міністрів України «Про деякі заходи щодо підтримки здоров'я сім'ї, безпечного материнства і відповідального батьківства» від 3.06.1999 р. : (остання редакція від 01.01.2005) Взято з <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/961-99-п>

59. Рахманова, Е. В. (2016). *Формирование социальной активности учащихся с особенностями психофизиологического развития в досуговой деятельности : пособие для педагогов учреждений образования, реализующих образовательную программу специального образования на уровне общего среднего образования*. Минск : Национальный институт образования.

60. Сафина, З. Н. (1996). *Социально-педагогические условия преодоления одиночества у учащейся молодежи*. (Дисс. канд. пед. наук). Казань.

61. Сімейний кодекс України (2002). Взято з <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

62. Слюсаренко, В. Г. (1997). *Соціально-педагогічні функції установ інтернатного і напівінтернатного типу й умови їх реалізації в Україні*. (Дис. докт. пед. наук). Інститут педагогіки АПН України, Київ.

63. Смалько, О. В. (2016). *Формування відповідального ставлення до батьківства у студентів класичного університету в процесі позааудиторної виховної роботи*. (Дис. канд. пед. наук). Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань.

64. Сойчук, Р. П. (2016). *Виховання національного самоствердження в учнівської молоді: монографія*. Рівне: О. Зень.

65. Султанова, Н. В. (2018). *Соціальне виховання дітей в інтернатних закладах освіти України (друга половина XX – початок XXI століття): монографія*. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти».

66. Тернопільська, В. І. (2009). *Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності*. (Дис. докт. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.

67. Топчій, І. П. (2010). *Педагогічні основи профілактики вживання підлітками психоактивних речовин в умовах загальноосвітнього навчального закладу*. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.

68. Филиппова, Г. Г. (2002). *Психология материнства: Учебное пособие*. М. : Изд-во Института Психотерапии.

69. Шахрай, В. (2020). Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: основні поняття дослідження. *Інноватика у вихованні*, 11 (2), 48–55.

70. Юферева, Т. И. (1991). Особенности формирования психологического пола у подростков, воспитывающихся в семье и интернате. *Лишенные родительского попечительства : учеб. пособие для студентов пед. ун-тов и ин-тов / ред.-сост. В. С. Мухина*, 92–94.

РОЗДІЛ 3.

ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ГОТОВНОСТІ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА У ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ І СІМ'Ї

3.1. Оптимізація взаємодії школи і сім'ї з формування відповідального батьківства у старшокласників на засадах партнерства

Ефективність виховання дітей і молоді у цифровому освітньому просторі України значною мірою залежить від партнерської взаємодії закладу загальної середньої освіти з сім'єю. Партнерська взаємодія ЗЗСО і сім'ї виступає як взаємоузгоджена і взаємовідповідальна діяльність цих двох соціальних інститутів, в основу якої покладаються діалог, рівні права, узгодженість і добровільність участі в спільній діяльності, взаємна зацікавленість сторін, яка передбачає обмін взаємодіючих сторін потрібною інформацією і формами діяльності з метою підвищення інтелектуальних можливостей дітей, розвитку їхніх здібностей, зміцнення їхнього фізичного, психічного й соціального здоров'я, забезпечення їхньої безпеки в цифровому просторі.

Дотримуючись погляду, що відповідальне батьківство є найвищим рівнем батьківської компетентності, яка характеризується поєднанням когнітивної, емоційної і поведінкової системи, тобто знань, почуттів і дій, організовуючи партнерську взаємодію школи і сім'ї з формування відповідального батьківства у старшокласників, орієнтуємось на певну вікову групу – старшокласників закладів загальної середньої освіти.

Звернемо увагу на те, що старшокласники – це діти, вік яких припадає на навчання в 9-11 класах закладу загальної середньої освіти. Це вік безпосередньої підготовки підростаючої особистості до життя, вибору майбутньої професії, створення сім'ї. Період ранньої юності характеризується відносно спокійним біологічним розвитком організму, більш ритмічною його життєдіяльністю, порівняно з підлітковим віком, а також збільшенням фізичної сили, росту, активності й витривалості. Розширення кола соціальних ролей і обов'язків сприяє формуванню основних компонентів спрямованості

особистості, зокрема світогляду, переконань, духовних потреб, ідеалів, пізнавальних інтересів; високого рівня набуває емоційно-вольова сфера, в якій важливу роль починають відігравати почуття дружби і кохання.

Соціальна ситуація, у якій перебувають старшокласники, вимагає від них різнобічного спілкування, що спонукає їх до пошуку шляхів реалізації цієї потреби, від задоволення якої залежить не лише їхній загальний розвиток як особистостей, а й успішність виконання відповідних ролей, зокрема тих, що пов'язані із статусом подружжя. Розширюється коло спілкування, котре набуває характеру інтимної дружби, відбувається диференціація особистісних контактів, виникає почуття першого кохання. На цей час припадає активний розвиток процесу індивідуалізації, зростає значущість індивідуальних контактів і уподобань, збагачується й розширюється внутрішній світ юної особистості, а у взаєминах з іншими людьми з'являється взаємоповага, взаємовідповідальність (Гончар Л. В., Кравченко Т. В., Мачуська І. М. та ін., 2016, с.46-47).

Для юнацького віку характерним є відносно стійке уявлення про себе. До 16-17 років виникає особливе особистісне новоутворення, яке позначається терміном «самовизначення». Самовизначення передбачає пошук відповіді на запитання щодо свого існування і пов'язане з такою характеристикою юнацького віку, як спрямуваність у майбутнє, вибором професії. Водночас психологічна готовність увійти у доросле життя і зайняти в ньому гідне місце передбачає не завершенні в своєму формуванні психологічні якості, а визначену зрілість особистості. Тобто, у дітей цього віку сформовані психологічні утворення і механізми, які забезпечують їм можливість (психологічну готовність) безперервного особистісного зростання як у теперішньому, так і в майбутньому.

У зарубіжній психології аналогом поняття особистісного самовизначення виступає категорія «психосоціальної ідентичності», що передбачає відповідь юнака на запитання «Хто Я?» і «Який мій подальший шлях?». У пошуках відповіді на них індивід вирішує, які дії є для нього важливими, і на цій основі виробляє відповідні норми для оцінки своєї поведінки та поведінки інших

людей. Це зумовлює виникнення у юнаків прагнення до переоцінки самого себе у відносинах з іншими (насамперед близькими, рідними) людьми, суспільством у цілому.

Пошук ідентичності може відбуватися різними способами. Один із них полягає у випробовуванні різних ролей. Після експериментування і моральних пошуків, юнаки, що вдаються до нього, більш чітко визначають свої життєві цілі й починають просуватися у напрямках, котрі можуть забезпечити їх досягнення. Головними рушіями тут виступають соціальні чинники. Інколи пошуки ідентичності відбуваються із значними труднощами, коли її здобуття досягається лише після тривалих випробовань і помилок. Деякі молоді люди можуть оминати цей етап особистісного розвитку. До них належать ті, хто беззаперечно сприймає цінності своєї сім'ї і обирає для себе шлях, визначений батьками.

Отже, ранній юнацький вік є цілком сенситивним для формування відповідального батьківства у школярів ще й з тих причин, що для юнацького віку характерними є такі новоутворення особистості, як підвищення інтелектуальної активності (високий рівень узагальнення, абстрагування, тенденція до причинного пояснення явищ, вміння доводити власні погляди), уява набуває творчого характеру. Пізнавальні інтереси стають більш диференційованими, підконтрольними, набувають цілеспрямованого характеру. У юнаків і юнок підвищуються рефлексія, рівень домагань. У сфері потреб і мотивів спостерігається утворення нових, змінюється ставлення до тимчасових невдач (Гончар Л. В., Кравченко Т. В., Мачуська І. М. та ін., 2016, с.48).

Загальновідомо, що сім'я виступає джерелом, з якого молода людина одержує різноманітну інформацію, на основі чого в неї формуються ціннісні установки, моральні потреби, погляди, орієнтації на сімейне життя та сутність взаємин між подружжям. Від цього значною мірою залежить ставлення юнаків і дівчат до шлюбу, внутрішньосімейних взаємин як важливого чинника належного функціонування сім'ї. Проте сім'я, хоч і є головною ланкою у вихованні зростаючої особистості, не може виховувати дитину ізольовано. З-

поміж інших соціальних інститутів, що покликані сприяти максимальному розвитку і зацікавлені поряд з сім'єю в тому, щоб об'єднати свої виховні зусилля, пріоритетне місце посідають заклади загальної середньої освіти, які в силу своєї специфіки мають безпосередні постійно діючі контакти як з учнями, так і з батьками. У цьому випадку мова йдеться про взаємодію в педагогічному аспекті, яка розкриває широкі можливості для вивчення способу життя сім'ї і функціонування виховного процесу в ЗЗСО з метою взаємного збагачення батьків і педагогів теорією і практикою виховання дітей.

Дослідники трактують взаємодію сім'ї і школи як: інтегративний чинник, за допомогою якого здійснюється поєднання частин (індивідів) у певний тип цілісності (соціальну групу); спільні скоординовані дії педагогів, учнів та батьків, спрямовані на виховання дитини як суб'єкта власного життя, спроможного робити усвідомлений життєвий вибір (Оржеховська, Кириченко, & Ковганич, 2007, с. 20-21); інтеракцію, аспект спілкування, що виявляється в організації людьми (соціальними інститутами) взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності, досягнення певної спільної мети, регулювання внутрішньої організації, узгодження видів діяльності окремих її учасників (Кравченко, 2009, с. 159); інтегровану соціально-педагогічну систему, що об'єднує взаємодіючі між собою структури чи процеси, які становлять єдине ціле і виконують спільну функцію, є відкритими для будь-яких зовнішніх впливів, різноманітних чинників і обумовлюють спрямування практичної діяльності (Назаренко, 2005, с. 2); спеціально організований педагогічний процес, базований на взаємоузгоджених, взаємоспрямованих діях його учасників задля досягнення спільної мети (Гуцуляк, 2014, с. 43).

Стосовно проблеми нашого дослідження під взаємодією сім'ї і школи ми розуміємо взаємоспрямовані і взаємоузгоджені дії цих виховних інститутів, які спрямовані на обмін інформацією, вирішення спільних завдань, організацію спільних дій у плані формування відповідального батьківства у старшокласників.

Варті уваги три основних типи взаємин між педагогом і батьками, а саме:

1) батьки повністю погоджуються зі всіма вимогами школи, сприяють їх виконання дітьми, доброзичливо ставляться до освітньої установи, вчителя, із задоволенням допомагають в організації освітнього процесу. Цю категорію батьків вирізняє відкрите оптимістичне ставлення до вчителів, освітнього процесу. Такої ж позиції дотримуються і діти, які переймають від батьків гуманне ставлення, відкритість до людей;

2) батьки займають нейтральну, а часом і байдужу позицію стосовно школи, пояснюючи це тим, що педагоги краще знають, як потрібно виховувати. До цієї ж групи сімей належать і батьки, які з різних причин не займаються вихованням дітей. Окреслена категорія сімей у цілому сприймає все, що надходить від освітньої установи, не вмішується в хід освітнього процесу, не заважає, проте й не здійснює суттєвої допомоги. При цьому процес сімейного виховання батьки або пускають на самовплив, або ж будують за власним задумом, керуючись своєю життєвою і педагогічною позицією, своїми методами і прийомами, які часто переймають від власних батьків або ж вишукуючи новомодні методи виховання дітей в інтернеті, часом заплутуючись у хаосі виховних систем, не вміючи їх проаналізувати і вибрати щось насправді суттєве для виховання власного сина чи доньки.

Однак така «рівновага», як правило, довго не може протриматись, оскільки, за відсутності взаємодії школи і сім'ї дитина найчастіше попадає у своєрідні «педагогічні ножиці». Зміст і методика виховання сім'ї і школи входять в протиріччя, яке збільшується із дорослішанням дитини, її переходом з однієї вікової групи до іншої, розвитку її критеріїв оцінки життєвої позиції.

3) Непрязні, конфліктні, суперечливі взаємини батьків і вчителів школи. При цьому перші дотримуються наступної позиції: «Педагоги на розуміють мою дитину»; «Вчителі упереджено ставляться до мого сина (доньки)» та ін. У схожих ситуаціях можлива різна міра незрозуміння, суперечливості взаємин, протистояння і навіть протидії двох сторін: приховані і явні конфлікти, скарги у вищі інстанції, об'єктом уваги яких є дитина. У схожій ситуації порушується нормальний перебіг освітнього процесу в школі (Повалій, 2012, с. 37-39).

Вирішуючи проблему взаємодії сім'ї і школи в плані формування у старшокласників відповідального батьківства, керуємося такими позиціями: взаємодія людей – це процес, в основі якої лежать об'єктивні соціально-психологічні механізми. Найбільш важливі з них – обмін взаємодіючих сторін інформацією, діяльністю, при цьому враховується нерівномірність обсягу цієї взаємодії (школа більш активна в організації такої взаємодії, ніж сім'я з тієї причини, що педагоги більш компетентні з питань виховання дітей, ніж більшість батьків). Обрати зміст і форми для ефективного протікання взаємодії це, в першу чергу, справа школи. Зміст і форми взаємодії залежать від конкретних соціально-демографічних умов, а також від завдань і мети, які постають перед школою і сім'єю на цьому етапі.

Варто відстежувати, що процес взаємодії школи і сім'ї, по-перше, явище динамічне, залежить від розмаїття видів діяльності і активності батьків; по-друге, в ньому простежується спільність і різноманіття сімей (спільним, в основному, є задачі і мета виховання, різниця проявляється в рівні освіти, культури, місці проживання, складі сім'ї тощо). Окрім цього, трапляються різні типи взаємодії (взаєморозуміння, взаємна підтримка, довірливість, взаємна зацікавленість, творчий підхід чи конфліктність, інертність, подавлення тощо).

На сьогодні сучасну сім'ю варто розглядати не як об'єкт педагогічного впливу, а як суб'єкт саморозвитку і саморегуляції. Це передбачає підвищення її суб'єктної позиції, соціально-педагогічної і психотерапевтичної діяльності.

Успішність партнерської взаємодії школи і сім'ї, зумовлюється, насамперед:

а) роллю, яку покладає на батьків школа. Найбільш оптимальною є та, що ґрунтується на дієвому співробітництві, узгодженні виховних дій, які продукуються кожним із цих соціальних інститутів. Оскільки сім'я і школа – два простори, в яких відбувається життєдіяльність зростаючої особистості, кожний із них характеризується своїм змістом, метою виховання, методами їх досягнення;

б) запровадженням системи педагогічних ідей, які є ключовими та актуальними для освітнього закладу, що передбачає надання взаємодії багатоаспектного характеру через спонукання колективу цього закладу до самовдосконалення з урахуванням думки батьків про якість освітнього процесу; піклування педагогами школи про авторитет ЗЗСО в мікрорайоні; формування критичного мислення колективу в ставленні до освітнього процесу, прагнення до його оновлення, вдосконалення;

в) підвищенням інтересу батьків до освітнього процесу, орієнтації на оцінювання роботи вчителя і школи загалом з огляду на ефективність інтелектуального розвитку своєї дитини, зростання усвідомлення батьками власних психолого-педагогічних і дидактичних можливостей;

г) переходом від звичних, традиційних форм спілкування з батьками до експерименту, пошуку нового, що підвищує ефективність управління цією важливою ділянкою роботи ЗЗСО (Гончар, 2017, с. 215).

Для оптимізації взаємодії сім'ї і школи з формування готовності старшокласників до відповідального батьківства розроблена технологія залучення батьків і вчителів до цієї взаємодії на засадах партнерства. Вона охоплює такі етапи: діагностичний, цільовий, організаційний, діяльнісно-коригуючий, рефлексивний.

У реалізації технології ми орієнтувались на Концепцію Нової української школи, яка націлює на досягнення партнерської взаємодії між школою і сім'єю, утвердження педагогіки партнерства, в основі якої – «спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учитель має бути другом, а родина – залучена до побудови освітньої траєкторії дитини» (Нова українська школа, с. 14). Основою партнерської взаємодії визначаємо діалог, рівні права, узгодженість і добровільність участі в спільній діяльності, взаємна зацікавленість сторін» (Гончар, 2017, с.216).

Взаємодія школи і сім'ї на засадах партнерства і взаємовідповідальності «передбачає регулярні контакти педагогів і батьків, активне залучення сім'ї до життєдіяльності школи та класу, організацію заходів, спрямованих на

підвищення педагогічної культури сім'ї, яка включає в себе розуміння батьками внутрішнього світу власних дітей, осмислення життєвих цілей, що є важливими для особистісного зростання їх та дітей» (Шахрай та ін., 2019, с.136).

Діагностичний етап має на меті проведення педагогічної діагностики, що проводиться в рамках констатувального етапу дослідження. Одним із завдань якого було: виявлення типів сімей за рівнем сформованості готовності старшокласників до відповідального батьківства. З огляду на результати констатувального етапу експерименту було виокремлено такі типи сімей: стабільно сприятливі, переважно сприятливі, епізодично сприятливі для формування готовності старшокласників до відповідального батьківства. Було виявлено, що більшість батьків належала до переважно сприятливих сімей. Також були виявлено низку основних недоліків виховання у сім'ях старшокласників (гіпер- або гіпоопіка, відсутність взаєморозуміння внаслідок невисокого рівня загальної культури батьків, низький рівень батьківської компетентності, авторитарний стиль спілкування та ін.).

Ці результати враховуються для розробки стратегії подальшої роботи, яка здійснюється на *цільовому етапі*. На ньому визначається мета і завдання партнерської співпраці школи і сім'ї з питань формування готовності старшокласників до відповідального батьківства. Такою метою є: синхронізація виховних впливів і зусиль сім'ї і школи у плані оптимізації взаємин старшокласників та їхніх батьків. Завдання партнерської взаємодії узгоджуються із завданнями формування етапу експерименту і спрямовуються на підвищення виховного потенціалу сімей, тобто набуття батьками старшокласників необхідних психолого-педагогічних знань і вмінь з проблеми формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства, профілактику та корекцію наявних порушень у взаєминах «батьки-діти старшого шкільного віку».

Організаційний етап передбачає організацію роботи педагогів (класних керівників початкової і основної школи, шкільних психологів, соціальних педагогів за їхньої наявності) з батьками на основі партнерської взаємодії.

Класний керівник як основний організатор взаємодії попередньо планує залучення батьків до спільної діяльності з формування готовності старшокласників до відповідального батьківства на основі довіри, відкритості, дотримання етичних норм спілкування. На цьому етапі виявляються і врегульовуються наявні розбіжності і суперечності усередині трикутника «батьки-дитина-вчителі», узгоджуються позиції батьків і вчителів щодо цілей виховної діяльності з формування готовності старшокласників до відповідального батьківства у сімейному й шкільному середовищах; плануються різні види спільної роботи з урахуванням інтересів усіх учасників взаємодії.

Наступний, *діяльно-коригуючий* етап забезпечує активізацію участі батьків у виховній діяльності школи, запровадженні педагогічної просвіти батьків, зорієнтованої на підвищення батьківської компетентності з проблеми формування готовності старшокласників до відповідального батьківства, надання психолого-педагогічної допомоги батькам в усвідомленні їх ролі, відповідальності у вихованні дітей, побудові гармонійних взаємин з дітьми старшого шкільного віку. На цьому етапі також здійснюється коригування виявлених у процесі констатації недоліків сімейного виховання, обираються найбільш доцільні форми й методи роботи з батьками у залежності від того, до якого типу сімей (стабільно сприятливі, переважно сприятливі, епізодично сприятливі для формування готовності старшокласників до відповідального батьківства) батьки засвідчили свою приналежність.

На цьому етапі класний керівник забезпечує участь батьків у підготовці та проведенні колективних виховних заходів, організацію і проведення групових та індивідуальних консультацій для батьків (за допомогою шкільного психолога), здійснює педагогічне керівництво діяльністю батьківської ради класу. Обов'язковим є забезпечення постійного зворотнього зв'язку з батьками – інформування батьків щодо результатів формування готовності старшокласників до відповідального батьківства з метою вироблення певних заходів для їх покращення.

Рефлексивний етап передбачає усвідомлення батьками тих важливих моментів, про які вони дізнаються у процесі роботи за розробленою експериментальною програмою, прийняття їх як власного надбання.

Оскільки на діяльнісно-коригуючому та рефлексивному етапах активність від класного керівника переходить до батьків, це дає їм змогу оволодівати прийомами ефективної комунікації, розвивати вміння керувати власною діяльністю, збагачувати особистий виховний досвід завдяки сприйняттю позитивного досвіду інших батьків.

Особливого значення в сучасних умовах цифровізації освітнього простору України набуває як робота зі старшокласниками, так і психолого-педагогічне просвітництво їхніх батьків, вчителів із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Напрямами цієї роботи можуть бути:

- дистанційне консультування сімей - за допомогою безкоштовних програм, які дозволяють вибудовувати консультації в режимі реального часу (Скайп/Skype), за сприяння спеціального Інтернет-форуму зв'язку з адміністрацією закладу, на сайті ЗЗСО;

- групове консультування сімей з використанням Інтернет-мережі (батьківські збори у Інтернет-просторі), у ході якого відбувається обговорення спільних організаційних і виховних питань, обмін досвідом, візуалізація і презентація власних досягнень, спільний перегляд з наступним обговоренням відео та аудіо матеріалів з виховних проблем та ін.;

- Інтернет-анкетування сімей за допомогою існуючого сервісу docs.google.com, метою якого є встановлення існуючих проблем з належного виховання дітей /профілактики насилля та інтернет-ризиків для дітей і молоді (інтернет-залежність, маніпулятивні технології, доступ до небезпечного контенту (порнографія, екстремізм), схильність до суїцидальної поведінки, кібербулінг/тролінг, пропаганда наркотиків, втягування в ігри на гроші, секстинг, онлайн-грумінг, розбещення, втягування в кримінальні тенета і проституцію) з подальшою допомогою спеціалістів (педагогів, психологів, медичних працівників та ін.) у їх вирішенні;

- організація веб-квестів для сімей з використанням Інтернет ресурсу, за допомогою яких сім'ям пропонується пройти по заданому маршруту і вирішити певні проблемні ситуації;

- ведення «Instagram-щоденника» батьківства, що сприяє обміну корисною та цікавою інформацією, розширенню батьківської спільноти, активізації інтересу батьків у пізнанні та поширенні новітніх розвивальних і виховних методик, вправ у практику сімейного виховання;

- обговорення сучасних телевізійних передач та Інтернет-ресурсів з проблем сімейного виховання як інформаційних джерел формування педагогічної культури як старшокласників, так і їхніх батьків;

- ознайомлення старшокласників та батьків з пізнавальними сайтами з сімейного виховання для дітей всіх вікових категорій («Материнство», «Мамам про дітей», «Секрети родинної педагогіки», «Інтернет-портал «Моя дитина», «Батьківський Web-клуб», «Дитяча ігрова кімната», «Як виховати успішну дитину», «Інтернет-енциклопедія сім'ї, материнства, дитинства», «Розвиток дитини – сайт для розумних батьків», «Український сімейний ресурс», «Дитяча психологія для батьків»), проведення групових та індивідуальних консультацій та ін).

- організація вебінарів, віртуальних конференцій, у ході яких у середовищі Skype чи на Zoom платформі батькам пропонуються Інтернет-зустрічі з фахівцями (педагогами, психологами, логопедами, соціальними працівниками, педіатрами, юристами тощо);

- організація у медіа-просторі гуртків за спільними інтересами, з цією метою створення електронних спільнот сімей за допомогою програми Google – Classroom;

- підвищення самоосвіти батьків і вчителів за допомогою сайту Prometheus – проекту різних безкоштовних онлайн-курсів, створених найкращими викладачами провідних університетів, які знаходяться у вільному доступі (Гончар, Концепція виховання дітей..., 2021, с. 44-45).

Отже, партнерська взаємодія сім'ї і школи виконує функцію координатора спільної діяльності батьків і педагогів з формування в старшокласників готовності до відповідального батьківства. Враховуючи те, що в основу такої взаємодії покладаються діалог, рівні права, узгодженість і добровільність участі в спільній діяльності, взаємна зацікавленість сторін, завдяки цьому відбувається взаємне стимулювання, здійснюється взаємний контроль та взаємодопомога між всіма учасниками взаємодії (педагогами, батьками, учнями). Це забезпечує більшу ефективність, аніж індивідуальні дії кожного з цих соціальних інститутів.

3.2. Підготовка педагогів закладу загальної середньої освіти до формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства

За нашими переконаннями, найпершим організатором системи взаємин дитини з макро- і мікро- суспільством завдяки організації різноманітних видів сумісної діяльності класного колективу, творцем сприятливого морально-психологічного клімату в класі, координатором зусиль усіх виховних інституцій, які впливають на становлення та розвиток особистості школяра є класний керівник закладу загальної середньої освіти.

Як зазначає дослідник З. Ковальчук, сучасний класний керівник, послуговуючись пріоритетними запитами сучасного суспільства формування в учнів високої загальної успішності, творчих потенцій, підготовки до самоосвіти, високої моральної культури, в тому числі культури майбутнього сім'янина, підпорядковується таким принципам управлінської педагогічної діяльності, як-то: принцип педагогічної спрямованості, який полягає в тому, що будь-які дії класного керівника, педагога мають підпорядковуватися інтересам освітнього процесу, який є основою і сенсом їхньої діяльності; принцип конкретності, що вимагає формувати і здійснювати діяльність педагогічних колективів, кожного вчителя максимально наближено до навчальної діяльності учнів, готувати творчих, самостійних, самодостатніх особистостей; принцип комплексності управлінських педагогічних дій базується на гармонійному

поєднанні функціонального і лінійного керівництва; принцип кооперації і розподілу управлінської педагогічної праці вимагає від класного керівника, викладача сміливо спиратися на колективну творчість і колективний розум; принцип систематичного самовдосконалення передбачає постійну працю класного керівника, викладача щодо підвищення власної теоретичної, методичної і організаційної підготовки, відкритості та сприйняття нових педагогічних технологій і інновацій, передової теорії й практики менеджменту тощо (Ковальчук, 2013, с. 298-299).

Окрім класного керівника, у процесі формування сімейних цінностей старшокласників важливу роль, на нашу думку, відіграють також практичний психолог, соціальний педагог закладу загальної середньої освіти, інші педагоги.

Згідно Положення про психологічну службу у системі освіти України (Затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 22 травня 2018 року за № 509), до обов'язків практичного психолога закладу та/або установи освіти входять такі важливі завдання, як: психологічне забезпечення освітнього процесу; психологічний супровід психічного, розумового, соціального і фізичного розвитку здобувачів освіти; психологічна діагностика та аналіз динаміки психічного, розумового і соціального розвитку здобувачів освіти; психологічний супровід адаптації до умов освітнього процесу; реалізація розвивальних, профілактичних, просвітницьких, корекційних програм з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей здобувачів освіти; консультативна допомога всім учасникам освітнього процесу з питань навчання, виховання здобувачів освіти, особистісного та професійного розвитку тощо; робота з постраждалими від насильства дітьми тощо (Положення, <https://ips.ligazakon.net/document/Re32337?an=102>).

Керуючись означеним чинним Положенням, переконуємось у тому, що практичний психолог закладу та/або установи освіти бере участь не лише в освітній діяльності, спрямованій на забезпечення всебічного розвитку здобувачів освіти як особистості та найвищої цінності суспільства, їх талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, але й відіграє вагомий роль у

формуванні цінностей і необхідних для успішної самореалізації учнів компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству; розробці та впровадженні розвивальних, корекційних програм, посібників, методичних рекомендацій, планів освітньої діяльності з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей здобувачів освіти та ін. (Положення, <https://ips.ligazakon.net/document/Re32337?an=102>).

Оскільки формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників передбачає тісну співпрацю з сім'ями учнів закладів загальної середньої освіти, головним посередником у взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства виступає соціальний педагог закладу та/або установи освіти.

Згідно Положення про психологічну службу у системі освіти України (Затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 22 травня 2018 року за № 509), соціальний педагог закладу та/або установи освіти, забезпечує також консультативну допомогу батькам (законним представникам); захист прав здобувачів освіти від будь-яких видів і форм насильства, представляє їхні інтереси у правоохоронних і судових органах тощо; сприяє формуванню у здобувачів освіти відповідальної поведінки, культури здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я; попередженню конфліктних ситуацій, що виникають під час освітнього процесу, запобіганню та протидії домашньому насильству (Положення, <https://ips.ligazakon.net/document/Re32337?an=102>).

Одним із ключових елементів досягнення високого рівня вихованості школярів, зокрема формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства, є позитивний імідж педагога, який зумовлює бажання старшокласників до опанування сімейними цінностями та результативність цього процесу.

Досліджуючи імідж сучасного педагога, Г. Євтушенко виокремлює такі його структурні компоненти, як: аудіовізуальна культура педагога (грамотність мовлення, манери, стиль одягу та його доречність конкретній ситуації, вміння

триматися на публіці, презентувати інформацію певній цільовій аудиторії); поведінка педагога в різних аспектах (у професійному середовищі серед учнів та колег, вміння контролювати свій емоційний стан та знаходити способи комунікації, розумітися з різними типами особистостей); система моральних та етичних цінностей особи (світосприйняття, ставлення до власної професії та до вихованців) (Євтушенко, 2016, с. 631).

Успіх роботи педагога значною мірою залежить від якостей «учителя майбутнього», який, згідно переконань В. Семиченко, послуговується такими положеннями: бачить у кожній дитині не горезвісний «об'єкт педагогічного впливу», а самостійну особистість, яка постійно змінюється, розвивається, має право на самоствердження; вміє жити в реальному світі, об'єктивно сприймати факти і працювати з ними; здатний орієнтуватися у будь-якій ситуації на сутнісні аспекти, аналізувати свої рішення і вчинки, об'єднувати окремі події в насичені єдиним смислом системи; долає деструктивний вплив зовнішніх побічних (організаційних, бюрократичних, формальних) чинників на розвиток власної особистості і взаємини з учнями; вміє дозувати міру свого втручання в особисте життя учня, поділяє проблеми на ті, які має розв'язувати сама дитина, і ті, де необхідний його вплив; здатний змінюватися у мінливому світі і змінювати світ на краще; не вдається до демагогічних гасел, не підміняє справу словами, а робить її надійно, з повною віддачею (Семиченко, 2004, с. 44-45).

Важливою у формуванні в старшокласників готовності до відповідального батьківства є також емоційно-позитивна мотивація педагога, яка включає «любов до дитини, усвідомлення актуальності та потреби професійної діяльності, бажання ефективно виконувати її, знання про сутність феномену «цінності сімейного життя» та специфіки його формування у зазначеного контингенту учнів, володіння формами і методами формування

З огляду на ключову роль педагога у створенні й суспільно значущому функціонуванні виховного процесу, І.Бех пропонує ряд виховних правил як орієнтовної основи його діяльності, а саме:

- ґрунтування на розумінні особистості як суб'єкта вільного і відповідального вибору, який здійснюється на основі суспільно значущих духовно-моральних цінностей;

- шлях до духовно досконалої особистості пов'язується з таким процесом виховання, за якого виключається не лише фізичне насилля над вихованцем, але й насилля над його душею, за якого розгортається боротьба за людську гідність, де основний чинник – безкорислива любов, незалежно від того, як поводить себе вихованець, який прагне такої любові;

- врахування у виховному процесі того, що на шляху гармонійного розвитку особистості трапляються не лише неодмінне і поступове накопичення позитивних душевних властивостей, але й зупинки, і відхилення, і відступи;

- не те, що трапляється з людиною, робить її великою (значущою), а лише те, що вона сама робить з собою й оточенням;

- серед чисельних здобутків людини (перемога всіх силою; покладання на саму себе і завоювання всього; впевненість у своїй силі і повна жертівність; велич у мудрості; велич у любові) найбільша велич людини - та, яка боролася з самою собою (зі своїм егоїзмом);

- занепокоєння – це істинне ставлення до життя, до нашої особистої реальності;

- воля (з них: воля свободи і воля несвободи) сильніша за будь-яке бажання;

- людина – це ставлення і це ставлення є Я-духовне, у якому міститься відповідальність;

- суспільству потрібні «лицарі духовності», у яких би превалювали добродійні вчинки і були відсутні помилкові;

- більша частина людей живе, не особливо задумуючись над своїм духовним призначенням;

- бездухов'я перетворює людину в машину, що розмовляє, яка з однаковим успіхом може навчитися філософській патетиці чи політичному речитативу;

- вихователь повинен створювати територію добра. (Бех, 2013, с.13-14).

Вважаємо, що сформульовані вченим «Заповіді духовності» мають бути дороговказом у роботі кожного педагога.

Враховуючи вище зазначені положення науковців, а також недостатність організаційної й методичної підготовленості педагогів до роботи з старшокласниками з проблеми формування у них готовності до відповідального батьківства, у межах впровадження Програми (див. нижче) здійснювали організацію цілеспрямованої роботи з педагогами.

Посилаючись на досвід Л. Канішевської у дослідженні проблеми підготовки вихователів шкіл-інтернатів щодо формування цінностей сімейного життя у старшокласників, виокремлюємо такі етапи проведення роботи з педагогами закладів загальної середньої освіти: організаційно-аналітичний, інформаційний, практичний, оцінно-результативний (Канішевська, 2011, с. 25).

На організаційно-аналітичному (мотиваційному) етапі проводилась підготовча робота з адміністраціями закладів загальної середньої освіти, яка спрямовувалась на усвідомлення педагогами значущості й актуальності проблеми формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників у позаурочній діяльності закладів освіти; розроблення стратегії оптимізації формування означеного феномену у старшокласників; ознайомлення педагогів з кращим досвідом вирішення даної проблеми тощо.

Метою наступного, інформаційного (когнітивного) етапу було: ознайомлення з програмою семінару «Оптимізація формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників», у ході якого відбувалося збагачення педагогів закладів загальної середньої освіти теоретичними знаннями щодо формування цього феномену у старшокласників; ознайомлення зі специфікою молодшого юнацького віку та гендерних особливостей у формуванні готовності до відповідального батьківства у старшокласників у позаурочній діяльності закладів освіти; оволодіння діагностикою рівнів сформованості готовності до відповідального батьківства у старшокласників; розроблення педагогічного супроводу виховної роботи тощо.

У ході третього (практичного) етапу продовжувались заняття семінару, на яких значна увага приділялась ознайомленню педагогів із розробленою нами програмою «Секрети щасливого сімейного життя»; поглибленню знань педагогів щодо оптимальних форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників; залученню батьків до цього процесу; використання комплексу педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників закладів загальної середньої освіти.

Четвертий етап (оцінно-результативний) спрямовувався на оцінку і результативність роботи педагогів у процесі їх підготовки до формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників у позаурочній діяльності шкіл, визначення і подолання особистих ускладнень і проблем (як тих, що стосуються індивідуальної теоретичної і методичної підготовки, так і технічного обладнання). На цьому етапі значна увага приділялась самоосвіті педагогів з окресленої проблеми. З цією метою застосовувались методи і прийоми, як-от: спостереження, бесіда, анкетування, індивідуальні консультації. У процесі самоосвіти завдяки запропонованим нами рекомендаціям, посиланням на літературу, сайти і т. ін. педагоги експериментальних закладів освіти мали змогу ознайомитись із проблемою формування готовності старшокласників до відповідального батьківства не лише у нашій країні, але й у зарубіжному науковому дискурсі (зокрема, на прикладі Великої Британії та Сполучених Штатів Америки, інших зарубіжних країн). Результатом такої роботи було організація і проведення круглого столу «Підготовка вчителів до формування у старшокласників нового покоління готовності до відповідального батьківства».

У межах впровадження Програми передбачено різні форми роботи з педагогами та використання інноваційних методів навчання дорослих.

Короткий опис Програми (включає зміст методичних занять, форму проведення, орієнтовну кількість годин) подаємо у *Табл. 3.1.*

**Програма семінару для педагогів закладів загальної середньої освіти
«Оптимізація формування готовності старшокласників до відповідального
батьківства» (10 годин)**

<i>Етапи</i>	<i>Загальні теми</i>	<i>Зміст занять, к-ть год.</i>	<i>Форма проведення</i>	<i>К-ть год.</i>
1	2	3	4	5
Інформаційний	Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства як педагогічна проблема	<p>1. Сутність, структурні елементи готовності старшокласників до відповідального батьківства</p> <p>2. Специфіка молодшого юнацького віку у формуванні готовності старшокласників до відповідального батьківства</p> <p>3. Діагностика рівнів сформованості готовності старшокласників до відповідального батьківства</p>	<p>Лекція з елементами бесіди</p> <p>Лекція з елементами бесіди</p> <p>Лекція з елементами педагогічного практикуму</p>	<p>1 год.</p> <p>1 год.</p> <p>1 год.</p>

1	2	3	4	5
Практичний	Теоретичні і практичні аспекти роботи педагогів з формування готовності старшокласників до відповідального батьківства	1. Педагогічні умови формування готовності старшокласників до відповідального батьківства 2. Форми і методи формування готовності старшокласників до відповідального батьківства 3. Робота з батьками з проблеми формування готовності старшокласників до відповідального батьківства	Лекція з елементами бесіди Практичне заняття Міні-конференція	1 год. 1,5 год. 1 год.
Оцінно-результативний	Самоосвіта педагогів з проблеми формування готовності старшокласників до відповідального батьківства	1. Програма онлайн-самоосвіти з проблеми формування готовності старшокласників до відповідального батьківства 2. Пізнавальні сайти у вихованні старшого школяра 3. Підготовка вчителів до формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників нового покоління».	Лекція з елементами бесіди Практичне заняття Круглий стіл	1 год. 1 год. 1,5 год.

На думку В. Шахрай, головним результатом формування готовності старшокласників до відповідального батьківства має бути сформоване позитивне ставлення до виконання в майбутньому ролей батька і матері, що створить для індивіда широке поле самореалізації (Шахрай, 2020в, с.159).

З цією метою застосовувались різні форми роботи з педагогами з використанням інноваційних методів навчання дорослих.

Ефективними формами і методами є проведення бесід, організація практикумів, рольових ігор, диспутів, «круглих столів», усних журналів, конференцій.

Практика засвідчує, що найбільш доцільними у виховному плані засобами роботи з педагогами є рефлексивні й емоційно насичені форми й методи. Насамперед, це спілкування, яке має ігрові засади і включає різноманітний зміст інформації відповідно до поставлених завдань. З цією метою застосовували різноманітні технології спілкування з педагогами для практичного вирішення проблем формування готовності старшокласників до відповідального батьківства, рекомендували застосування таких технологій у роботі з учнями та батьками.

Під час семінару для класних керівників доцільно здійснювати спільну розробку плану та змісту, добирати форми і методи проведення позаурочної діяльності, зокрема для програми виховних годин з формування готовності відповідального батьківства у школярів-старшокласників та батьківських зборів для їхніх батьків.

Для активізації класних керівників, шкільних психологів, соціальних працівників у зміст роботи з ними впроваджувалися такі форми навчання, як бесіди-диспути «Відповідальне батьківство: данина традиціям чи новим віянням?», «Чи може бути щастя в цивільному шлюбі?», «Дорослі і діти: конфлікт поколінь», та ін., лекції-консультації «Сімейні традиції: європейський погляд», «Як формувати у старшокласників відповідальне батьківство», «Навчаємо учнів і батьків конструктивних способів розв'язання конфліктів один з одним», ділові ігри «Стара проблема «Батьки та діти» в сучасній інтерпретації», «Стати на позицію іншого», кінолекторій «Сімейні цінності в художніх фільмах всіх часів і народів», індивідуальні очні та інтернет-консультації. Для самостійного опрацювання вчителям рекомендувалася відповідна література.

Отже, проблема формування готовності до відповідального батьківства потребує зусиль закладів як загальної середньої, так і вищої педагогічної та післядипломної освіти, адже провідну роль у цьому процесі відіграє вчитель. Успіх роботи педагога значною мірою залежить від якостей «учителя майбутнього», а також він має володіти високим рівнем педагогічної компетентності, для того, щоб налагодити ефективну роботу зі школярами, а також партнерську взаємодію з батьками старшокласників.

3.3. Методика формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників

Означена методика створювалась і підбиралась у відповідності з Програмою варіативного курсу «Підготовка старшокласників до відповідального батьківства («Я – майбутній батько (майбутня матір)»». Змістом означеної програми є 11 тем, таких як: 1. «Роль сім'ї і батьківства у становленні особистості»; 2. «Гармонійні взаємини між подружжям як чинник становлення відповідального батьківства»; 3. «Репродуктивна культура батьків»; 4. «Основи сімейного виховання»; 5. «Сімейне виховання дитини раннього віку (до 3-х років)»; «Сімейне виховання дитини дошкільного віку (4-6 років)» 7. «Сімейне виховання дитини молодшого шкільного віку (6-10 років); 8. «Основи батьківської взаємодії з дітьми підліткового віку (11-15 років) та старшого шкільного віку (15-17 років)» 9. «Підготовка старшокласниць до материнства» (заняття можуть проводитись лише для дівчат). 10. «Підготовка юнаків-старшокласників до відповідального батьківства» (заняття можуть проводитись лише для хлопців). 11. Підсумкове заняття. Тестування «Рівень готовності старшокласника до відповідального батьківства». Написання есе «Я – майбутній батько (майбутня матір)» та їх обговорення. Організація спільного заходу з дітьми молодшого шкільного віку.

Застосовуючи цю методику, здійснювався вплив відразу на 3 сфери, які завдячують успішному формуванню готовності до відповідального батьківства у старшокласників – когнітивну (знання, уявлення), емоційно-мотиваційну

(емоції, мотиви, ставлення) та практичну, або поведінкову (застосування одержаних знань, підкріплених емоціями, у реальному житті).

Оскільки змістове наповнення програми передбачало як теоретичний, так і практичний матеріал, кожне виховне заняття структурно складалось з:

а) вступної частини, метою якої була актуалізація особистісного досвіду старшокласників;

б) основної частини, під час якої в учнів старших класів відбувалось:

- формування нових знань і уявлень про сімейні цінності, а також необхідних для оволодіння ними норм;

- вправляння у практичних діях, опрацювання старшокласниками власної лінії поведінки (перехід зовнішніх норм і правил у активну життєву позицію);

в) завершальної частини – рефлексії (осмислення одержаних знань і практичного досвіду), домашніх завдань. Як вже було зазначено, у змісті розробленої програми передбачались як традиційні форми і методи виховної роботи з учнями старших класів, так і форми й методи проблемно-пошукового характеру. До традиційних належать такі методи: розповідь, роз'яснення, бесіда, переконання, приклад; у роботі з старшокласниками, поряд з означеними, застосовувались ще й такі, як індивідуальні бесіди, дискусії, диспути, повідомлення, «мозковий штурм», рольові ігри та вправи, творчі проекти, конкурси та ін.

Заняття у всіх експериментальних класах традиційно розпочиналося міні-лекцією з елементами бесіди, яку розглядали як найбільш економний спосіб передачі та засвоєння необхідної інформації. Використовуючи цей метод, ставили учнів у активну позицію, сприяли тому, щоб вони відстоювали свої погляди, принципи, судження. Педагог у цікавій і дохідливій формі ознайомлював старшокласників з соціально-психологічним феноменом «сім'я», актуалізував знання учнів про сім'ю як основний інститут, що відповідає за виховання підростаючої особистості, про її основні функції.

З метою збагачення показників когнітивного та емоційно-ціннісного компонентів поняття «готовність до відповідального батьківства» з

старшокласниками експериментальних шкіл були проведені такі бесіди: «Значення сім'ї для людини», «Сучасна сім'я і її цінності», Сімейний кодекс України про сімейні цінності», «Таке складне й чарівне почуття», «Як розрізнити справжню любов від несправжньої?», «Що таке любов?», «Чи зможе закоханість перетворитися на справжню любов?», «Як створити дружні взаємини?», «Нормативно-правові та законодавчі акти про шлюб і сім'ю», «Роль батьків у вихованні дітей», «Функції сім'ї в історичному екскурсі», «Що є важливим для створення щасливої сім'ї?», «Що таке цивільний і офіційний шлюб» та ін.

Вибір бесіди зумовлювався тим, що під час її проведення створювалися сприятливі умови для викладу в логічно систематизованій формі значного обсягу інформації, пов'язаної з когнітивним компонентом сімейних цінностей.

Завдяки бесідам у старшокласників формувалися вміння, поглиблювалися знання й уявлення щодо сутності таких понять, як «сім'я», «відповідальне батьківство», «готовність до відповідального батьківства», «гармонійні взаємини у родині» та ін.

Зауважимо, що, залучаючи учнів до бесіди з метою активізації розумової діяльності, увагу старшокласників зосереджували не лише на інформативній функції бесіди, й на виховній і пропедевтичній. Спілкування під час бесіди організовували за схемою «суб'єкт-суб'єкт», «від монологу до діалогу», без моралізування. Власне, це спонукало школярів до активної пізнавальної діяльності, сприяло формуванню вміння слухати та усвідомлювати почуте, аргументувати.

Приміром, за допомогою міні-лекції з елементами бесіди на занятті «Основи сімейного виховання» педагог надавав інформацію старшокласникам про основні типи сімей, підводячи їх до думки, що різні ознаки сімей підтверджує унікальність й соціальну своєрідність кожної конкретної сім'ї, в якій можуть поєднуватися риси традиційних і нових сімейних укладів.

Так, учнів 9 класу ознайомлювали з наступними типовими моделями сучасної сім'ї:

1. Сім'я- фортеця» (її ще називають «замкнута» чи «автономна» сім'я. Вона побудована на нереальних уявленнях подружжя. Люди в такому випадку впевнені, що чоловік і дружина завжди повинні бути разом, що конфлікти є першою ознакою згасання кохання. Майбутнє таких сімей, побудованих на романтичних уявленнях, не передбачає нічого втішного. Попереду у них або нескінченні суперечки через нездійсненні надії, або розлучення.

2. «Дуб із плющем». Один із подружжя – «дуб», тобто опора для іншого, володар його життя; інший, подібно до плюща, в'ється навколо «дуба», знаходячи в ньому опору й перекладаючи на його плечі весь тягар проблем. «Дуб» – не завжди чоловік. Трапляється, що такі сім'ї живуть добре, якщо розподіл ролей відбувся за взаємною згодою. Але частіше в таких сім'ях щастя немає, бо немає сердечності.

3. «Шлюб борців». Така сім'я характеризується постійною боротьбою за владу. Кожна дрібниця – конфлікт, опір іншого долається без дотримання правил комунікації.

4. «Незалежні», коли кожен із подружжя береже своє право на власну свободу (інколи – аж до права на позашлюбні зв'язки). Трапляється, такі подружжя навіть живуть окремо, зустрічаючись час від часу на території однієї зі «сторін». Кожен любить говорити про свою прогресивність, відсутність забобонів, про нову мораль. Але це – шлюб без справжнього кохання. Живуть такі подружжя без сварок і конфліктів. Такий шлюб, зазвичай, недовговічний.

5. «Шлюб соратників», синкретична сім'я. Для такої сім'ї характерні намагання допомагати один одному в розвитку особистості. Вони кохають одне одного, але не тим коханням, що вимагає повної монополії на почуття й помисли одного з подружжя, а коханням усвідомленим, зрячим, більш довговічним. Суперечки у цьому разі не стають джерелом образ, а навпаки – двигуном подружнього «корабля» (Кравець, 1997, с.53).

Після теоретичного ознайомлення старшокласників відбувалася рефлексія:

- Як ви гадаєте, який тип сім'ї найкращий? Будь ласка, доведіть свою думку.

- А який тип сім'ї є неприйнятним для вас? Доведіть, чому.

Учнів 10 класу в межах означеної теми ознайолювали ще й з такими моделями сімей, як: «недовірлива сім'я» (в основі якої - недовірливість до оточуючих, намагання в усьому бачити прихований зиск, коли лейтмотивом є «ми завжди праві, усі навколо – винні»); «легковажна сім'я», або ж сім'я з орієнтацією на задоволення; «хитра сім'я» (з орієнтацією на «авантюризм» в досягненні мети); «конфліктна сім'я» (з орієнтацією на застосування сили). (Ковбас, & Костів, 2006, с.103).

Запитання:

- Чи траплялося вам спостерігати такі типи сімей у вашому житті?
- Чи можна такі сім'ї назвати словом «егоїстичні»? Доведіть свою думку.
- На ваш погляд, якими можуть зростати діти у таких сім'ях?

Учням 11-класу у ході бесіди про роль сім'ї в житті людини пропонували відповісти на запитання: Навіщо людині сім'я? Заслуховуючи відповіді старшокласників на це питання, підводили їх до думки, що поняття «сім'я» має для кожної особистості свій внутрішній зміст. Сім'я забезпечує людині повний психофізіологічний комфорт, виконує функції «емоційного притулку». Саме в сім'ї людина відчуває свою корисність та цінність, унікальність, неповторність і «потрібність» в повному обсязі.

Щодо методів і форм проведення виховної роботи з старшокласниками, поряд з традиційними бесідами, покликаними ознайомити старшокласників з основами готовності до відповідального батьківства, радимо застосовувати інтерактивні - різноманітні творчі завдання, мозковий штурм, спрямовуючу дискусію, роботу в малих групах, аукціон ідей, ігрові методики, розв'язання ситуацій морального вибору, діалоги, метод проектів та ін.

Для того, щоб сформуувати уявлення старшокласників про ієрархію сімейних цінностей, разом з тим зробити висновок, що в сімейному житті більш- і менш важливих цінностей не буває, – головне, щоб ці цінності

«працювали» на результат – функціонування міцної сім'ї, у ході роботи над темою «Гармонійні взаємини між подружжям як чинник становлення відповідального батьківства» використовували технологію «Дискусія на основі метафор з паралельним моделюванням сюжету» (М. Мартинова, Т.Гапонова). Метафорою слугувала притча «Банка з камінцями». Для кращого сприймання старшокласниками притчі використовували прийом «розповідь з наочною демонстрацією». Приміром, для цієї притчі для демонстрації брали звичайну скляну банку, наповнювали її камінцями, горохом, піском.

Для прикладу, вчитель розпочинає бесіду з учнями 9 класу так:

– Зараз я хочу розповісти і проілюструвати вам одну історію – історію про професора і банку з каменями. Слухайте і спостерігайте за діями мого асистента (у ролі асистента виступав, як правило, хтось із учнів).

Професор філософії вирішив показати своїм студентам один досвід. Але оскільки він був професором філософії, то і досвід був незвичайний, філософський. Він взяв скляну банку, наповнив її камінням і запитав студентів:

– Ця банка повна чи ні?

– Так, повна, – відповіли вони. Тоді він взяв пакет гороху і висипав його в банку, трохи потряс її. Горох зайняв вільне місце між камінцями. Професор ще раз запитав студентів: «Тож ця банка повна чи ні?»

– Так, повна, – відповіли вони. Тоді він взяв пакет з піском і насипав його в банку. Пісок зайняв все вільне місце і все закрит. Професор ще раз запитав студентів: «Банка повна чи ні?»

– Так, однозначно, банка цілком повна, – відповіли вони.

– А зараз, – сказав професор, – я хочу, щоб ви зрозуміли, що банка – це як ваше життя. Камінці – це найважливіші цінності сімейного життя (повага, любов, розуміння), тобто все те, що є необхідним, щоб сім'я все-таки залишалася повною навіть у випадку, якщо все інше втратиться. Горох – це цінності, які є важливими особисто для вас (матеріальні блага, кар'єра, квартира тощо). Пісок – це все інше, те, що ми називаємо дрібниці життя. Якщо спочатку наповнити банку піском, не залишиться місця, де могли б

розміститися горох і каміння. Що стосується вашого життя, то тут також, якщо витратити весь час і всю енергію на дрібниці, не залишиться місця для найважливіших речей. Звертайте найперше вашу увагу на заповнення банки камінням, тобто найважливішими речами в житті. Визначте ваші пріоритети. Решта – це тільки пісок. Ось така історія. Це був погляд професора філософії. Правий він чи ні і які основні цінності в нашій групі, нам потрібно зараз дізнатися.

Після цього повідомлення відбувається обговорення притчі в групах (формується 4 групи по 7-8 учасників). Поряд з цим кожна група отримує завдання: прописати на власний розсуд ієрархічну «драбинку» цінностей: від найбільш важливих до найменш важливих.

Учасники пропонують власні обрані цінності «каміння», «горох», «пісок», потім шляхом голосування обирають по три найбільш значущі цінності, які відповідають цим категоріям. Представник кожної групи презентує колективне рішення, відповідає на запитання. Виокремлені групами старшокласників цінності фіксуються на магнітній дошці чи на великому аркуші паперу в три колонки різними фломастерами (приміром, цінності-каміння занотовуються червоним фломастером, цінності-горох – зеленим, цінності-пісок – синім фломастером.

У результаті колективного обговорення старшокласники приходять до висновку, що базовими, тобто головними цінностями сімейного життя є ті, що є важливими для кожної сім'ї, тобто існування сім'ї без таких цінностей неможливе. Це такі цінності, як любов (між подружжям, батьками і дітьми), повага і взаєморозуміння, сімейна гармонія, сімейна стабільність і підтримка тощо. А такі цінності, як кар'єра, улюблені заняття (спорт чи хобі, приміром), є для одних людей дуже важливими, а для інших – не такими вже й значущими. Це показує те, наскільки ми різні. Однак ці цінності також мають місце на своє існування, тобто в сімейному житті немає дрібниць.

Серед інтерактивних методів, що засвідчили свою ефективність, слід назвати диспути, дискусії, мозковий штурм, аукціон ідей та ін.

Диспут (від латинського слова – сперечатися, міркувати) – інтерактивний метод, який передбачає суперечку, зіткнення різних, інколи протилежних точок зору. Він розвиває логічне мислення учнів, залучає учасників до самостійності суджень, навчає подоланню шаблонного мислення, умінням співставляти власні міркування й поведінку з думками та поведінкою інших, аргументовано й логічно доводити свої переконання й спростовувати аргументацію опонентів, формує культуру мови і суперечки.

Як стверджує І.Зайченко, диспут «найбільше відповідає особливостям старшокласників, особистість яких характеризується палким пошуком сутності життя, прагненням нічого не сприймати на віру, бажанням порівнювати факти, щоб з'ясувати істину (Зайченко, 2008, с. 315).

Використовуючи цей метод, звертали особливу увагу на підготовку педагога до його застосування, а саме – підготовку питань для обговорення. Вони мають містити життєво значиму для школярів проблему, яка по-справжньому їх хвилює і спонукає до щирої і відвертої розмови. Тому ці питання завчасно готувалися; до їх розробки і складання долучалися учні. Ведучий (як правило, ним був класний керівник) наперед продумував хід диспуту, а також визначав можливі способи підведення учасників диспуту до необхідних узагальнень і висновків, міркував над тим, як уникнути виникнення хвилин вимушеного мовчання або надміру бурхливих суперечок, або ж поверхневого розв'язання дискусійних питань. У кінці диспуту обов'язково підводили підсумки (що цінного і корисного дізналися учасники), відзначали (без акцентування на учасниках) помилкові погляди і судження, що спростовувались у процесі обговорення.

Оскільки старшокласники, як правило, ще не мають достатнього досвіду і знань про правила проведення диспуту, класному керівникові варто подумати про вироблення конкретних рекомендацій для його успішного проведення. Тому ми рекомендували педагогам разом з учнями заздалегідь підготувати плакат-пам'ятку, де розмістити такі поради і правила проведення диспуту:

1. Перш, ніж дискутувати, подумай, що будеш відстоювати.

2. Дискутуй чесно і щиро, не спотворюй думок і слів товаришів.

3. Починаючи сперечатися, ясно і чітко висловлюй ті позиції, які будеш захищати, доводити.

4. Пам'ятай, що точні і беззаперечні факти є найкращим способом доведення власної і спростування протилежної позиції.

5. Якщо доведена помилковість твоєї думки, май мужність визнати правильність суджень свого опонента.

6. Завершуючи виступ, підведи підсумки, сформулюй висновки.

При підготовці диспуту зважали також на те, що успішне проведення диспуту значною мірою залежить від вибору теми: вона має бути актуальною, проблемною, здатною викликати протилежні судження. З цих міркувань у процесі роботи з старшокласниками проводили такі міні-диспути, як: «Яка вона – сучасна сім'я?», «Яку сім'ю можна назвати щасливою», «Чи може бути щасливою сім'я без дітей?», «Чи можливе кохання з першого погляду?», «Емоційна мова кохання», «Обов'язковість шлюбу для виховання дітей» та ін.

Для прикладу, на початку диспуту «Емоційна мова кохання» (за матеріалами книги Г. Чепмена «П'ять мов кохання») ведучий проголошував: «У світі нараховується близько 5-6 тисяч мов, за допомогою яких люди спілкуються між собою. Діти, які народжуються, спочатку починають вивчати мову, якою розмовляють їхні батьки, рідні. Пізніше вони можуть засвоювати інші, нові, мови». Потім учнів спонукали відповідати на запитання:

– З якою метою люди вивчають іноземні мови?

– Як ви гадаєте, легко чи складно засвоїти іншу мову?

– Скільки зусиль має прикласти людина, щоб вивчити іноземну мову?

Учитель. З точки зору кохання, любові, сімейних взаємин ситуація дуже схожа. Емоційна мова любові у кожного члена сім'ї власна і може відрізнятися, як відрізняються, для прикладу, українська і японська мови.

– Як ви гадаєте, що таке «емоційна мова кохання?»

– Які ваші міркування, чи відрізняються «мови кохання» у дорослої людини і підлітка? Підлітка і малюка? Літнього члена сім'ї та підлітка? Чому

вони відрізняються? Як Ви думаєте, яким чином люди можуть висловити, проявити свою любов до близької людини? (Припущення учнів записували на дошці).

Повідомлення вчителя. Існує п'ять основних мов емоційної любові - способів, за допомогою яких люди виражають і сприймають любов. Американський фахівець із сімейних взаємин Гері Чепмен, виходячи зі свого двадцятирічного досвіду спостереження і консультування з питань сім'ї, прийшов до висновку про існування п'яти основних способів вираження / сприйняття любові: №1 – «слова заохочення і підтримки»; №2 – «якісний час»; №3 – «подарунки»; №4 – «акти служіння, мова дій»; №5 – «фізичні дотики».

Питання для міні-диспуту (після короткого обговорення в створених групах з 5-6 чоловік):

- Які з перерахованих «мов любові» вам знайомі?
- Які мови використовуються в Вашій родині?
- Чи важко вам «говорити» на одній мові з батьками? Що допомагає (чи заважає) говорити Вам на одній мові з рідними?
- Чи хотіли б Ви, щоб Ваші батьки розуміли вашу мову «любові»?
- Що готові Ви зробити для цього?

Після обговорення колективно формулюється висновок. Він може бути таким: для будь-якої людини, незалежно від її віку, найбільш значущим є її визнання в сім'ї. Кожна людина хоче бути коханою і також бажає ділитися своєю любов'ю з близькими. Навіть якщо ми щирі і старанні, нам іноді не вдається повною мірою висловити свою любов до близької людини на своїй мові, тому що з тих чи інших причин наш родич може нашою мовою «кохання» не володіти. Для того, щоб наше родинне спілкування було успішним, нам потрібно бажати вивчити основну мову кохання нашого близької людини.

Під час опрацювання підтеми «Як уникнути конфліктів у сім'ї» - можна використати притчу про сім'ю:

«Чоловік з дружиною прожили разом тридцять років. В день тридцятиліття спільного життя дружина, як завжди, спекла невеликий

хлібець - вона пекла його щоранку. За сніданком вона розрізала хліб уздовж, намазала обидві половинки маслом і, як завжди, зібралася передати чоловікові верхню частину. Але на півдорозі рука її зупинилася ... Вона подумала: «В день нашого тридцятиріччя я хочу сама з'їсти верхню частину хлібця. Я мріяла про це тридцять років і заслужила верхню половинку: була зразковою дружиною, виростила прекрасних синів, містила в повному порядку будинок». І вона передала чоловікові нижню частину хлібця. Такого вона ніколи не дозволяла собі за всі тридцять років спільного життя. А чоловік взяв хліб і сказав з посмішкою: «Який неоціненний подарунок ти зробила мені сьогодні! Я з дитинства люблю нижню, підсмажену частину хлібця. Але завжди вважав, що вона по праву належить тобі».

Після ознайомлення з цією притчею одинадцятикласників запитували:

– Як ви гадаєте, у чому смисл притчі?

Чому кожен із подружжя за 30 років свого спільного життя не знав про уподобання іншого? На вашу думку, це добре чи погано?

Яка цінність в цій сім'ї виявилася недостатньо розвинутою, навіть через 30 років?

Доцільно під час роботи з учнями та з їхніми батьками використовувати притчі Бруно Фереро, такі як «Сімейний скарб», «Чиста білизна», притчу Ш.Амонашвілі «Про рибку-гупію», оповідання-притчі Василя Сухомлинського.

Методика «Сторітеллінг» (дослівно з англ. – розповідання історій) – це мистецтво захоплюючої розповіді. Ця методика розроблена та успішно випробувана на власному досвіді Девідом Армстронгом, головою міжнародної компанії Армстронг Інтернейшел. Широко застосовуються в маркетингу і рекламі. Наприклад, маленька розповідь про корів, які пасуться на альпійських луках, використовується в рекламі шоколаду Мілка.

Побудована на врахуванні відомого психологічного фактору: історії значно легше сприймаються, вони більш захоплюючі, ніж правила чи директиви. Перевага цього методу в тому, що він не вимагає витрат і може бути застосованим у будь-якому місці і в будь-який час. Історії може

розповідати вчитель, а можна запропонувати учням в якості домашнього завдання підготувати якусь захоплюючу історію з повсякденного життя чи історію з минулого, в якій будуть фігурувати їхні рідні та близькі, і яка передається із покоління в покоління.

Застосовуючи цей метод, зважаймо на те, що на початковому етапі педагогу складно його використовувати, оскільки кожен намагається подати історію, яка здається привабливою лише йому. Найважливішим є крок – зрозуміти своїх учнів, а потім знайти історії, які відповідають їхнім інтересам.

Дискусійний клуб (як різновид – «Театральна лабораторія» – дискусія на основі фільму, телепередачі, вистави, художнього твору.

Не можна сказати, що сама ідея дискусійного клубу – це інновація в «чистому вигляді». Сьогодні в Інтернеті представлено багато варіантів реалізації цієї методики. Важливим є той факт, що завдяки дискусійному клубу у дитини чи підлітка з'являється можливість поговорити на хвилюючу його тему або проблему, висловити свою думку, отримати можливість бути почутим. Особливістю «Дискусійного клубу» є те, що він: - об'єднує для спілкування всіх учасників освітнього процесу: вчителів, учнів, батьків; - обговорення тем може проводитися як офлайн, так і онлайн, що є особливо цінним для сьогодення; - основою для дискусії служать твори кінематографа (художні та мультиплікаційні фільми), часто створені за мотивами творів літератури. В основі цієї методики - діалог, який передбачає активну позицію всіх учасників, є ефективною формою виховної роботи, оскільки проблемна бесіда - необхідний компонент процесу формування цінностей, зокрема, сімейних. Ця технологія розрахована на те, що дискусії передують перегляд фільму, вистави або прочитання чи прослуховування аудіо-твору. Питання формулюються на основі проблематики твори мистецтва і виводять підлітків на осмислення життєво-значущих колізій.

Адекватною формою обміну думками може бути круглий стіл, що дозволяє кожному учаснику висловити свою точку зору. Якщо в обговоренні беруть участь представники різних поколінь (діти і батьки, учні та вчителі), то

ця технологія стає інструментарієм для формування гармонійних, щирих взаємин старших і молодших. Практика впровадження технології показує, що така робота значно підвищує комунікативний потенціал старшокласників, що, безсумнівно, є актуальним для виховної роботи з формування готовності у них до відповідального батьківства. Новизна технології полягає в тому, що круглий стіл як форма організації діалогу адаптований до завдань нашої програми та дозволяє не тільки формувати комунікативну компетентність і критичність мислення, а й розвивати реальне сприйняття світу, здатність інтерпретувати художній твір у контексті життєвих ситуацій. Іншою відмінною рисою дискусійного клубу є широке використання психолого-педагогічних методів, що дозволяють створити атмосферу довірливого спілкування: «незакінчену пропозицію», «мале комунікативне коло», психологічна інтерпретація особливостей взаємодії учасників діалогу (експертом-психологом або ведучим). Перегляд вистави і відкрите спілкування після неї, аналіз і підведення підсумків відкривають можливість для переоцінки цінностей і поглядів не лише у плані вирішення життєвих конфліктних ситуацій, але просто в умінні спілкуватися, чути один одного і бути відкритими. Можемо запропонувати наступні фільми для Дискусійного клубу: фільм режисера К.Франкліна «Справжні цінності» (1998 р.), «Історія кохання» режисера Артура Хіллера (1970), фільм режисера Фреда Скепісі «Сімейні цінності» (2003 р.), фільм режисера Д.Френкеля «Марлі і я», (2008 р.) , «Платон Ангел» (2010 р.) Івана Войтюка, у якому батька зіграв Геніальний Богдан Ступка, звісно, «Кайдашева сім'я» І.Нечуя-Левицького; перегляд із наступним обговоренням телепроектів у жанрі «реаліті» чи уривків з них «Кохана, ми вбиваємо власних дітей», ток-шоу «Говорить Україна», «Стосується кожного», програма для родинного прослуховування «Сім'я – фортеця моя» та багато інших ресурсів.

Технологія відеокейс – інтерактивна технологія, є різновидом кейс-технології, яка заснована на активному проблемно-ситуаційному аналізі задач-ситуацій (кейсів). «Батьківщиною» даної технології (метод CASE STUDY) є США, Школа бізнесу Гарвардського університету. Культурологічною основою

появи і розвитку кейс методу з'явився принцип «прецеденту» або «випадку». Вперше метод був застосований в 1924 році. Кейс-стаді - інтерактивна технологія навчання, яка використовується для аналізу реальних економічних, соціальних і бізнес-ситуацій навчаються. Під відеокейсом розуміють відеоролик тривалістю близько 15 хвилин, що описує конкретну ситуацію з практики роботи будь-якої організації. Навчальні відео-кейси широко використовуються на практиці в якості сучасних засобів навчання тренерами, викладачами вузів, бізнес-шкіл. Головне призначення кейс-технології - розвивати здатність аналізувати проблему і знаходити її вирішення, вчитися працювати з інформацією. Відеокейс може розглядатися як форма ціннісно-орієнтованої роботи з учнями. Між учасниками виникає діалог, результатом якого є розстановка особистісних ціннісних акцентів. Навички, які розвиває дана технологія, можуть бути описані однією фразою: творче вирішення проблеми і формування вміння аналізу ситуації і прийняття рішення.

Кейс – це єдиний інформаційний комплекс. Як правило, кейс складається з трьох частин: допоміжна інформація, необхідна для аналізу кейса, опис конкретної ситуації, завдання до кейсу. Кейс може бути друкованим, мультимедіа, відео. Звісно, на часі є найпопулярнішим відео в поєднанні з новітніми комп'ютерними системами. Джерелом змісту відеокейсу є сюжет - альтернативний «візуальний ряд», який демонструє проблемну ситуацію і актуалізує якусь проблему, що створює можливість для отримання нового соціального досвіду. Таким чином, використання технології відеокейс спонукає до продуктивного мислення, розвиває здатність висловлювати свої думки, сприяє розвитку пізнавального інтересу, активності, пам'яті і волі, впливає на емоційну сферу свідомості, сприяє самопізнанню, розвитку емпатії і рефлексії в учнів. Новизна технології відеокейс полягає у візуальній формі подачі проблеми і подальшому обґрунтуванні стратегії поведінки для її вирішення, що підвищує ефективність виховного впливу. Незважаючи на те, що технологія відеокейс є відносно новою і найчастіше використовується в якості інтерактивного методу навчання переважно у вищій школі, вона може бути

ефективною і успішно застосовуватися педагогами додаткової освіти різних спрямувань і вчителями загальноосвітніх шкіл (Цуркан, 2017).

Досить цікавою є *технологія ВЕБ-КВЕСТ* (проблемне завдання с елементами рольової гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси Інтернету), яка була вперше представлена викладачем університету Сан-Дієго Доджем у 1995 р. Наприклад, для нашої теми вартують уваги Веб-квести, представлені в мережі Інтернет: «Щаслива сім'я» <http://school.spilart.dp.ua/>, «Дитячо-батьківська прив'язаність в контексті розвитку особистості», «Проблеми батьків і дітей».

Для здійснення належної підготовки старшокласників до майбутнього батьківства, зокрема щодо набуття ними практичних навичок, які пригодяться у майбутньому подружньому житті у межах теми «Сімейне виховання дитини раннього віку (до 3-х років)» для учнів старших класів, задіяних в експерименті, проводили практикум «Догляд за немовлям». Ідею перейняли з досвіду зарубіжної педагогіки, а саме адаптували практикум Baby Think It Over з програми по запобіганню підліткової вагітності, яка реалізується в школах США (Mari L. Borr, Ph.D. Baby Think It Over, 2009).

Після того, як учні отримали короткий теоретичний інструктаж про догляд за немовлям, вони за допомогою ляльки BabyBorn змогли приміряти на собі роль матері і батька – повправлялись на практиці, Оскільки лялька-макет дитини імітує поведінку новонародженого – здатна «плакати», «їсти», учні мали змогу навчитися, як доглядати немовля – правильно тримати «дитину», як її годувати за допомогою пляшечки, заколисувати, змінювати їй підгузки, одягати на прогулянку тощо. Завдання цього тренінгу полягало у тому, щоб старшокласники за допомогою практичних дій переконалися, що бути батьком і матір'ю доволі складно, оскільки догляд за новонародженим потребує чимало сил та уваги.

У ході роботи над програмою «Підготовка старшокласників до відповідального батьківства («Я – майбутній батько (майбутня матір)» звертались також до такого методу, як «мозкова атака».

Сутність методу «мозкової атаки» (від англійської «brain storm») – його ще називають «мозковий штурм» – полягає в стимуляції творчої активності та продуктивності його учасників для розв’язання певної проблеми протягом надзвичайно обмеженого часу. Протягом цього невеликого проміжку часу потрібно висловити найбільшу кількість ідей. Обговорити ці ідеї та здійснити їх відбір. Даний метод використовують в різних формах діяльності: у роботах з малими групами, командами, великими групами «гра з глядачами», індивідуальній роботі віч-на-віч (Рижиков, 2011, с.173).

Як зазначає В.Ягупов, використання методу мозкової атаки в практиці є ефективним в разі дотримання певних правил, які потрібно враховувати під час його проектування і реалізації. Це такі правила, як:

- висловлення думок має відбуватися вільно, без «закріпачення», навіть якщо запропоноване розв’язання спочатку видається абсурдним і недоречним;
- пропонувані думки не можна обгрунтовувати в момент їхнього виголошення під жодним приводом;
- висловлені ідеї не можна коментувати. Це стосується як організатора заняття, так і інших членів дискусії;
- після закінчення списку ідей допускається обгрунтування висловлених пропозицій розв’язання проблем;
- висловлення ідей (думок) може відбуватися в письмовій формі, а також анонімно;
- усі висловлені думки повинні ретельно записуватися (реєструватися);
- за один раз можна висловити одну думку (Ягупов, 2003, с. 81).

Умовами ефективності методу мозкової атаки, на думку В.Рижикова, є:

- а) максимальна зацікавленість всіх учасників у досягненні результату;
- б) абсолютний авторитет керівника в організації роботи;
- в) чітке дотримання правил проведення мозкової атаки.

Застосування цього методу підпорядковане таким принципам, як:

- не критикувати – можна висловлювати будь-яку думку без побоювання, що вона буде невдалою;

- стимулювати всіляку ініціативу – чим незвичайніше, тим краще;
- прагнути до найбільшої кількості ідей:
- можна змінювати, комбінувати, покращувати запропоновані ідеї (свої та чужі). (Рижиков, 2011, с. 174).

Після висловлених всіма учасниками ідей відбувається загальна дискусія над запропонованими ідеями, у ході якої враховуються правильність, реальність, оригінальність ідей. Після короткої дискусії відбувається остаточний вибір найкращої ідеї (шляхом голосування), обґрунтування цього вибору та остаточний підсумок.

На заняттях програми були проведені наступні «мозкові штурми»: «Способи вираження любові і взаємної симпатії», «Міфи і реалії про шлюб», «Вступаючи у світ дорослих взаємин», «Способи подолання конфліктів між батьками і дітьми» та ін.

Серед інтерактивних методів, які довели свою ефективність у формуванні сімейних цінностей старшокласників, слід назвати ділові, рольові, комунікаційні ігри, різні види вправ і творчих завдань. Відзначимо, що кожен із методів упроваджувався з певною метою, що задавалася завданням формувальної частини експерименту в контексті розробленої нами програми.

Проведення рольових ігор забезпечувало ефективне формування у старшокласників необхідних знань, умінь і навичок їх застосування у взаєминах з представниками протилежної статі, сприяло розвитку самостійності. Закріплюючи у ході ігор здобуту на виховних заняттях теоретичну інформацію, старшокласники вдосконалювали вміння міжособистісного спілкування, навчались розв'язанню складних життєвих проблем, пошукам правильного виходу з конфлікту, вмінням аналізувати та оцінювати власну поведінку і поведінку інших.

Заявлені у процесі роботи над програмою рольові ігри супроводжувались штучно створеними ситуаціями, які імітували реальні події і стимулювали учнів старших класів до вибору оптимальних способів їх вирішення.

Такими були рольові ігри «Дівчата-хлопці», «Про культуру взаємин юнаків і дівчат», «За і проти», «Проектування майбутнього сімейного життя», «Пограємо в сім'ю», «Справи родинні», «Подружні конфлікти» та інші.

Важливе місце у формуванні готовності до відповідального батьківства у старшокласників експериментальних груп посідали різні види вправ, які застосовувались нами для вправлення хлопців і дівчат у здійсненні певних вчинків, прояві тих чи інших якостей, які будуть у пригоді у їхньому майбутньому сімейному житті. Це такі якості, взаємна повага і довіра, чуйність, турбота, відповідальність, толерантність тощо.

З цією метою в експериментальній роботі були використані вправи «Дзеркало», «Ідеальний портрет», «Сходінки розуміння», «Сімейна скарбничка», «Казка про взаєморозуміння», «Скульптура ідеальної сім'ї», «Інтернет-знайомство» та ін.

Застосовувались також вправи, спрямовані також на розвиток рефлексії, тобто спроможності уявити себе на місці іншої людини, подумки осмислити і програти ситуацію замість неї («Асоціації», «Як виховувати відповідальність», «Рука допомоги», «Поведінка під час спілкування») та ін.

Під час формувального етапу дослідження нами періодично проводилися зрізи, які давали змогу відстежувати вплив запропонованого змісту, форм та методів виховної роботи з старшокласниками, які брали участь в експерименті, з метою сформованості у них готовності до відповідального батьківства. За необхідності до експериментальної програми вносилися відповідні корективи та доповнення.

Список використаних джерел

1. Бех, І. (2013). Виховний простір: організаційно-змістові орієнтири. *Гірська школа Українських Карпат*. Вип. 10, 13-14.
2. Веретенко, Т. Г., Зверева, І. Д., & Шевченко, Н. Ю. (2006). *Основи батьківської компетентності: навчальний посібник*. Київ: Науковий світ, 156 с.
3. Гончар, Л.В. (2020). Теоретичні аспекти формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників. *Prešovská univerzita v Prešove*

Pedagogická fakulta vzdelávanie a spoločnosť. Medzinárodný nekonferenčný zborník. Prešov, 81-87.

4. Гончар, Л.В. (2019). *Теоретико-методичні засади формування батьківсько-дитячих взаємин: дис. докт. пед.наук.* Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 510 с.

5. Гончар, Л. В. (2017). *Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку: монографія.* Київ: ТОВ «Задруга», 360 с.

6. Гончар, Л. В., Кравченко, Т. В., Мачуська, І. М. та ін. (2016). *Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах: монографія.* Харків: «Друкарня Мадрид». 176 с.

7. Гончар, Л.В. (2021). Партнерська взаємодія батьків і вихователів щодо попередження негативних впливів цифрового середовища на дітей та молодь (с.44-45). В: *Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі /* Національна академія педагогічних наук України. <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Kontseptsiiia-vykhovannia-ditey-ta-molodi-v-tsyfrovomu-prostori.pdf>

8. Гуцуляк, Л. (2014). Взаємодія сім'ї і школи як чинник оптимізації формування та розвитку особистості. *Гуманітарний вісник Григорія Сковороди.* Педагогіка. Психологія. Філософія. Вип.33, 39-48.

9. Думанська, В. П. (2015). Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка, 3(25), 75-85.*

10. Зайченко, І.В. (2008). *Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, 2-е вид.* К.: «Освіта України», «КНТ», 528 с.

11. Євтушенко, Г.В., Бабошко, А.І., & Бушля, Д.І. (2016). Імідж сучасного викладача: сутність та особливості формування. *Глобальні та національні проблеми економіки.* Випуск 11, 630-634.

12. Канішевська, Л. В. (2020). Деякі аспекти проблеми формування готовності до усвідомленого батьківства у вихованців інтернатних закладів. In: *Education, Law, Business: Collection of scientific articles Cartero Publishing House.* Madrid, Spain. P. 77–81.

13. Канішевська, Л. В. (2011). Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія. Київ: ХмЦНП, 368 с.

14. Ковальчук, З. Я. (2013). Управлінська педагогічна діяльність як психолого-педагогічна система. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, 1, 295-304.*

15. Ковбас, Б., & Костів В. (2006). *Родинна педагогіка: у 3 т. Том I. Основи родинних взаємовідносин.* Івано-Франківськ, 288 с.

16. Крамаренко, Л. І. (2004). Педагогічні умови формування інтересу майбутніх учителів до науково-педагогічних знань у навчальному процесі педучилища. *Збірник наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини.* К. : Міленіум, 53-62.

17. Кравець, В. (1997). *Психологія сімейного життя*: навч. посібник. – Тернопіль: ТДПУ, 163 с.
18. Кравченко, Т. В. (2009). *Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи*: монографія. Київ : Фенікс. 416 с.
19. Mari L. Borr, Ph.D. Baby Think It Over (2009). *A Weekend with an Infant Simulator, North Dakota State University – Journal of Family & Consumer Sciences Education*, 27(2).
20. Назаренко, Л. М. (2005). Сутність та особливості моделі родинно-шкільного виховного простору. *Виховна робота в школі*. 3, 2-13.
21. Нова українська школа: поради для вчителя (2017). Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 206 с.
22. Оржеховська В. М., Кириченко В.І., & Ковганич Г.Г. (2007). *Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, модель*: навч. практико-орієнтований посіб. Харків: Вид-во Точка, 192 с.
23. Повалій, Л. В. (2012). Педагогічна взаємодія школи і сім'ї у контексті професійного самовизначення сільських старшокласниць. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, Вип. 107, 188-193.
24. Положення про психологічну службу у системі освіти України, <https://ips.ligazakon.net/document/Re32337?an=102>
25. Семиченко, В. А. (2004). *Психологія педагогічної діяльності*: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 335 с.
26. Рижиков, В.С. (2011). Методика використання «мозкового штурму» на семінарських заняттях в професійній підготовці майбутніх юристів відповідно до професіографічного профілю», *Педагогічні науки: зб. Кіровоградського ун-ту*, Вип. 97, 172-178.
27. Цуркан, Т. Г. (2017). *Відкриті батьківські студії «Педагогічна культура батьків»*. Чернівці, 170 с.
28. Шахрай, В. (2020а). *Удосконалення виховного процесу в закладах освіти як основа соціокультурного зростання дітей та молоді*: матеріали доповідей всеукр. наук.-практ. конф. (м. Біла Церква, 29 травня 2020 р.) Біла Церква, с. 159-162.
29. Шахрай, В. (2020в). Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: основні поняття дослідження. *Інноватика у вихованні*. 11 (2), 48–55.
30. Шахрай В. М. (Ред.), Алексєєнко Т. Ф., Гончар Л. В., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В. (2019). *Цінність життя підлітка: світоглядні орієнтири*: монографія. ТОВ «Імекс-ЛТД», 136 с.
31. Ягупов, В.В. (2003). *Педагогіка*: навч. посіб. К.: Либідь, 560 с.
32. Яценко, Л.В. (2013). Сутнісні характеристики готовності до відповідального батьківства. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 17 (2), 513-521.

РОЗДІЛ 4.

ВИХОВНА РОЛЬ БАТЬКА І ВАЖЛИВІСТЬ ПІДГОТОВКИ ДО НЕЇ ЮНАКІВ-СТАРШОКЛАСНИКІВ

Батько – це той, хто навчає дитину і показує їй стежку у світ.

Фром Е. Мистецтво любові. С.74

4.1. Батьківство (анг. fatherhood, fathering) як наукова та соціальна проблема.

Важливою науковою і соціальною проблемою є з'ясування сутності батьківства як соціальної ролі та практики батьків-чоловіків. Якщо проблемі материнства присвячено доволі значну кількість наукових розвідок, то батьківство чоловіків не знайшло достатнього висвітлення, насамперед у вітчизняній педагогічній науці. Потребує вивчення роль батька в сім'ї як вихователя, його вплив на розвиток особистості дитини, рівень відповідальності перед членами сім'ї, тенденції в розвитку сучасного батьківства. Також корисним буде визначення основних педагогічних підходів щодо підготовки юнаків, зокрема старшого шкільного віку, до майбутнього батьківства.

Проблемі підготовки учнів старшого шкільного віку до батьківства присвячені роботи Л. Гончар, Л. Канішевської, В. Шахрай, Л. Яценко та ін. (Гончар & Яценко, 2021; Канішевська, 2021; Шахрай, 2020). Серед вчених, які вивчають батьківство (анг. fatherhood, fathering, рос. отцовство) в різних аспектах, доцільно назвати Ю. Борисенко, І. Кона, Ю. Токареву, Ж. Чернову та ін. (Борисенко, 2007; Кон, 2005; Токарева, 2012; Чернова, 2012). Підготовці юнаків до майбутнього сімейного життя та батьківства приділена увага в дослідженнях Н. Гусак, А. Грітчиної, Н. Демчук, І. Кулик, Р. Хавули, О. Хомишак та ін. (Гусак, 2005; Грітчина, 2016; Демчук, 2006; Кулик, 2015; Хавула, 2020; Хомишак, 2011). Особливої уваги потребує вивчення позиції видатного українського педагога В. Сухомлинського щодо батьківської ролі у

сімейному вихованні, необхідності системи виховної роботи щодо підготовки школярів до виконання в майбутньому сімейних і батьківських ролей (Сухомлинський, 1976, 1977).

Батьківство в наукових працях розглядається, з одного боку, як соціальний інститут, тобто у світлі вимог до нього суспільства, відповідності певним соціокультурним нормам (англійською визначається як *fatherhood*), а з іншого, як діяльність, практика, поведінка батьків, їхні почуття у ставленні до дітей (*fathering*).

Батьківство як соціальний інститут визначає такі основні батьківські функції (Борисенко, 2007, с.79-81).

1) Батько як годувальник – історично сформована і закріплена за чоловіком роль. І хоча в сучасних умовах багато що змінюється, проте в багатьох сім'ях, особливо в період вагітності дружини і під час догляду за маленькою дитиною, батько є головним і єдиним здобувачем у сім'ї. Хлопчиків з дитинства орієнтують на виконання цієї ролі, яка надає сім'ї необхідне відчуття безпеки і впевненості.

2) Батько як захисник – також історично закріплена функція чоловіка. І хоча в сучасному суспільстві батько вже не захищає дитину від безпосередньої військової небезпеки, проте він виконує функцію соціального захисту, створюючи своїм дітям можливість для здобуття освіти, навчання, вибору професії, а також захищає опосередковано, завдяки власному соціальному та економічному статусу.

3) Батько як вихователь – історія показує безліч прикладів, коли виховання та освіта підростаючого покоління були справою чоловіка-батька. Батько не тільки прищеплює норми і правила поведінки, а й впливає на професійний вибір дитини, розширює її світогляд, займаючись, особливо з хлопчиком, якоюсь спільною справою.

Батьківські ролі зазнають змін. Якщо в так званій патріархальній сім'ї батько одночасно є годувальником, носієм влади, а також наставником і прикладом для наслідування, то в наш час з появою реальної економічної та

соціальної можливості рости дітей без участі батька, а також зі зменшенням часу, що його чоловік витрачає на спілкування з дитиною, гостро постало питання про вплив чоловіка на розвиток особистості дитини. Багатьма дослідниками відзначається зниження педагогічного потенціалу сім'ї загалом, впливу як батька, так і матері. Водночас дослідники спостерігають позитивні зміни у сімейних взаєминах, зокрема в тому, що переглядаються і перерозподіляються ролі та функції батьків, з'являються нові цінності та нові простори для реалізації себе особистістю, наприклад в межах виконання батьківської ролі (Борисенко, 2007).

Велике значення має усвідомлення суспільством важливості належного виконання чоловіком батьківської ролі. Тому набуває широкої підтримки ідея відповідального батьківства, основна відмінність якого від традиційного полягає в тому, що чоловіки беруть більшу участь у щоденній турботі та вихованні дітей поряд з матір'ю. Водночас здійснення відповідального батьківства вимагає наявності для чоловіка достатнього часу, коли він може присвятити догляду за дитиною та піклуванню про неї, більшу доступність батька для дітей, що доволі важко забезпечити без інституційної підтримки з боку держави. Тому в багатьох країнах недостатня та фрагментарна участь батьків у вихованні дітей розглядається як проблема, яку необхідно вирішувати на рівні сімейної політики (Чернова, 2012, с. 115-118). Одним із найдієвіших заходів щодо формування моделі відповідального батьківства є «батьківська відпустка», тобто формально закріплена можливість для чоловіка-батька мати певну кількість вихідних днів для догляду за дитиною. Вперше відпустка для батьків була застосована у 1974 р. у Швеції, а з середини 1990-х рр. вона виступає одним із важливих елементів сімейної політики в багатьох європейських країнах. Для просування політики, «дружньої до батьків», використовуються, крім законодавчих, й інші інструменти. Це пропагандистські кампанії, мета яких – поінформувати чоловіків про свої права і можливості як батьків, сформувати в суспільстві позитивний образ батька, що доглядає за дитиною. Найбільш показовим прикладом ефективного соціального

проекту створення образу відповідального батька є шведський досвід. Так, у Швеції, починаючи з 1976 р., проводилася пропаганда відповідального батьківства, під час якої використовувалися реклами, плакати, брошури та значки. Перший етап кампанії (1976-2001 рр.) був спрямований насамперед на репрезентацію нового образу батька, формування уявлень про можливості, пов'язані з батьківством. Другий етап (2002–2006 рр.) кампанії був спрямований не лише на створення позитивного образу батька, а й на просування ідеї рівного розподілу обов'язків між батьком і матір'ю, участі обох батьків у вихованні дитини та догляді за нею. Шведський варіант політики, дружньої до батьківства, показує, що сімейна політика, орієнтована на гендерну рівність, не тільки надає можливості жінкам поєднувати професійні та сімейні обов'язки, а й відкриває чоловікам нові можливості самореалізації, підтримує модель сім'ї з двома працюючими членами подружжя та відповідальними батьками. Водночас слід зауважити, що, незважаючи на спроби стандартизувати законодавство європейських країн щодо умов надання батьківських відпусток та кампанії, спрямовані на просування позитивного образу відповідального батька, кількість чоловіків, які скористалися правом на батьківську відпустку, залишається незначною. Лідерами серед країн, де батьки використовують надану їм можливість, залишаються, як і раніше, скандинавські країни. Проте й для них характерною є певна гендерна асиметрія батьківства. Вона виявляється в тому, що більшість чоловіків, хоч і беруть відпустку по догляду за дитиною, проте тривалість цієї відпустки залишається невеликою.

У науковій літературі розглядають моделі батьківської поведінки, зокрема беручи до уваги тенденції, які проявляються останніми роками у сприйнятті маскулінності (маскулінність є набором рис, способів поведінки, ролей, що визнаються притаманними чоловікам у певному суспільстві в конкретний історичний період).

Моделі батьківської поведінки в рамках традиційної моделі маскулінності: 1) традиційний батько «старих часів», який дбає про свою сім'ю

як керівник; 2) «відсутній батько» (тобто відсутній, насамперед, у психологічному плані, оскільки він може бути присутнім фізично, проте майже не пов'язаний із виконанням ролі батька).

Моделі батьківської поведінки в рамках нової моделі маскуліності: 1) «відповідальний батько», що активно включений у процес виховання та догляду за дітьми, однак внесок таких батьків у розвиток дітей є меншим, ніж у матерів; 2) «новий батько» як тип чоловіка (new father), який не лише бере на себе відповідальність за свою сім'ю, а й ділить порівну з дружиною як домашні обов'язки, так і обов'язки щодо догляду за дітьми, їхнього розвитку та виховання. Основними показниками «відповідального батьківства» є: емоційна близькість з дітьми; залученість до безпосереднього догляду; спілкування та ігри з дитиною; турбота про дітей; відповідальність за їх фізичний та особистісний розвиток (Ильиних, 2012, с. 95).

Головна відмінна риса моделі «новий батько» полягає в тому, що батько визнає домашню роботу альтернативою заробітку, а тому в певні періоди життя сім'ї він готовий залишити своє професійну діяльність і бути так званим «домашнім» батьком, оскільки «...тепло, турботливість та близькість однаково благотворні для дитини, незалежно від того, чи практикує їх батько чи мати» (Кон, 2009, с. 402).

«Нове батьківство» стає для чоловіків одним із шляхів емансипації, звільнення від соціальних ролей, що нав'язуються соціумом. До того ж воно дозволяє чоловікам і внутрішньо змінити себе, долаючи зовнішні бар'єри соціальних стереотипів.

Слід зупинитися на ролі батька як вихователя, адже вона розкриває другу сторону батьківства, пов'язану з практикою батьківства, що відображається в ставленні до дітей, стилях, напрямках, характері батьківського впливу. Наголошуючи на виховній ролі батька, О. Хомишак зазначає: «батьківство – це взаємодія чоловіка-виховника і дитини, яка здійснюється на основі його знань, умінь, навичок, батьківських почуттів та якостей стосовно виховання дитини в сім'ї, має на меті забезпечення сприятливих умов для її повноцінного

морального, духовного, соціального, розумового і фізичного розвитку й виховання та характеризується здатністю до вдосконалення» (Хомишак, 2011, с. 13).

Образ батька-вихователя невіддільний від здатності виявляти любов до дитини. Особливості батьківської любові, її відмінність від материнської розглядав Е. Фромм у праці «Мистецтво любові». Він вважав, що «любов батька має керуватися принципами та сподіваннями; вона мусить бути терплячою і толерантною, а не загрозовою й авторитарною. Дитині, яка дорослішає, вона повинна дарувати непорушне відчуття впевненості в собі й поступово перетворювати її на свій власний авторитет, щоб молода людина могла обходитися без батька» (Фромм, 2017, с. 76). На думку мислителя, виховна функція батька полягає в тому, щоб навчати дитину, спрямовувати її на розв'язання проблем, із якими вона може стикатися в конкретному середовищі (Фромм, с. 75).

Участь батька у вихованні дитини потрібна для нормального формування особистості, і, можливо, ціла низка сучасних соціальних проблем пов'язана саме з усуненням чоловіків від виховання молодого покоління і виконанням жінкою-матір'ю, в силу різних обставин, батьківських функцій. На думку багатьох дослідників, участь батька у вихованні дитини важко переоцінити. Для гармонійного розвитку дітей було б бажано, якби більше батьків-чоловіків докладали зусиль для того, щоб бути ближчими до своєї дитини, спільно переживати і пізнавати разом з нею світ, починаючи з раннього дитинства.

Як стверджує О. Хомишак, наслідками «дефіциту маскулінного елемента у вихованні дитини є: 1) труднощі хлопчика або дівчинки у статевій ідентифікації (психологічній та соціальній); 2) порушення гармонійного розвитку інтелекту дитини, послаблення математичних, просторових, аналітичних здібностей на тлі вербальних; 3) відсутність навичок у спілкуванні з представниками протилежної статі; 4) негативна установка щодо власного подружнього життя на основі негативного досвіду батьківської сім'ї; 5) негативний вплив на формування моральних і лідерських якостей

(відповідальність, відважність, впевненість у собі, дисциплінованість, організованість, самоконтроль, сила волі, самоповага, відповідна самооцінка тощо); б) надмірна зацікавленість або байдужість до статевого життя у юнацькому/дорослому віці» (Хомишак, 2011, с. 7).

Спираючись на підтримку батька та його допомогу, дитина впевненіше позиціонує себе в суспільстві, самостійно долає проблеми, досягає поставлених цілей. Ю. Токарева зазначає, що батько, який займається вихованням, є суб'єктом різної активності – від жорсткої детермінації при формуванні певних рис особистості та соціалізації дитини, гнучкості та «м'якості», коли здійснює підтримку та супровід дитини в соціально-особистісному розвитку, до надання дитині автономії або потурання дитині (Токарева, 2012, с. 3).

Дослідниця визначає таку структуру виховної діяльності батька: мотиваційно-потребнісний, діяльнісний, контрольний-оцінний компоненти. Формування ефективної виховної діяльності батька є процесом спільної з матір'ю діяльності, в результаті якої відбувається усвідомлення цілей виховання, узгодження методів та принципів виховання, вироблення батьківських позицій та стилів виховання дитини. Критеріями ефективної виховної діяльності батька, на думку Ю. Токаревої, є: у мотиваційно-потребнісній ланці – прагнення до досягнення високих результатів у розвитку дитини, у взаєминах з нею, мотивація до отримання соціального схвалення; у діяльнісній ланці – адекватний контроль за дитиною та вміння впливати на поведінку, стан дитини, прояв емпатії у ставленні до неї, послідовність своїх вимог, емоційне прийняття дитини, наявність позитивних почуттів та реакцій, прагнення до контакту з дитиною, довіра до дитини, її сил та можливостей, задоволеність взаєминами з дитиною; у контрольній-оцінній ланці – високий рівень соціально-особистісного розвитку дитини, розвиток дитини як суб'єкта самосвідомості, спілкування та діяльності (Токарева, 2012, с.11).

Отже, виховна діяльність батька передбачає наявність у нього знань, вмінь з проблем виховання, розвиненість емоційно-почуттєвої сфери, прагнення будувати взаємини з дитиною та її матір'ю на гуманістичних

засадах. Здатність чоловіка бути справжнім батьком-вихователем, який усвідомлює свою батьківську роль і прагне її належно реалізувати, слід розвивати, розпочинаючи ще зі шкільного віку.

4.2. Напрями підготовки юнаків-старшокласників до відповідального батьківства.

В. Сухомлинський підготовку хлопців і дівчат до сімейного життя і батьківства називав одним із головних виховних завдань школи. Педагог проводив бесіди зі школярами про сутність любові між чоловіком і жінкою, важливість розвитку культури почуттів, про необхідність усвідомлення себе майбутніми батьками і матерями. Він стверджував, що якщо 14-17-річні задумуються про себе як майбутніх батьків і матерів, вони виростають зовсім іншими людьми, такими, які шанують працю, мають обов'язок та відповідальність перед іншими. Звертаючись до юнака, він писав: «Ти будеш батьком. Знай, що найважливіша сфера твоєї громадянської діяльності, твого патріотизму, служіння Вітчизні – виховання дітей. Будь-якого працівника можна замінити таким самим або здібнішим працівником, а хорошого батька замінити таким самим хорошим батьком неможливо» (Сухомлинський, 1976, с. 390). Оволодівати мудрістю батьківства і материнства необхідно уже в стінах школи, навчаючись, насамперед, основам виховання дітей. Мудрий педагог переконаний, що «вчити виховувати своїх дітей – значить давати знання про найголовніше, що знадобиться людині в житті. Хіба це не дивно: підлітка, юнака учать багато чого – обробляти землю і вирощувати хліб, керувати трактором і працювати на токарному верстаті, а того, як виховувати дітей, ніхто й не думає вчити. А це дуже важливо» (Сухомлинський, 1976, с. 394). Слід констатувати, що і в сучасній українській школі проблемі підготовки учнівської молоді до батьківства і виховання дітей не приділяється достатня увага.

На необхідність підготовки хлопчиків до виконання батьківської ролі вказує І. Кон, зазначаючи, що це вкрай необхідно в сучасній соціальній

ситуації, коли доволі значна кількість сімей існує без батьків-чоловіків, а отже, в хлопчиків немає позитивного досвіду батьківського впливу (Кон, 2005).

Особливу увагу підготовці школярів до майбутнього сімейного життя і батьківства приділяє український дослідник В. Кравець. Одним із шляхів такої підготовки, є, на його думку, використання зарубіжного педагогічного досвіду, що розкриває виховну роль як матері, так і батька. В. Кравець наводить приклад шкільної програми «З батьком надійніше» («Dads make a difference»), розробленої фахівцями Університету штату Міннесота, яка зосереджує увагу учнів на значущості залучення батька до виховання дітей, вагомості та основних перевагах присутності батька в сім'ї (Кравець, 2018, с. 12). Дослідник переконаний, що підготовка шкільної молоді, зокрема юнаків-старшокласників, до майбутнього батьківства є архіважливою педагогічною діяльністю.

Досліджуючи готовність юнаків-старшокласників до майбутнього батьківства, ми виявили, що для більшості юнаків майбутнє батьківство ще не є важливим питанням, яке спрямовує на роздуми та підготовку до нього. Доволі поверхово хлопці-старшокласники розуміють функції батька в сім'ї, його роль у вихованні дітей, вплив подружніх взаємин на розвиток дитини, відповідальність батька за психічне та фізичне здоров'я дитини. Слід зазначити, що юнаки-старшокласники майже не знають правових документів, в яких наголошується на відповідальності батьків за виховання дітей та догляд за ними.

Підготовка юнаків-старшокласників до виконання ними ролі батька-вихователя має здійснюватися, на нашу думку, за декількома напрямками:

1. Педагогічна діяльність з надання юнакам знань з основ сім'ї та батьківства.
2. Робота з батьківськими сім'ями юнаків-старшокласників щодо підвищення батьківського авторитету та забезпечення належного впливу на дітей як майбутніх батьків.
3. Спрямування юнаків-старшокласників на самовиховання, розвиток якостей особистості, що допоможе в майбутньому належно виконувати батьківську роль. Розглянемо ці напрями детальніше.

1. Підготовка юнаків-старшокласників до майбутньої ролі сім'янина і батька потребує системної та різноманітної роботи педагогів. Різні аспекти батьківства можна висвітлювати в процесі викладання навчальних дисциплін, зокрема української та зарубіжної літератури (розгляд поведінкових сценаріїв батьків, їх наслідки), історії (роль відомих особистостей як батьків, їхній вплив на власних дітей), біології, основ здоров'я (знання про репродуктивну систему, необхідність репродуктивного здоров'я для народження здорових дітей), правознавства (знання про правові основи сім'ї, обов'язки та права батьків, правова відповідальність за неналежне виховання дітей та догляд за ними) тощо.

Значні можливості має позаурочна робота зі старшокласниками: проведення виховних годин (зустрічей) щодо обговорення певних проблем, що стосуються майбутнього батьківства, відзначення Днів матері, батька, організація дискусій, обговорення художніх творів, фільмів, в яких знаходиться відображення позиція батька-чоловіка, залучення старшокласників до розробки проектів («Образ батька в творах образотворчого мистецтва», «Образ батька в художній літературі», «Роль батька в історії моєї родини» тощо).

Системність у роботі забезпечується насамперед організацією певних факультативних курсів, учнівських клубів, що будуються на засадах добровільності, активності та зацікавленості школярів. Одним із таких курсів може бути факультативний курс «Підготовка старшокласників до відповідального батьківства («Я – майбутній батько (майбутня матір)» (Шахрай, 2021).

У ньому пропонується розгляд таких тем, як: «Роль сім'ї і батьківства у становленні особистості» (висвітлюються питання про сутність сім'ї і її значення для повноцінного розвитку особистості); «Гармонійні взаємини між подружжям як чинник становлення відповідального батьківства» (загострюється увага на необхідності побудови сімейного життя на засадах любові, довіри, поваги, взаємопідтримки членів подружжя); «Репродуктивне здоров'я батьків» (розкривається значення репродуктивного здоров'я батьків

для повноцінного фізичного, інтелектуального, соціального життя майбутніх дітей); «Основи сімейного виховання» (даються знання про елементи сімейного виховання, зокрема про його принципи, основні завдання, з'ясовуються основні батьківські помилки у процесі виховання власних дітей). Декілька тем розкривають особливості розвитку дітей різного вікового періоду та основи належної батьківської взаємодії з ними.

Переконані, що ознайомлення з таким матеріалом буде корисним як для майбутніх батьків, так і матерів, сприятиме в майбутньому ефективній взаємодії з дітьми різного віку, використанню результативних методів сімейного виховання, що підвищуватиме батьківський авторитет та покращуватиме батьківсько-дитячі взаємини.

Одна із тем курсу «Роль батька-чоловіка у вихованні дитини та необхідність підготовки до майбутнього батьківства старшокласників-юнаків» загострює увагу старшокласників, насамперед юнаків, на виховній ролі батька, її значущості для особистісного розвитку дітей та удосконаленні особистості чоловіка-батька. При розкритті теми корисною, на наш погляд, буде інформація про батьківство як історичне і культурне явище, про трансформацію батьківства в сучасних соціокультурних умовах, наведення прикладів прояву батьківства в різних культурах, що підкреслюють значущість ролі батька як вихователя. Доцільно також показати різні підходи до типізації батьківства, зокрема виділення таких типів, як традиційний, відсутній, відповідальний, новий. З метою глибшого осмислення сутності цих типів батьківства можна запропонувати учням завдання – проаналізувати відомих їм батьків та визначити, до якого типу батьків їх можна віднести.

Особливий наголос під час розгляду вказаної теми слід зробити на тому, що батьківство є також чинником розвитку особистості самого чоловіка, оскільки торкається всіх аспектів його життєдіяльності. Поява дитини впливає на цінності чоловіка-батька, мотиви його поведінки, настанови, «Я-концепцію», підвищення самооцінки, впевненості, самоповаги тощо. Звичайно, усвідомлення себе батьком найбільш виразно проявляється після народження

власної дитини, водночас юнакам слід наголосити, що вагому роль у становленні чоловіка як батька відіграє психологічна готовність до виконання батьківської ролі, яка починає формуватися задовго до народження дитини. Психологічна готовність до батьківства – це внутрішня позиція особистості, в основі якої є цілісна система ставлень майбутнього батька до батьківства, яка включає ставлення до майбутньої дитини, до себе як майбутнього батька, батьківської ролі, а також до батьківства загалом (Демчук, 2006, с. 6). Осмислення важливості виконання в майбутньому ролі батька і необхідності підготовки до неї буде одним із складників психологічної готовності до батьківства юнаків-старшокласників.

Реалізація факультативного курсу «Підготовка старшокласників до відповідального батьківства («Я – майбутній батько (майбутня матір)» передбачає використання методів, які б сприяли зацікавленості юнаків і дівчат проблемою майбутнього батьківства та усвідомленню ними необхідності оволодіння певною сумою знань і вмінь, зокрема з основ сімейного виховання, без чого не може сформуватися батьківська компетентність. Важливими є бесіди, обговорення конкретних ситуацій батьківсько-дитячих взаємин, зокрема взаємин зі своїми батьками-чоловіками, написання творів «Тато у моєму житті», «День з татом, який найбільше запам'ятався». Необхідно спрямовувати юнаків-старшокласників до висловлення думок щодо впливу батька у сім'ї, оцінки фактів батьківської поведінки, визначення тих методів та засобів сімейного виховання, які майбутні батьки можуть використовувати у взаємодії з власними дітьми. Доцільно використовувати метод рольової гри, програвання різних моментів спілкування батька і дитини, що сприятиме набуттю певних знань і навичок у сфері батьківсько-дитячих взаємин. Вважаємо важливою організацію таких видів діяльності учнів, де б вони мали змогу взаємодіяти з молодшими дітьми, вчилися з ними спілкуватися, радіти за їхні успіхи, допомагати їм. Це розвиватиме емоційно-почуттєву сферу юнаків, що є необхідною умовою бути гарним сім'янином і батьком.

2. Належна підготовка майбутнього батька в закладі освіти неможлива без співпраці закладу освіти і сім'ї. Цінності батьківської сім'ї, атмосфера в родині, характер взаємин між батьками і дітьми, між членами подружжя вагомо впливають на становлення майбутніх батьків і матерів. Для юнаків важливими є позиції батька-чоловіка, зокрема щодо організації життєдіяльності сім'ї, ставлення до дружини та дітей. Н. Гусак, досліджуючи проблему підготовки юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка і батька, зазначає, що особлива роль цьому процесі належить «батьківській сім'ї, оскільки вирішальна роль виховання молодого чоловіка та батька належить батьківському дому, де він отримує не лише знання, а й набуває навичок міжособистісного спілкування, уявлень про норми поведінки чоловіка та батька, де у нього формується модель сімейних стосунків» (Гусак, 2005, с.10). Вагому роль сім'ї у вихованні майбутнього батька відзначає І. Кулик, звертаючи увагу, насамперед, на спосіб життя сім'ї, що «показує юнакові реальний приклад організації сім'ї, сімейного життя, виховання дітей, взаємовідносин між членами сім'ї, ставлення до сімейних обов'язків, до старших членів сім'ї» (Кулик, 2015, с.103).

Педагоги, використовуючи різні форми взаємодії з батьками, мають доносити до них думку, що у вихованні, яке здійснюється як школою, так і сім'єю, достатню увагу необхідно приділяти підготовці юних до майбутнього сімейного життя та батьківства. Звертаючись до педагогів і батьків, В. Сухомлинський писав: «Нам, старшому поколінню, треба навчитися говорити з дітьми та юнацтвом про велике і прекрасне – кохання, шлюб, дітонародження, людську вірність до тризни, про смерть і пам'ять серця...Невігластво ж в цій сфері повертається слізьми і горем дітей» (Сухомлинський 1978, с. 185). Слід зазначити, що В. Сухомлинський в своїй практичній діяльності сприяв підвищенню спроможності батьків у вихованні майбутніх членів подружжя, батьків і матерів. У Павлиській середній школі, яку він очолював, діяв батьківський університет, де читали лекції з питань

сімейного виховання, зокрема про сім'ю як школу людських стосунків, про взаємини батька і сина, матері і дочки.

Вважаємо, що одним із шляхів здійснення належного виховного впливу сім'ї на дітей, зокрема старшого шкільного віку, є підвищення батьківського авторитету, налагодження взаємодовіри між батьками і дітьми. Цьому будуть сприяти спільні заходи школи і сім'ї, наприклад: конкурси – «Спортивна сім'я», «Сімейні захоплення», «Улюблена книга моєї сім'ї», конкурс сімейних газет; організація виставок творчих сімейних робіт; виконання творчих сімейних завдань під час підготовки до шкільних свят (підготовка плакатів, малюнків, декорацій тощо); спільні заняття, практикуми для батьків та дітей, зокрема з проблеми виховання дітей в сім'ї. На них батьки можуть розповісти про виховні засоби і методи, які вони використовували із власними дітьми різного вікового періоду. Це буде гарною школою для старшокласників, майбутніх батьків. Слід наголосити, що надзвичайно важливо залучати до цих заходів батьків-чоловіків, які можуть найбільше вплинути на юнаків-старшокласників. Заходом, що сприятиме належному осмисленню ролі батька в сім'ї та суспільстві, його значення для кожної дитини буде організація в школі відзначення Дня батька із активним залученням до нього батьків-чоловіків.

3. Вагому роль у становленні особистості майбутнього батька відіграє самовиховання. Самовихованням називають свідому цілеспрямовану діяльність людини щодо вдосконалення своїх позитивних якостей та подолання негативних. Воно передбачає планомірне освоєння людиною соціального досвіду. У підготовці юнаків до відповідального батьківства педагоги вказують на загальні орієнтири, проте основною тут має бути самостійна робота юнака над виробленням своїх позицій, розвитком емоційно-почуттєвого світу, що допоможуть йому відбутися в майбутньому як батьку і члену подружжя. В. Сухомлинський у «Листах до сина» наголошує на необхідності самовиховання юнаків у підготовці до виконання майбутньої батьківської ролі. Звертаючись до сина, він пише: «ти повинен виховувати себе і готуватися до виховання своїх дітей» (Сухомлинський, 1977, с. 607). Самовиховання, на

думку видатного педагога, полягає передусім у самопізнанні, у розвитку людської душі засобами краси – мистецтвом, музикою, дружніми взаєминами з людьми (Сухомлинський, 1977, с. 610). В. Сухомлинський стверджує: «Краса відточує людяність. Якщо людина з дитинства виховується на красі, насамперед на хороших книжках, якщо в неї розвивається здатність до переживань, почуття замилювання, захоплення перед красою, то навряд чи можливо, щоб вона стала бездушною, паскудною, розпусною». (Сухомлинський, 1977, с. 613). Мудрий педагог радить молодим людям читати книги, перечитувати їх, щоб розширювати знання про світ, про себе, удосконалювати себе роздумами над прочитаним. Вкрай важливо розвивати свій духовний світ, «шліфувати» почуття спілкуванням з друзями. Василь Олександрович радить сину: «виховуй свої почуття в дружбі. Дружба допоможе тобі виробити тонку чутливість до людського в усіх, хто тебе оточує» (Сухомлинський, 1977, с. 615).

Для збагачення внутрішнього світу, поглиблення знань про людські взаємини, життєві сценарії доцільно радити хлопцям-старшокласникам читати художні твори, зокрема ті, в яких розкривається образ батька («Батько Горіо» Оноре де Бальзака, «Гордість і упередження» Джейн Остін, «Страшенно голосно і неймовірно близько» Джонатана Фоера, «Man and Boy, чи історія з продовженням» Тоні Парсонса тощо). Корисними для майбутніх батьків будуть науково-популярні твори з проблем сімейного виховання, ролі батьків-чоловіків у ньому («Як любити дитину» Януша Корчака, «Курс молодого батька» Максима Кузіна, «Як стати гарним татом» Яна Брюса, «Двоє з величезного світу чоловіків: книга для тат та синів» Ірини Млодик тощо). Цікавими та пізнавальними стануть твори епістолярного жанру, насамперед листи відомих батьків до своїх синів. Такими є, наприклад, «Листи до сина» В. Сухомлинського. Видатний педагог у цих листах привертає увагу до таких важливих питань, як любов між чоловіком і жінкою, ставлення до майбутньої дружини, необхідність підготовки до сімейного життя. Мудрий батько повчає: «Пам'ятай, що любов – це насамперед відповідальність за ту людину, яку ти

полюбив, за її долю, за її майбутнє» (Сухомлинський, 1977, с. 622). Варто познайомитися також з «Листами до сина» визначного поета Василя Стуса. Вони пронизані турботою про сина, увагою до його щоденних занять, порадами щодо навчання та улюблених справ (Стус, 2019).

Робимо висновок, що реалізація чоловіком-батьком своєї виховної ролі позитивно впливає на становлення особистості дитини, її здатність належно взаємодіяти з соціумом, розвиток її здібностей, розширення знань про світ. Підготовка юнаків до виконання виховної ролі батька має здійснюватися як в закладі освіти, так і сім'ї задовго до реального батьківства молодих людей.

Список використаних джерел

1. Борисенко, Ю. В. (2007). Психология отцовства. Москва-Обнинск: «ИГ-СОЦИН».
2. Гончар, Л. В. & Яценко, Л. В. (2021). Оптимізація взаємодії школи і сім'ї з формування відповідального батьківства у старшокласників на засадах партнерства. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*, 1 (37), 51-57.
3. Грітчина, А. І. (2016). *Формування готовності юнаків загальноосвітніх шкіл-інтернатів до виконання ролі майбутнього сім'янина* (дис. канд. пед. наук; Інститут проблем виховання). Київ.
4. Гусак, Н. І. (2005). *Підготовка юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька* (автореф. дис. канд. пед. наук). Луганськ.
5. Демчук, Н. А. (2006). *Формирование психологической готовности юношей к отцовству* (автореф. дис. канд. п. наук). Казань.
6. Ильиных, С. А. (2012). Феномен «нового мужчины» или снова о гендере. *Вестник Бурятского государственного университета*, 14, 93–97.
7. Канішевська, Л. (2021). Формування готовності до відповідального батьківства в старшокласників інтернатних закладів як науково-педагогічна проблема. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Вип.1, 171–182.
8. Кон, И. С. (2009). *Мужчина в меняющемся мире*. Москва: Время.
9. Кон, И. С. (2005). Отцовство как социокультурный институт. *Педагогика*, 3, 3–16. URL: <http://papaland.ru/library/explorers/history/41.html>
10. Кравець, В. П. (2018). Підготовка школярів до виконання батьківських функцій: зарубіжний досвід. *Педагогічний альманах*, 40, 10–18.
11. Кулик, І. (2015). Особливості педагогічної підготовки юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей: чоловік – батько. *Освітній простір України*, 5, 98–103.
12. Стус, В. (2019). *Листи до сина*. Київ: Ранок.

13. Сухомлинський, В. О. (1978). *Батьківська педагогіка* (підготовка тексту і вступна стаття В.Ф. Шморгуна). Київ : Рад. школа.
14. Сухомлинський, В. О. (1976). *Вибрані твори*: в 5-ти т. (Т. 2). Київ: Рад. школа.
15. Сухомлинський, В. О. (1977). *Вибрані твори*: в 5-ти т. (Т. 3). Київ: Рад. школа.
16. Токарева, Ю. А. (2012). Психологические основания воспитательной деятельности отца (автореф. дис. докт. п. наук). Екатеринбург.
17. Фромм, Е. (2017). Мистецтво любові (пер. з англ. В. Кучменко). Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля».
18. Хавула, Р. М. (2020). Психологічний супровід становлення психологічної готовності до батьківства. *Габітус*. Вип. 18(2), 110–114.
19. Хомишак, О. Б. (2011). *Теорія та практика підготовки батька до виховання дитини в сім'ї (друга половина ХХ – поч. ХХІ ст.)* (автореф. дис. канд. пед. наук). Дрогобич.
20. Чернова, Ж. В. (2012). Семейная политика в западноевропейских странах: модели отцовства. *Журнал социологии и социальной антропологии*, 15(1), 103–122.
21. Шахрай, В. (2020). Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: основні поняття дослідження. *Інноватика у вихованні*, 11 (2), 48–55.
22. Шахрай, В. (2021). Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: принципи, зміст, методи. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 42 (2), 268-273.
23. Шахрай, В. & Малиношевський, Р. (2022). Напрями підготовки юнаків-старшокласників до виконання виховної ролі батька. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 81, 117-122.

ПІСЛЯМОВА

Сучасні соціокультурні виклики загострили необхідність формування готовності до відповідального батьківства старшокласників. Проблеми сім'ї і батьківства в сучасний період набувають особливої актуальності через те, що сам інститут сім'ї переживає кризу, яка проявляється насамперед в сфері дитячо-батьківських взаємин, зокрема у послабленні соціальних зв'язків між батьками і дітьми, зростанні внутрішньо сімейної конфліктності і агресії, зниженні якості сімейного виховання і відповідальності батьків за своїх дітей.

У роботі на шляхом аналізу української педагогічної спадщини виокремлено ідеї в українській педагогіці, які мають суттєве значення у формуванні готовності до відповідального батьківства сучасних старшокласників: в основі відповідального батьківства – батьківська любов та батьківський авторитет, який базується насамперед на прикладах гідної поведінки батька і матері, що виключає будь-які форми насильства над дитиною; сімейне (батьківське) виховання є складною, напруженою діяльністю, яка потребує обов'язкової підготовки молодих людей, що має здійснюватись як у сім'ї, так і в закладах освіти.

З'ясовано сутність та структуру феномена «готовність старшокласників до відповідального батьківства». Готовність старшокласників до відповідального батьківства визначено як сформованість у них комплексу якостей, що поєднує позитивне ставлення до батьківства, наявність знань, навичок і вмінь з основ репродуктивної культури і сімейної педагогіки, емоційну розвиненість та усвідомлення відповідальності, як майбутнього батька, перед дітьми, сім'єю, суспільством. Становлення відповідального батьківства у старшокласників передбачає їх теоретичну і практичну готовність

У ході дослідження розроблено критерії, показники та рівні готовності до відповідального батьківства старшокласників: когнітивний (знання про функції сучасної сім'ї; про сутність відповідального батьківства, основи репродуктивного здоров'я), емоційно-ціннісний (позитивні мотиваційні установки на створення сім'ї, на народження дитини; здатність до емпатії;

потреба у спілкуванні та міжособистісній взаємодії), поведінково-діяльнісний (вміння гармонійної взаємодії з іншими людьми; набуття вмінь, спрямованих на зміцнення репродуктивного здоров'я; здатність до самовдосконалення себе як майбутнього батька/матері). Встановлено рівні готовності старшокласників до відповідального батьківства: належний (високий); некритичний, перебільшено оптимістичний (середній); індиферентний (низький).

На основі здійснення констатувального етапу педагогічного експерименту визначено недостатню сформованість готовності старшокласників до відповідального батьківства, що зумовлює необхідність активізації зусиль сім'ї і закладу освіти щодо допомоги учням у підготовці до сімейного життя та батьківства.

Одним із способів формування готовності старшокласників до відповідального батьківства запропоновано організацію в закладі освіти факультативного курсу для старшокласників «Підготовка старшокласників до відповідального батьківства («Я – майбутній батько (майбутня матір)»». Метою курсу є розширення знань старшокласників про різні аспекти батьківства, висвітлення основ батьківської взаємодії з дітьми різного віку, правових основ батьківства, особливостей репродуктивного здоров'я майбутніх батьків, основ педагогіки і психології, способів створення позитивного психоемоційного клімату сім'ї та набуття певних вмінь і навичок щодо догляду і виховання дитини. Програма містить 11 тем, серед яких: «Роль сім'ї і батьківства у становленні особистості»; «Гармонійні взаємини між подружжям як чинник становлення відповідального батьківства»; «Репродуктивна здоров'я батьків»; «Узгодження позицій батьків щодо сімейного виховання»; «Сімейне виховання дитини раннього віку (до 3-х років)»; «Підготовка старшокласниць до початкового етапу материнства» тощо.

Визначено педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів: розробка і впровадження у позаурочну діяльність інтернатних закладів авторської програми «Відповідальне батьківство»; використання потенційних можливостей

позаурочної діяльності у контексті проблеми формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів; організація і проведення занять для вихователів інтернатних закладів «Формуємо готовність до відповідального батьківства у старшокласників». З метою реалізації педагогічних умов передбачено широке використання форм і методів для комплексного впливу на розвиток усіх сфер і властивостей особистості: свідомості, почуттів, якостей і поведінки, які моделюють відносини, притаманні дорослому світові, що дозволить старшокласникам осмислювати, переживати їх складність і суперечливість, стимулює до обговорення різних соціальних проблем

Для роботи з вихователями інтернатних закладів розроблено інтерактивні заняття: «Сутність і структура поняття «готовність до відповідального батьківства у старшокласників», «Особливості формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів», «Діагностика рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів», «Формування ціннісного ставлення до репродуктивного здоров'я у старшокласників інтернатних закладів», «Оптимізація форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів у позаурочній діяльності».

Розкрито поняття «взаємодія сім'ї і школи» стосовно формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства, яке трактується як взаємоспрямовані і взаємоузгоджені дії цих виховних інститутів, спрямовані на обмін інформацією, вирішення спільних завдань, організацію спільних дій у плані формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників. З'ясовано, що процес взаємодії школи і сім'ї, по-перше, явище динамічне, залежить від різноманіття видів діяльності і активності батьків; по-друге, в ньому простежується спільність і різноманіття сімей; по-третє, трапляються різні типи взаємодії (взаєморозуміння, взаємна підтримка, довіра, творчий підхід чи конфліктність, інертність тощо).

З метою надання класним керівникам, шкільним психологам, соціальним працівникам необхідних компетенцій з теорії та методики формування готовності старшокласників до відповідального батьківства розроблено програму педагогічного супроводу для педагогів, у межах впровадження якої передбачено різні форми роботи з педагогами, а саме: проведення бесід, організація практикумів, рольових ігор, диспутів, «круглих столів», усних журналів, конференцій та ін.

Визначено, що найбільш ефективними у виховному плані засобами роботи із старшокласниками та їх сім'ями є ті, які ґрунтуються на діалозі, є рефлексивними й емоційно насиченими тощо. Насамперед, це різноманітні дискусії, творчі завдання, ігрові вправи, методика «Сторітеллінг», технологія «Відеокейс», обговорення проблемних ситуацій, ознайомлення з пізнавальними сайтами, проведення групових та індивідуальних консультацій і т. ін.

Зважаючи на суспільну необхідність посилення виховної ролі батька, запропоновано напрями підготовки юнаків-старшокласників до майбутнього батьківства: педагогічна діяльність з надання юнакам знань з основ сім'ї та батьківства; робота закладу освіти з батьківськими сім'ями юнаків-старшокласників щодо підвищення батьківського авторитету та забезпечення належного впливу сім'ї на дітей як майбутніх батьків; спрямування юнаків-старшокласників на самовиховання, розвиток якостей особистості, що допоможуть в майбутньому належно виконувати батьківську роль.

Аналіз результатів експериментальної роботи свідчить про ефективність запропонованих педагогічних умов та змістового і методичного забезпечення формування готовності старшокласників до відповідального батьківства у закладах освіти та у співпраці із батьками.

Наукове видання

Шахрай Валентина Михайлівна

Гончар Людмила Вікторівна

Канішевська Любов Вікторівна

Малиношевський Руслан Васильович

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО
ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Монографія

Науковий редактор – В. М. Шахрай

Комп'ютерна верстка – В. М. Шахрай

Обкладинка – О. Л. Морін

Формат 60x84/8. Обл. вид. арк. 7,0.
Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 196 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. В. Панченка, 29
тел./факс (0522) 32-08-32, 32-17-05
E-mail: design@imex.kr.ua